T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

İSTANBUL TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN XI-XIV. YÜZYILLARA AİT MUHAKKAK VE REYHANİ HATLI MUSHAFLARIN HAT SANATI BAKIMINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

AHMET POLAT

İstanbul 2023

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

İSTANBUL TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN XI-XIV. YÜZYILLARA AİT MUHAKKAK VE REYHANİ HATLI MUSHAFLARIN HAT SANATI BAKIMINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

AHMET POLAT

Danışman: PROF. DR. FATİH ÖZKAFA

İstanbul 2023

ÖZET

Hat sanatının gelişiminde en önemli dönemlerden birisi aklâm-ı sittenin ortaya çıkışı ve gelişmesidir. X. asrın sonları ve XI. asrın ilk yarısını kapsayan dönemde gelişen bu durum neticesinde çerçevesi belirlenmiş yazı stilleriyle birçok ürün ortaya konulmuştur. Hat sanatının en çok tezahür ettiği unsurlardan en önemlisi de Mushaf-ı Şerîf'lerdir. Aklâm-ı sitte dönemi ve sonrasına ait yazıların çerçevesinin daha net belirlenmesi amacıyla ele aldığımız bu çalışmamız, Mushaflar ekseninde XI-XIV. yüzyıllara ait muhakkak ve reyhanî hat çeşidi üzerine değerlendirme mahiyetindedir. Harf anatomisi, satır düzeni, sayfa yapısı ve motif şekilleri gibi birçok kıstasa dayanarak hazırlanan bu eser İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi bünyesindeki Mushaflar üzerine yapılmıştır. Mushafların ait oldukları dönemin yazı anlayışının ve estetik uygulamalarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Müze envanterine kayıtlı Mushafların sayıca fazla olması ve her yazı çeşidiyle Mushaf kaleme alınmış olması sebebiyle çalışmamız, dönemin en çok kullanılan muhakkak ve reyhanî hattıyla kayıtlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde yazı formunun daha anlaşılır hale getirilmesi ve temellendirilmesi için Arap yazısının menşeinden itibaren Abbasîler Dönemi'ne kadar olan tarihine kısaca değinilmiştir. Araştırmamızın esasını teşkil eden ikinci ve üçüncü bölümler ise Mushafların değerlendirilmesine hasredilmiştir. Her bir Mushaf, belirlenen ölçü ve kriterler aynı şekilde uygulanmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Araştırmamız sonucunda edinilen bulgular sonuç kısmında değerlendirilerek sıralanmıştır. Yazının çeşitlenmesiyle birlikte ilk muhakkak ve reyhanî yazı nüvelerinin ne gibi hususiyetler barındırdığının ve günümüzdeki gelişiminin hangi temeller üzerine bina edildiğinin anlaşılması açısından çalışmamızın Hat ve Mushaf Tarihi literatürüne katkı sağlayacağını umuyoruz.

Anahtar kelimeler: Mushaf, Muhakkak, Reyhânî, El Yazması, Hat, TİEM

ABSTRACT

One of the most important periods in the development of the art of calligraphy is the emergence and development of "aklâm-ı sitte". In the late 10th century and the first half of the 11th century, many products were presented with writing styles whose framework was determined as a result of this situation. The most important of the elements in which the art of calligraphy is most manifested is the Mushaf-ı Sharîf. This study, which we have addressed in order to determine the framework of the writings belonging to the period of "aklâm-ı sitte" and later, is an evaluation on the “muhaqqaqq" and “reyhânî" calligraphy types belonging to the 11th-14th centuries on the axis of Mushafs. Based on many criteria such as letter anatomy, line layout, page structure and motif shapes, this work was prepared on the Mushafs in the Istanbul Museum of Turkish and İslamic Art. It has been tried to reveal the understanding of writing and aesthetic practices of the period to which the Mushafs belong. Due to the large number of Mushafs registered in the museum inventory and the fact that Mushafs were written with every type of writing, our study was recorded with the most widely used “muhaqqaq" and “reyhânî" calligraphy of the period.

The study consists of three parts; in the first part, the history of Arabic script from its origin to the Abbasid period is briefly mentioned in order to make the writing form more comprehensible and grounded. The second and third parts, which constitute the basis of our research, are devoted to the evaluation of the Mushafs. Each Mushaf was evaluated by applying the same criteria in the same way.

The findings obtained as a result of our research are evaluated and listed in the conclusion. We hope that our study will contribute to the literature on the History of Calligraphy and Mushaf in terms of understanding the characteristics of the first “muhaqqaq" and “reyhânîc" writing nuclei with the diversification of writing and the foundations on which its current development is built.

Keywords: Mushaf, Muhaqqaq, Reyhânî, Manuscript, Calligraphy. TİEM

ÖNSÖZ

On dört asırlık İslam Tarihinde Kur'ân'a atfedilen değerin en belirgin tezahürlerinden biri hat sanatının oluşumu ve gelişimidir. Kur'ân'ı daha güzel yazma gayretiyle ortaya çıkan ve zamanla kendi içinde ekoller ve üsluplar oluşturan bu sanat her dönemde gelişimini sürdürerek günümüze kadar devam edegelmiştir. Tarihte en çok hat sanatının kullanıldığı alan ise tabi olarak Mushaf kitabetidir.

Yazıların çeşitlenmesiyle birlikte her dönem kendi içinde estetik hususiyetler ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışmamızın temel gayesi, XI. ve XIV. asırlara ait Mushaflarda kullanılan muhakkak ve reyhânî yazılarının keyfiyetinin tespiti üzerinedir. Çalışmamızda daha net bilgiler elde edebilme adına sınırlandırılmaya gidilmiş, değerlendirme sadece Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne (TİEM) hasredilmiştir. Mezkûr döneme ait Mushaflar üzerinden devrin yazısı anlatılmaya çalışılmıştır. Tarih ibaresi veya ketebe kaydı olmayan Mushafların aidiyeti, hat sanatı tarihinde yazı gelişimin daha net anlaşılması ve tarihte Mushaf kitabetinde hangi uygulamaların yer aldığının anlaşılması hem hat sanatı alanında hem de kıraat alanı açısından önemlidir. Bu itibarla, çalışmamızın disiplinler arası bir hüviyete sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yöntem açısından alanında ilk olma özelliğini taşıyan çalışmamızın Mushaf araştırmalarına ışık tutmasını ve aynı zamanda kıraat alanına da katkı sunmasını ümit ediyoruz.

Çalışmamızın belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar olan süreçte karşılaştığımız her zorlukta desteklerini esirgemeyen, bakış açılarıyla daima önümüzde yeni ufuklar açan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Fatih Özkafa'ya hassaten teşekkür ederim. Mushaf tarihiyle yakından ilgilenen ve çalışmamızın yöntemi konusunda katkılarını esirgemeyen kıymetli Öğr. Gör. Betül Özdirek Şahin'e teşekkürü borç bilirim. Çalışmamızın bitiminde okumalarıyla ve tavsiyeleriyle destek olan değerli Dr. Güvenç Şensoy'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca araştırmamız esnasında bizleri destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli Prof. Dr. Semra Arslan Selçuk'a teşekkür ederim. Çalışmamızın oluşum dönemlerinde Mushaf araştırmalarımız için sık sık ziyaret ettiğimiz TİEM Kütüphane Görevlisi saygıdeğer Yağmur Esgidir hanımefendiye yardım ve anlayışları dolayısıyla teşekkürü bir borç bilirim.

Ahmet POLAT

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İ**

ABSTRACT ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **İV**

KISALTMALAR ..... **Vİİİ**

RESİM LİSTESİ ..... **İX**

GİRİŞ **1**

I. Araştırmanın Konusu Ve Amacı 2

II. Konuyla İlgili Kaynaklar 3

III. Araştırmada Uygulanan Yöntem 6

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSHAF TARİHİ EKSENİNDE HAT SANATININ GELİŞİMİ

I. Arap Yazısının Menşei ve Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlüne Kadarki Durumu 9

II. Hz. Peygamber (S.A.V.) Dönemi'nde Kur'ân-I Kerîm'in Yazımı 11

III. Raşit Halifeler Dönemi Mushaf Faaliyetleri 13

IV. Hat Sanatı Ve Mushaf Kitabeti Açısından Emevîler Dönemi 20

V. Hat Sanatı Ve Mushaf Kitabeti Açısından Abbasîler Dönemi 21

İKİNCİ BÖLÜM

XI. VE XIII. YÜZYILA AİT MUSHAFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. XI. Yüzyıla Ait Mushaf 25

1. Tiem 449 Envanter Kayıtlı Reyhanî Hatlı Mushaf-I Şerîf *25*

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 25

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 26

1. Mushaf'ın Ana Metninin Özellikleri 26

2. Ana Metnin Dışındaki Yazı Özellikleri 30

A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 30

B. Ferağ Kaydı Sayfası 31

II. XIII. Yüzyıla Ait Mushaflar 33
1. Tiem 107 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf *33*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 33
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 34
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 34
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 39
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 39
B. Ferağ Kaydı Sayfası 42
C. Farsça Meal İbareleri 42
D. Sayfa Kenarlarında Yer Alan Kıraat Dipnotları 43
2. Tiem 28 Envanterine Kayıtlı Muhakkak -Nesih Hatlı Mushaf-I Şerîf *45*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 45
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 47
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 47
2- Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 52
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 52
B. Ferağ Kaydı Sayfası 54
3. Tiem 507 Envanterine Kayıtlı Reyhânî Hatlı Mushaf-I Şerîf *57*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 57
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 60
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 60
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 64
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 64
B. Vakıf Kaydı 66
C. Ferağ Kaydı Sayfası 67
4. Tiem 437, 438, 439 Envanterlerine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf *69*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 69
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 71
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 71
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 74
A- Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 74
B- Ferağ Kaydı Sayfası 76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIV. YÜZYILA AİT MUSHAFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. XIV. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Mushaflar 79
1. Tiem 539, 540, 541, 542 Envanterlerine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf Ciltleri *79*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 80
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 83
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 83
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 86
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 86
B. Ferağ Kaydı Sayfası 87
2. Tiem 487 Envanterine Kayıtlı Nesih - Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf *89*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 89
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 90
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 90
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 96
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 96
B. Ferağ Kaydı Sayfası 97
3. Tiem 73 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf *100*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 100
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 101
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 101
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 105
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 105
B. Tamir Ve Vakf Kaydı 106
C. Ferağ Kaydı Sayfası 108
4. Tiem 452 Envanterine Kayıtlı Reyhânî Hatlı Mushaf-I Şerîf *110*
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 110
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 111
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 111
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 116
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 116
B. Ferağ Kaydı Sayfası 118

II. XIV. Yüzyılın Son Yarısına Ait Mushaflar 121
1. Tiem 226 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf 121
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 121
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 122
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 122
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 127
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 127
B. Kıraat İbareleri 129
C. İlk Sayfada Yer Alan Mushafla İlgili Bilgiler 130
D. Ferağ Kaydı Sayfası 131
2. Tiem 252 Envanterine Kayıtlı Muhakkak - Sülüs - Reyhânî Hatlı Mushaf-I Şerîf 134
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 134
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 137
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 137
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 143
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 143
B. Ferağ Kaydı Sayfası 144
3. Tiem 562 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-I Şerîf Cüzü 148
A. Mushaf'ın Genel Özellikleri 148
B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri 149
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri 149
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri 153
A. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz Ve Secde Gülleri 153
B. Ferağ Kaydı Sayfası 155
SONUÇ 158
KAYNAKÇA 161

KISALTMALAR

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: Research Center For İslamic History, Art and Culture (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi)
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
m.	: Milâdî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
TİEM	: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: Varak
yy.	: Yüzyıl

RESİM LİSTESİ

Fotoğraf 1 : Hz. Osman'a nispet edilen TİEM Mushaf'ından örnek, yazma 457-2a

Fotoğraf 2 : Kahire Mushaf'ından örnek, 6b

Fotoğraf 3 : Londra Mushaf'ından örnek, 3a

Fotoğraf 4 : Paris Mushaf'ından örnek, 3a

Fotoğraf 5 : St.Petersburg Mushaf'ından örnek,7a

Fotoğraf 6 : Taşkent Mushaf'ından örnek, 1a

Fotoğraf 7 : TSMK Mushaf'ından örnek, 3a

Fotoğraf 8 : Mushaf serlevhası, 1b-2a

Fotoğraf 9 : Mushaf'ın satır aralıklarından detay, 6a

Fotoğraf 10 : Boru kef, sin, nun ve açık be harfinin yazımından detay, 5b

Fotoğraf 11 : Lamelif harfinin iki farklı yazımı, 5b

Fotoğraf 12 : Eliflerin yazımı, "İsrail" kelimesinde sonda yazılan lâm harfi ve müstakil vav harfi, 5b

Fotoğraf 13 : "ferikan kezzebtüm ve ferikan" ayetindeki fe harfinin noktalarının harekelerin üstünde yazılışı / ra harflerinin üzerindeki tirfillerin yazılış- 5b

Fotoğraf 14 : Enfâl Sûresi'nin son ayetlerinin Tevbe Sûresi'nin sûre başı tezhibine yazılışı- 25a

Fotoğraf 15 : İsrâ Sûresi'nin başında kûfi hatla yazılan "sûretü's-Sübhân" yasısı- 66a

Fotoğraf 16 : İsrâ Sûresi'nin 39. ayetindeki yanlış yazımın tezyinatla kapatılış- 67a

Fotoğraf 17 : Secavent detayı-65b

Fotoğraf 18 : Secavent detayı-65b

Fotoğraf 19 : Secavent detayı-65b

Fotoğraf 20 : Fetih Sûresi'nin kûfi hatla yazılan başlığı- 121a

Fotoğraf 21 : Hucûrât Sûresi'nin kûfi hatla yazılan başlığı- 122al

Fotoğraf 22 : Ta'şir işareti-120b

Fotoğraf 23 : Tahmis işareti-120b

Fotoğraf 24 : Sekizinci cüzü belirten işaret. "el-cüz'ü's-saminu min sülüseyn" – 33b

Fotoğraf 25 : Secde Sûresi'nde bulunan secde gülü- 97b

Fotoğraf 26 : Mushaf'ın ketebe kaydı- 150 sol

Fotoğraf 27 : Mushaf sahifesinden- 5a

Fotoğraf 28 : Mushaf serlevhası-2b,3a

Fotoğraf 29 : Mushaf'ın satır düzeninden detay-6a

Fotoğraf 30 : Ortada yazılan lâm harfi ve sonda yazılan elif harfi- 6a

Fotoğraf 31 : Eliflerin meyil açısından uyumlu olmamalarına örnek-6a

Fotoğraf 32 : Vav harfinin kuyruğunun eğim açısı ve Nun harfinin çanak derinliğine örnek-6b

Fotoğraf 33 : Mürsel ra harfinde kuyruk eğim açısına örnek- 6b

Fotoğraf 34 : Sad harfinden detay- 7a

Fotoğraf 35 : Tı harfinden detay- 6b

Fotoğraf 36 : Sad ve Tı harfinin beraber kullanımına örnek- 6b

Fotoğraf 37 : Lâm harfinin müstakil kullanılmasına örnek-6b

Fotoğraf 38 : Kef harfinden detay-6b

Fotoğraf 39 : Harflerin harekeleri açısından genel satır görünümü- 5b

Fotoğraf 40 : "Vakf-u Nâfi'" (kırmızıyla yazılan). İmam nafi' kıraatine göre vakf yapılması gerektiğini belirten ibare ve sol tarafta yer alan kıraat notu- 10a

Fotoğraf 41 : Hemzenin yazımından detay-9b

Fotoğraf 42 : Mühmel he'nin yazımından detay-9b

Fotoğraf 43 : Mühmel ha'nın yazımından detay-9b

Fotoğraf 44 : Mühmel ayn'ın yazımından detay- 9b

Fotoğraf 45 : Meryem Sûresi2nin 46. ayetinde sonradan kazınarak eklenen bölüm- 6b

Fotoğraf 46 : Duha Sûresi'nin sülüsle yazılan sûre başı tezhibi-328b

Fotoğraf 47 : Tîn Sûresi'nin kûfiyle yazılan sûre başı tezhibi-329a

Fotoğraf 48 : Beyyine Sûresi'nin kûfiyle yazılan sûre başı tezhibi- 331a

Fotoğraf 49 : Ta'şir motifinden detay-6b

Fotoğraf 50 : Tahmis motifinden detay- 6b

Fotoğraf 51 : Otuzuncu cüzü belirten "el-cüz'ü's-salisûn" yazısından detay- 312al

Fotoğraf 52 : Fussilet Sûresi 37. ayette geçen secde için hazırlanmış motiften detay-194a

Fotoğraf 53 : Mushaf'ın sonunda yer alan ketebe sayfasından detay- 338a

Fotoğraf 54 : Mushaf'ın ilk sayfalarında yer alan Farsça meal ibarelerinden satır detayı-3b

Fotoğraf 55 : Sayfa kenarında yer alan kıraat notundan detay – 3b

Fotoğraf 56 : Sayfa kenarında yer alan kıraat notundan detay – 9b

Fotoğraf 57 : Mushaf'ın genel sayfa yapısından- 10a

Fotoğraf 58 : Mushaf serlevhası- 3b,4a

Fotoğraf 59 : Kur'ân'da bulunan harflerin-kelimelerin sayısını gösteren ve kıraatlara dair bilgiler içeren çiçek figürü-1b

Fotoğraf 60 : Mushaf'ın nesih yazı bölümünün satır düzeninden örnek-12b

Fotoğraf 61 : Tahrirli altın muhakkak satırına örnek- 12b

Fotoğraf 62 : siyahla yazılan muhakkak satırına örnek- 12b

Fotoğraf 63 : Vav-ra harfinin kuyruklu yazımından ve elif harfinden detay-12b

Fotoğraf 64 : Eliflerin muvazeneli yazımından detay-12b

Fotoğraf 65 : Müstakil vav harfinden detay-12b

Fotoğraf 66 : Müstakil te harfinden detay-23a

Fotoğraf 67 : Sin harfinin yazımından detay-23a

Fotoğraf 68 : Ayn ve sin harfinden detay-22b

Fotoğraf 69 : Ötre ve cezm yazımından detay-22b

Fotoğraf 70 : Üstünlerin boyut ve eğiminden detay- 22b

Fotoğraf 71 : Tenvinli Ötrenin Yazımından detay-22b

Fotoğraf 72 : Çift noktaların yazımına örnek-23a

Fotoğraf 73 : Mühmel ayn harfi-23a

Fotoğraf 74 : Mühmel he harfi-23a

Fotoğraf 75 : Mühmel ha harfi-22b

Fotoğraf 76 : Mühmel sad harfi-22b

Fotoğraf 77 : Tezyini unsur olarak tirfilin yazımı- 22b

Fotoğraf 78 : Nesih bölümünde yer alan Mutaffifin Sûresi'nin sûre başı yazısı -333b

Fotoğraf 79 : Muhakkak bölüme denk gelen Nuh Sûresi'nin sûre başı yazımı-322b

Fotoğraf 80 : Altın muhakkakla yazılan İhlas Sûresi'nin sûre başı yazımı ve gözlü harflerin içine yapılan tezyinatlar-342b

Fotoğraf 81 : 30. cüzü belirten cüz motifi ve ta'şir işaretinin beraber kullanımına örnek-330a

Fotoğraf 82 : Secde motifinden örnek-334b

Fotoğraf 83 : Cüz'ün dörtte birlik bölümünü gösteren "r"ubu'" işaretine örnek-320b

Fotoğraf 84 : Cüz'ün yarısını belirten "nısf" işareti ve beraberinde kullanılan ta'şir işareti-336b

Fotoğraf 85 : Cüz'ün son bölümünü belirten "sülüsetün" yazılı motif- 327a

Fotoğraf 86 : Nas Sûresi'nden sonra yer alan metin-343b

Fotoğraf 87 : Mushaf'ın sonunda yer alan ilk ketebe kaydı-343b

Fotoğraf 88 : Mushaf'ın sonunda yer alan ikinci ketebe kaydı—345a

Fotoğraf 89 : Mushaf sahifesinden örnek-7b

Fotoğraf 90 : Mushaf serlevhası-3b,4a

Fotoğraf 91 : Sağ zahriye sayfası-1b

Fotoğraf 92 : Sol zahriye sayfası-2a

Fotoğraf 93 : Zahriye sayfasından sonra gelen ikinci zahriye sayfası-2b,3a

Fotoğraf 94 : Mushaf'ın satır düzeninden detay- 4b

Fotoğraf 95 : Ra ve vav harfinin yazımından detay-4b

Fotoğraf 96 : Ra ve vav harfinin yazımından detay-4b

Fotoğraf 97 : Müstakil elif harfinden detay-4b

Fotoğraf 98 : Yan yana gelen eliflerin paralelliğinden detay-4b

Fotoğraf 99 : Çanaklı harflerden olan nun harfinden detay-4b

Fotoğraf 100 : Çanaklı harflerden olan ye harfinden detay-4b

Fotoğraf 101 : Çanaklı harflerden olan kaf harfinden detay-4b

Fotoğraf 102 : Nesih kuralına göre yazılan lamelif harfinden detay-4b

Fotoğraf 103 : Sülüs kuralına göre yazılan lamelif harfinden detay-4b

Fotoğraf 104 : Sin harfinden detay-4b

Fotoğraf 105 : Boru kef harfinden detay-4b

Fotoğraf 106 : Ayn harfinden detay-4b

Fotoğraf 107 : Nokta detayı-4b

Fotoğraf 108 : Tenvinli ötrenin yazımı-4b

Fotoğraf 109 : Ötrenin yazımı-4b

Fotoğraf 110 : Üstün ve ötrenin birleşimi- 4b

Fotoğraf 111 : Hilalin yazımından detay-4b

Fotoğraf 112 : Mühmel ayn yazımından detay-4b

Fotoğraf 113 : Cetvel dışına sonradan eklenen kâtip sehvine örnek-26a

Fotoğraf 114 : Cetvel dışına sonradan eklenen kâtip sehvine örnek -134b

Fotoğraf 115 : Cetvel dışına sonradan eklenen kâtip sehvine örnek -224a

Fotoğraf 116 : Teğabun Sûresi'nin sûre başı tezhibinden detay-223b

Fotoğraf 117 : Nâs Sûresi'nin sûre başı tezhibinden detay-247a

Fotoğraf 118 : İhlas Sûresi'nin sûre başı tezhibinden detay- 246b

Fotoğraf 119 : Ta'şir işaretinden detay- 4b

Fotoğraf 120 : 30. cüzde yer alan cüz motifi- 235b

Fotoğraf 121 : "İkinci yedilik" manasına gelen işaret- 37b

Fotoğraf 122 : Tahmis işaretinden detay- 4b

Fotoğraf 123 : A'raf sûresi'nde bulunan secde motifi-72b

Fotoğraf 124 : Ta'şir işaretinden detay-224b

Fotoğraf 125 : Mushaf'ın cildinden sonraki sayfada yer alan vakıf kaydı -1a

Fotoğraf 126 : Mushaf'ın ketebe kaydı-247a

Fotoğraf 127 : Ketebe kaydı ve silik mühür-247b

Fotoğraf 128 : Mushaf'ın sayfa yapısına örnek-25b

Fotoğraf 129 : 437 nolu Mushaf serlevhası-1b,2a

Fotoğraf 130 : 438 envanter numaralı cildin zahriye sayfasında yer alan İhlas Sûresi kompozisyonu-1a

Fotoğraf 131 : 437 numaralı Mushaf'ın iç sayfasından detay-4b

Fotoğraf 132 : 437 nolu ciltten elif harfi detayı-4b

Fotoğraf 133 : 437 nolu ciltten elif harfi detayı-4b

Fotoğraf 134 : Nesih kurallarına göre yazılan lamelif harfi-437 nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 135 : Nesih kurallarına göre yazılan dal harfi-437 nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 136 : Sonda yazılan elif harfine örnek-437 nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 137 : 437vav kuyruğunun yazımına örnek- nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 138 : Ayn harfinin kaş yapısına örnek- 437 nolu cilt- 4b

Fotoğraf 139 : Sin harfinin diş yapısına örnek- 437 nolu cilt- 4b

Fotoğraf 140 : Ötrenin yazımına örnek- 437 nolu cilt- 4b

Fotoğraf 141 : Ötre ve cezm yazımına örnek- 438 nolu cilt- 7a

Fotoğraf 142 : Noktaların yazımına örnek- 438 nolu cilt- 7a

Fotoğraf 143 : Metin içinde yer alan tenbih kelimesi- 438 nolu cilt-7a

Fotoğraf 144 : Mushaf metninde yer alan nefy ibaresi- 437 nolu cilt- 5a

Fotoğraf 145 : Metin içinde yer alan haber ifadesi- 437 nolu cilt- 4b

Fotoğraf 146 : Metin içinde yer alan "İstifham bi. me'na'n-nefy" yazısı- 438 nolu cilt-13b

Fotoğraf 147 : 438 nolu cilde ait sûre başı tezhibi- 25b

Fotoğraf 148 : 439 nolu cilde ait sûre başı tezhibi- 20b

Fotoğraf 149 : Tahmis işareti- 437 nolu cilt-5a

Fotoğraf 150 : Ta'şir işareti-439 nolu cilt- 21b

Fotoğraf 151 : Secde ve tahmiş işaretinin birlikte kullanımı-439 nolu cilt- 29b

Fotoğraf 152 : Mushaf'ın sayfa yapısından önek -437 nolu cilt- 7 sağ

Fotoğraf 153 : Üçüncü cildin başında, sonradan başkası tarafından yazılıp eklenmiş sayfa-439 nolu cilt- 3a

Fotoğraf 154 : 539 nolu Mushaf serlevhası-1b,2a

Fotoğraf 155 : 539 nolu ciltten satır detayı- 3a

Fotoğraf 156 : 540 nolu ciltten satır detayı- 5a

Fotoğraf 157 : 541 nolu ciltten satır detayı- 3a

Fotoğraf 158 : 542 nolu ciltten satır detayı- 5a

Fotoğraf 159 : Eliflerin yazımına örnek- 539 nolu ciltten- 4a

Fotoğraf 160 : Vav ve ra harfinin kuyruklarından detay- 539 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 161 : Sad harfinden detay- 539 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 162 : Tı harfinden detay- 539 nolu ciltten- 4a

Fotoğraf 163 : Lâm harfinden detay- 540 nolu ciltten- 4b

Fotoğraf 164 : Kef harfinden detay- 540 nolu ciltten- 5a

Fotoğraf 165 : Lamelif harfinden detay- 540 nolu ciltten- 4b

Fotoğraf 166 : Boru kef harfinden detay- 540 nolu ciltten- 5a

Fotoğraf 167 : Sin harfinin dişlerinden detay- 540 nolu ciltten- 4b

Fotoğraf 168 : Ötreden detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 169 : Cezmden detay- 540 nolu ciltten-3b

Fotoğraf 170 : Tirfilden detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 171 : Mühmel ayn harfinden detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 172 : Noktalardan detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 173 : unutulup sonradan eklenen nun harfi- 542 nolu cillten-5a

Fotoğraf 174 : Hac Sûresi'nin sûre başı yazısı -542 nolu ciltten- 24b

Fotoğraf 175 : Meryem Sûresi'nin sûre başı yazısı-541 nolu cillten- 11b

Fotoğraf 176 : 539 nolu cildin sonunda yer alan ketebe kaydı ve devamındaki metin (yandaki)- 157a

Fotoğraf 177 : 539 nolu cildin son sayfasından sayfa yapısı- 156b

Fotoğraf 178 : Mushaf serlevhası-1b,2a

Fotoğraf 179 : Mushaf'ın nesih hattından detay-2b

Fotoğraf 180 : Muhakkak satır detayı- 2b

Fotoğraf 181 : Müstakil vav harfinden ve ayn harfinden detay- 3a

Fotoğraf 182 : Müstakil elif harfinden detay- 3a

Fotoğraf 183 : Müstakil ra harfinden ve he harfinden detay- 3a

Fotoğraf 184 : Nun harfinin çanağından detay- 336b

Fotoğraf 185 : Ye harfinin çanağından detay- 336b

Fotoğraf 186 : Dal harfinden detay-337a

Fotoğraf 187 : Sin harfinden detay-337a

Fotoğraf 188 : Ayn harfinden detay-337a

Fotoğraf 189 : Muhakkak besmeleden detay- 336b

Fotoğraf 190 : muhakkak altın satırdan detay- 337b

Fotoğraf 191 : Ötrenin yazımından detay- 337a

Fotoğraf 192 : Üstünün yazımından detay- 337a

Fotoğraf 193 : Tenvinli ötrenin yazımından detay- 337a

Fotoğraf 194 : Cezmin yazımından detay- 337a

Fotoğraf 195 : Mühmel ayn işareti-336b

Fotoğraf 196 : Mühmel he işareti- 336b

Fotoğraf 197 : Mühmel sad işareti- 3a

Fotoğraf 198 : Mühmel ha işareti- 3a

Fotoğraf 199 : Tirfilden detay- 2b

Fotoğraf 200 : Kâtip sehvine örnek- 43a

Fotoğraf 201 : Kâtip sehvine örnek- 86b

Fotoğraf 202 : Sağ tarafta sonradan eklenmiş sayfa, sol taraftaki ise Mushaf. hattatının kendi yazısı- 178b,179a

Fotoğraf 203 : İnşikak Sûresi'nin sûre başı yazısı- 337a

Fotoğraf 204 : Kâfirûn Sûresi'nin sûre başı yazısı-347b

Fotoğraf 205 : İhlas Sûresi'nin sûre başı yazısı- 347b

Fotoğraf 206 : Cüz yazısı- 43b

Fotoğraf 207 : Secde yazısı-94b

Fotoğraf 208 : Tahmis işareti-95a

Fotoğraf 209 : Ta'şir işreti- 43b

Fotoğraf 210 : Sonradan eklenmiş ketebe kaydı- 350a

Fotoğraf 211 : Mushaf'ın sayfa yapısından görünüm- 43a

Fotoğraf 212 : Mushaf serlevhası- 1b,2a

Fotoğraf 213 : Mushaf satırından detay-3a

Fotoğraf 214 : Müstakil eliflerin muvazeneli duruşuna örnek- 3a

Fotoğraf 215 : Müstakil ra harfi ve sad harfinin çanağından detay- 3a

Fotoğraf 216 : Sin harfinden detay-3a

Fotoğraf 217 : Nun harfinin çanağından detay-3a

Fotoğraf 218 : Müstakil vav harfi ve kuyruk eğimi-3a

Fotoğraf 219 : Boru kefden detay- 3a

Fotoğraf 220 : Tı harfinden detay- 3a

Fotoğraf 221 : Kef sereninden detay- 450a

Fotoğraf 222 : Tenvinli ötreden detay- 3a

Fotoğraf 223 : Ötreden detay- 3a

Fotoğraf 224 : Cezmden detay- 3a

Fotoğraf 225 : Çeker işaretinden detay- 3a

Fotoğraf 226 : Kâfirûn Sûresi'nin başlığından detay (siyahla yazılan kelime bir önceki sûrenin son ayetidir)- 450a

Fotoğraf 227 : 30. cüzü belirten cüz yazısı-433a

Fotoğraf 228 : Tahmis işareti-433a

Fotoğraf 229 : Ta'şir işareti-432b

Fotoğraf 230 : Secde yazısı- 446b

Fotoğraf 231 : Serlevhanın öncesindeki sayfada yer alan ta'lik yazısıyla vakıf kaydı-1a

Fotoğraf 232 : Mushaf'ın sonunda yer alan hatim duasının ilk sayfası-451b,452a

Fotoğraf 233 : Hatim duasının ikici sayfasının sonunda bulunan iki satırlık ketebe kaydı-452a

Fotoğraf 234 : Mushaf sahifesinden örnek-449b

Fotoğraf 235 : Mushaf serlevhası-1b,2a

Fotoğraf 236 : Mushaf'tan satır detayı- 2b

Fotoğraf 237 : Müstakil elif harfinden detay-2b

Fotoğraf 238 : Müstakil vav harfinden detay- 2b

Fotoğraf 239 : Elif ve lam harflerinin muvazenesinden detay- 2b

Fotoğraf 240 : Sin harfinden detay-3a

Fotoğraf 241 : Boru kef harfinden detay-3a

Fotoğraf 242 : Müstakil dal harfinden detay-3a

Fotoğraf 243 : Sonda yazılan dal harfinden detay-3a

Fotoğraf 244 : Sad harfinden detay-3a

Fotoğraf 245 : Tı harfinden detay-3a

Fotoğraf 246 : Başta yazılan he harfinden detay-3a

Fotoğraf 247 : Mim harfinden detay-3a

Fotoğraf 248 : Mürsel vav ve ra harfinden detay-3a

Fotoğraf 249 : Vav ve ra harfinden detay-3a

Fotoğraf 250 : Ha harfinden detay-3a

Fotoğraf 251 : Lâm harfinden detay-3a

Fotoğraf 252 : Müstakil kef harfinden detay- 315a

Fotoğraf 253 : Ötre detayı-2b

Fotoğraf 254 : Tenvinli ötre detayı-2b

Fotoğraf 255 : Cezmden detay-2b

Fotoğraf 256 : Üstünlerin eğim açısından detay-2b

Fotoğraf 257 : Mühmel ayn harfinden detay-2b

Fotoğraf 258 : Mühmel sad harfinden detay-2b

Fotoğraf 259 : Mühmel ha harfinden detay- 2b

Fotoğraf 260 : Tirfilden detay-2b

Fotoğraf 261 : 25b sayfasında unutulan metinden detay.

Fotoğraf 262 : 37a sayfasında unutulan metinden detay

Fotoğraf 263 : Zariyât Sûresi'nin tevkî' hattıyla yazılan sûre başı yazısı-314b

Fotoğraf 264 : Cin Sûresi'nin tevkî' hattı ile yazılan sûre başı yazısı-351a

Fotoğraf 265 : Enfal Sûresi'nin kufiyle yazılan sûre başı yazısı-106a

Fotoğraf 266 : Cüz motifinden detay-109a

Fotoğraf 267 : Ta'şir işaretinden detay-107a

Fotoğraf 268 : Tahmis işaretinden detay- 106b

Fotoğraf 270 : Ketebe kaydı-374b

Fotoğraf 271 : Ketebe kaydının yan sayfasında bulunan vakıf kaydı-375a

Fotoğraf 272 : Mushaf serlevhası

Fotoğraf 273 : Mushaf'ın satır yapısından detay- 2b

Fotoğraf 274 : Nun harfinin çanağından detay-74b

Fotoğraf 275 : Fe harfinin çanağından detay-74b

Fotoğraf 276 : Elif harfinden detay- 2b

Fotoğraf 277 : Vav harflerinden detay- 74b

Fotoğraf 278 : Mim, ra ve vav harflerinin birlikte yazıldığı bölümden detay- 74b

Fotoğraf 279 : Şakülî harflerin yazımına örnek-74b

Fotoğraf 280 : Tı harfinden detay-74b

Fotoğraf 281 : Sad harfinden detay-74b

Fotoğraf 282 : Serenli kef harfinden detay-74b

Fotoğraf 283 : Med harfinden detay- 74b

Fotoğraf 284 : Med harfinden detay- 74b

Fotoğraf 285 : Med harfinden detay- 74b

Fotoğraf 286 : Farklı kıraat okuyuşunu belirtmek maksadıyla yazılan kırmızı nokta örneği-74b

Fotoğraf 287 : Şeddeden detay-74b

Fotoğraf 288 : Üstünlerin yazımından detay- 74b

Fotoğraf 289 : İdğam yapılan yerlerde kullanılan ğayn harflerinden detay- 74b

Fotoğraf 290 : Yatay çekerlerden detay- 74b

Fotoğraf 291 : Ayet sonlarında harf içine konulan boru keflerden detay- 74b

Fotoğraf 292 : Ötre ve tirfilin yazımından detay- 3a

Fotoğraf 293 : Tenvinli ötrenin yazımı- 3a

Fotoğraf 294 : A'raf Sûresi'nin kûfî sûre başı yazısı: 75a

Fotoğraf 295 : Nas Sûresi'nin kûfî sûre başı yazısı- 275b

Fotoğraf 296 : 30. cüzde bulunan cüz motifi- 264b

Fotoğraf 297 : Ta'şir işaretinden detay 3a

Fotoğraf 298 : Tahmis işaretinden detay 3a

Fotoğraf 299 : Secde yazısı-138b

Fotoğraf 300 : Kıraat imamlarının okuyuşlarına dair ibareden detay- 3a

Fotoğraf 301 : Kıraat imamlarının okuyuşlarına dair ibareden detay- 3a

Fotoğraf 302 : girişte bulunan metinden detay sağ

Fotoğraf 303 : Nas Sûresi'nin son ayetleri ve akabindeki ketebe kaydı-276a

Fotoğraf 304 : Mushaf sayfasından detay-264b

Fotoğraf 305 : Mushaf serlevhası

Fotoğraf 306 : Mushaf'ın sonradan eklenen sayfalarından biri- 5b

Fotoğraf 307 : Mushaf'ın orijinal sayfasına örnek- 21a

Fotoğraf 308 : Mushaf'ın satır yapısından detay- 420b

Fotoğraf 309 : Başka bir hattat tarafından yazılıp iki sayfa halinde eklenen varakın arka yüzü-7b

Fotoğraf 310 : Ortada yazılan lam harflerinin ayrımından detay- 7b

Fotoğraf 311 : Ortada yazılan lam harflerinin ayrımından detay- 7b

Fotoğraf 312 : Mushaf'ın sülüs satırından detay- 10b

Fotoğraf 313 : Sülüs besmele detayı- 10b

Fotoğraf 314 : Vav harfinden detay- 11a

Fotoğraf 315 : Sin harfinden detay- 11a

Fotoğraf 316 : Boru kef harfinden detay- 11a

Fotoğraf 317 : Ayn harfinden detay- 11a

Fotoğraf 318 : Eliflerin yazımından detay- 11a

Fotoğraf 319 : Sonda yazılan dal harfinden detay- 10b

Fotoğraf 320 : Başta yazılan he harfinden detay- 10b

Fotoğraf 321 : Sad harfinden detay- 10b

Fotoğraf 322 : Tı harfinden detay- 11a

Fotoğraf 323 : Ötreden detay- 11a

Fotoğraf 324 : Üstün ve cezmin yazımından detay- 11a

Fotoğraf 325 : Harekelerden ve çekerlerden detay- 11a

Fotoğraf 326 : Üstün ve tenvinli üstünden detay- 11a

Fotoğraf 327 : Ötreden detay- 11a

Fotoğraf 328 : Ötre ve cezmin beraber kullanımından detay- 11a

Fotoğraf 329 : Reyhânî bölümdeki tirfilden detay- 11a

Fotoğraf 330 : Muhakkak bölümündeki tirfilden detay- 11a

Fotoğraf 331 : Muhakkak yazısının noktalamasına örnek- 420b

Fotoğraf 332 : İnşikak Sûresi'nin sûre başı yazısından detay- 420b

Fotoğraf 333 : Nas Sûresi'nin sûre başı yazısından detay- 433b

Fotoğraf 334 : 5. cüzü belirten cüz yazısı- 57a

Fotoğraf 335 : Ta'şir işaretinden detay- 57a

Fotoğraf 336 : Tahmis işaretinden detay-420b

Fotoğraf 337 : Secde yazısına örnek- 421a

Fotoğraf 338 : Motifli secde işareti-372a

Fotoğraf 339 : Nas Sûresi'nin hemen altında bulunan metin- 434a

Fotoğraf 340 : Mushaf'ın sahifesinden örnek- 376b

Fotoğraf 341 : Mushaf'ın sahifesinden örnek- 377a

Fotoğraf 342 : Mushaf serlevhası-1b,2a

Fotoğraf 343 : Mushaf'ın sayfa yapısından genel görünüm- 3b,4a

Fotoğraf 344 : Ayn harfinden detay- 3b

Fotoğraf 345 : Sad ve ayn harfinden ortak detay- 4a

Fotoğraf 346 : Elif harfinden detay- 4a

Fotoğraf 347 : Ortada yazılan fe harfine örnek- 4a

Fotoğraf 348 : Vav harfinden detay- 3b

Fotoğraf 349 : Ortada yazılan he harfine örnek- 3b

Fotoğraf 350 : Lâm harfine örnek- 3b

Fotoğraf 351 : Kef harfine örnek- 3b

Fotoğraf 352 : Sin harfine örnek- 4a

Fotoğraf 353 : Ortada yazılan lâm harfinin aralığından detay- 3b

Fotoğraf 354 : Ortada yazılan lâm harfinin aralığından detay- 3b

Fotoğraf 355 : Üstünlerden detay- 3b

Fotoğraf 356 : Ötreden detay-4a

Fotoğraf 357 : Sıla işaretinden detay- 4a

Fotoğraf 358 : Cezmden detay- 4a

Fotoğraf 359 : Mühmel ayn harfinden detay- 4a

Fotoğraf 360 : Mühmel ha harfinden detay- 4a

Fotoğraf 361 : Mühmel ha harfinden detay- 4a

Fotoğraf 362 : Çift noktalara örnek- 3b

Fotoğraf 363 : Nokta örneği- 3b

Fotoğraf 364 : Reddadeden detay-9b

Fotoğraf 365 : Reddadeden detay -15b

Fotoğraf 366 : Reddadeden detay -29b

Fotoğraf 367 : Reddadeden detay -2b

Fotoğraf 368 : Mü'min Sûresi'nin sûre başı yazısı- 12a

Fotoğraf 369 : Secde Sûresi'nin sûre başı yazısı- 31a

Fotoğraf 370 : Ta'şir işareti-3b

Fotoğraf 371 : Tahmis işareti- 2b

Fotoğraf 372 : Cüzün son sayfası- 42b, 43a

Fotoğraf 373 : Mushaf sayfasından örnek- 38b

Fotoğraf 374 : Mushaf'ın sayfasından örnek- 39a

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bir Mushaf'ın hat sanatı açısından incelenmesinin tarihsel ve sanatsal değeri nedir? Bu soru bir el yazmasının ya da Mushaf'ın değerlendirilmesi öncesinde ele alınması gereken temel sorudur. Kur'ân-ı Kerîm'in kitabetiyle başlayan ve zaman içerisinde sanatlaşan Arap yazısı on dört asırlık geçmişinde birçok önemli merhalelerden geçmiştir. Binaenaleyh yazı gelişimi açısından her dönem kendi içerisinde bir üslup oluşturagelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ile İslâm yazısı haline gelen hat sanatının tarihsel arka planının araştırılması konusunda birçok materyal günümüze ulaşmıştır. Fakat bu hususta daha net sonuçlara ulaşma konusundaki en verimli kaynak şüphesiz Mushaf-ı Şerif'lerdir. Nitekim vahiy lafızlarının daha güzel yazılabilmesi gayretiyle ortaya çıkan yazıdaki bu sanatlaşmanın en güzel tezahürleri Mushaflar üzerinden anlaşılabilir. Hat sanatı tarihi kaynaklarında Emevîler Dönemi'nde çeşitlenen yazıların Abbasîler Dönemi'nde daha sistematik hale dönüştürüldüğü anlatılmaktadır. İbn Mukle'yle (ö. 328/940) birlikte aklâm-ı sittenin ortaya çıkışı hat sanatındaki en büyük inkişaflardan biri olarak tarihe geçmiştir. Bununla birlikte hat sanatı kaynaklarında aklâm-ı sitte dönemindeki yazıların karakteristiği için genel olarak kısa yorumlar yapılmakla yetinilmiştir. Bu da dönemin yazı karakterine net olarak bir çerçevenin çizilememesine sebep olmaktadır.

Günümüzde gelişmiş olan hat sanatının gelişim aşamalarının anlaşılması bugünkü yazının temellendirilebilmesi için önemli bir husustur. Özellikle aklâm-ı sittenin ilk nüvelerinin keyfiyetinin detaylı olarak bilinmesi bu konudaki en önemli etkendir. Bu çalışmamız XI. yüzyıldan XIV. Yüzyıla kadar gelişen yazıların genel seyrinin değerlendirilmesi üzerinedir. Genel hat sanatı tarihi açısından XI-XIV. yüzyıllar yazı açısından nasıl bir öneme sahiptir? Bu dönemdeki yazıların keyfiyeti nasıldır? Mezkûr dönemdeki yazı gelişiminde ne gibi yenilikler ortaya çıkmıştır? Günümüzdeki hat sanatı kaidelerinin tarihsel temeli tam olarak tespit edilebilir mi? Çalışmamızda bu gibi soruların tespitine ve cevaplandırılmasına yönelik değerlendirmeler olacaktır. Mushaflar üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamına yakını tefsîr ve kıraat ilmi bakış açısıyla ele alınmıştır. Yazı ve sanat açısından kısmen kısa değerlendirmelere yer verilse de bu iki husus asıl amaç olarak ele alınmamıştır. Harf anatomileri üzerine yapılan ve kısmen tezhip sanatının da dikkate alınacağı bu çalışmamız alanda ilklerdendir. Mushaf üzerindeki tüm yazıların dikkate alınıp değerlendirilmesi de çalışmamızı özgün kılan en önemli hususlardandır.

Çeşitli ülkelerin birçok müze ve kütüphanesinde Emevîler ve Abbasîler Dönemi'ne ait olduğu bilinen Mushaf nüshaları mevcuttur. Bu Mushafların aidiyeti, vakıf kaydı, envanter defterleri, ketebe kayıtları vb. gibi birçok etkene bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber ilgili dönemlerin ve coğrafyaların hat-tezhip tarzlarının bilinmesi ve bu kıstaslara göre değerlendirilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Hat sanatı tarihi kaynaklarında detaylı olarak bahsedilmeyen yazı tarzının araştırılıp değerlendirilmesi, çalışmamızın asıl amacını oluşturmaktadır. Mushaf nüshalarında kullanılan harf anatomileri, satır düzeni, tezyini işaretler, mühmel harfler, istif düzeni, ketebe kayıtları vb. hususlar nasıldır? Bu hususlar dönemden döneme farklılık gösterir mi? Eğer fark varsa bu gelişimin temeli neye

dayanmaktadır? Bu soruların cevaplanmasıyla birlikte hat sanatı tarihinin en önemli dönemlerinden olan aklâm- sittenin oluşum sonrası gelişimi daha net bir şekilde gözler önüne serilecektir.

Aklâm-ı-ı sitte olarak bilinen *sülüs, nesih, muhakkak, reyhâni, tevkî'* ve *hatt-ı icâze* yazıları kullanılarak birçok Mushaf yazılmıştır. İbn Mukle (ö. 328/940) sonrasında hat tarihinde büyük devrim gerçekleştiren İbn Bevvâb'ın (ö. 413/1022) reyhanî hattında mâhir olduğu bilinen bir gerçektir. Mezkûr dönemdeki kadîm Mushafları incelediğimizde en çok kullanılan hat çeşidinin muhakkak ve reyhanî olduğu görmekteyiz. Bu iki yazı Mushaf kitabeti açısından son derece mühimdir. Hem bu ehemmiyet sebebiyle hem de çalışmamızın kapsamının geniş ve hacminin büyük olmaması düşüncesiyle tercih ettiğimiz yazı çeşitleri muhakkak ve reyhanîdir. Özellikle günümüz kitabetinde kullanımının azaldığı bu iki çeşit yazının tarihi temelleriyle öne çıkarılmasının günümüz hattatları nezdinde de önemli olacağını düşünmekteyiz.

II. Konuyla İlgili Kaynaklar

Araştırmamızın İkinci ve üçüncü bölümlerde, konumuz Mushaflar üzerine çalışmalar yapılmadığı için kaynak referansımız çok az sayıdadır. İlk bölümünü teşkil eden hat sanatı ve Mushaf kitabesi tarihi bağlamında birçok kaynak mevcuttur. Bu bölümde hat sanatı kaynaklarından daha çok Kur'ân tarihi üzerine yapıla çalışmalar kullanılmıştır.

Kur'an tarihi üzerine yazılmış günümüze ulaşan en eski eser Abdülkadir Karakuş'un tercüme ettiği ve Ankara Okulu Yayınları'ndan çıkan İbn Ebî Dâvûd'un *Kitâbü'l-Mesâhif* adlı eseridir. İlk bölümünde vahiy yazımından, ikinci bölümünde Osman Mushaflarından, üçüncü bölümde Kur'an'a dair rivayetlerden, dördüncü bölümde Mushafların yazılmasından-noktalanmasından ve son bölümde ise Mushafların yazımı için ücretlerden bahsedilmek üzere beş bölümden oluşan bir eserdir.

On bölümden oluşan Muhammed b. İshak en-Nedim'in *el-Fihrist* adlı eseri araştırmamızda başvurduğumuz en önemli kaynaktır. 2019 yılında TYEKB tarafından basılan eser Arap dili tarihi, dil bilimi, İslami ilimler, felsefe ve edebiyat gibi birçok alanda temel bilgiler içermektedir. Çalışmamızın, Arap yazısı tarihi, Emevîler ve Abbasîler Dönemindeki yazı gelişimi bahsinde istifade edilen temel kaynaktır.

2014 yılında Klasik yayınları tarafından basılan Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eseri hattat biyografileri açısından başvurduğumuz ilk kaynaktır. Mustafa Koç tarafından yayına hazırlanan eserde mukaddime, Fatiha'nın sırları ve Hz. Peygamber (s.a.v) üzerine bahisler açıldıktan sonra Arapça alfabetik sıraya göre hattatların isim ve biyografileri yer almaktadır. Abbasîler Dönemi hat sanatının gelişiminde önemli roller üstlenen hattatlar hakkında bu eserden bilgiler edindik.

İslâmî ilimlerin temel kaynaklarından olan ve 2000 yılında Suudi Arabistan'da basılan Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî'nin *es-Sünen* adlı eseri, 2002 yılında

Beyrut'ta basılan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'i, 1916 yılında Türkiye'de basılan Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim'in *Camiu's-Sahîh*'i hadisler konusunda başvurduğumuz kaynaklardandır. Bunun yanında, 1974 yılında Mısır'da basılan Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eseri ve 1957 yılında Mısır'da basılan Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî'nin *el-Bürhan* adlı eseri de başvurduğumuz temel kaynaklardandır.

Günümüzde hat sanatı tarihi üzerine yazılan en geniş kaynak Muhittin Serin'in *Hat Sanatı Târihi: Ekoller ve Takipçileri* eseridir. İlk baskısı 1999 yılında yapılan eserin ilk dört baskısı *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* adıyla çıkmıştır. Eser, 2019 yılında İstanbul'da genişletilmiş yeni baskısı *Hat Sanatı Târihi: Ekoller ve Takipçileri* adıyla iki cilt halinde basılmıştır. Birinci cilt 7 bölümden oluşmaktadır. Yazının mahiyeti, fiziki ve sanatsal değerinden bahsedildikten sonra hat sanatının kullanım alanları hakkında bilgiler sunulmuştur. Arap yazısının menşeinden itibaren Abbasîler dönemine kadar olan gelişmelerden bahsedilmiştir. Bu bölüm çalışmamızda en çok başvurduğumuz konulardan müteşekkildir. Akabinde Osmanlı dönemi hat ekollerinden ve mısır ekollerinden bahsedilerek son bulmaktadır. İkinci ciltte ise ta'lik yazısından ve ekollerinden, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi sanat çalışmalarından ve son olarak da yazı malzemelerinden bahisler açılarak sonlandırılmıştır.

Hat sanatı üzerine yazılmış diğer önemli eser ise DİB Yayınları tarafından 1987 yılında yayınlanmış Mahmud Bedreddin Yazır'ın *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* adlı eseridir. Uğur Derman'ın yayına hazırladığı eser üç cilttir. Yazının estetik, lengüistik, fonetik vb. gibi birçok hususiyetlerine dair bilgiler yer almaktadır. Arap yazısının tarihçesinden, İslâm'da yazının öneminden ve güzel sanatlara dair izahattan bahsetmektedir. Yazı malzemelerinden ve yazı yöntemlerine dair hasiyetlerin yer aldığı bu eser de çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

2015 yılında IRCICA tarafından basılan Tayyar Altıkulaç'a ait *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir* İnceleme adlı eser en çok başvurduğumuz kaynaklardandır. Nitekim Hz. Osman döneminde yapılan istinsah faaliyeti Mushaf kitabeti konusun en mühim dönemidir. Mushafların aidiyeti ve incelemesi üzerine yazılan bu eserin ışığında Emevîler Dönemi'ndeki yazı anlayışı hakkında daha net bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bunun yanı sıra Arap yazısının tarihçesinden ve Resm-i Osmanî konusundan bahsediyor oluşu da araştırmamıza referans göstermemizde etkili olmuştur.

Mushaf tarihi konusunda kronolojik sıralama açısından çokça istifade ettiğimiz eser de Mehmet Dağ tarafından kaleme alınan *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerîf*'dir. 2013 yılında Ankara'da Fecr Yayınları tarafından basılan eser beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mukaddes kitaplardan ve Kur'an-ı Kerîm öncesi sözlü-yazılı kültürden bahsettikten sonra ikinci bölümde vahiy olgusundan ve yedi harf-kıraat konusu hakkında bilgiler içermektedir. Üçüncü bölümde Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki vahiy kitabetinden ve Raşit Halifeler Dönemi Mushaf faaliyetleri konu edilmektedir. Dördüncü bölümde Mushaf'ın estetik gelişimi ve tezyini hususiyetlerinden bahsedildikten sonra beşinci

bölümde Kur'an tercüme faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Eserin ikinci ve üçüncü bölümü araştırmamız kapsamında olduğundan dolayı ilgili noktalarda bu eserden referanslar kullanıldı.

Hat sanatı üzerine yazılmış diğer bir kaynak ise Fatih Özkafa'nın *Hat Sanatı- Osmanlı'dan Bugüne* adlı eseridir. Ocak 2023 tarihinde Kapı Yayınlarından çıkan eser, hat sanatıyla birlikte hat sanatını yakından ilgilendiren tasavvuf kültüründen ve tasvir meselesinden bahsetmesi açısından geniş bir perspektif sunmaktadır. Bununla beraber mimarideki yazılardan, hoca-talebe ilişkisinden, modern hat tartışmalarından ve karalama metodundan da bahsediyor oluşu bu alanda yazılmış kaynaklara kıyasla çok daha farklı bir pencereden bakış sunmaktadır. Emevîler ve Abbasîler dönemindeki yazı faaliyetleri konusunda ele alınan hususiyetler en çok başvurduğumuz bölümlerdir.

Araştırmamızın birçok noktasında kullandığımız kaynakların ekserisini Kur'ân tarihi alanında yazılmış eserler oluşturmaktadır. 2020 yılında İFAV Yayınları tarafından basılan Muhsin Demirci'nin *Kur'ân Tarihi* eseri, M. Emin Maşalı'nın 2015 yılında Otto Yayınları tarafından basılan *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Ziya Şen'in 2021 yılında Kitabî Yayınları'ndan çıkan *Kur'an'ın Metinleşme süreci,* şubat 2022 tarihinde TDV yayınları tarafından çıkan Yaşar Akaslan'ın çevirdiği Ahmed Cevdet Paşa'ya ait *Kur'an'ın Metinleşmesi Üzerine,* Muhammed Hamidullah'ın 2018 yılında Beyan Yayınları tarafından basılan *Kur'an-ı Kerîm Tarihi* kitapları bu eserlerdendir. Bunlara ilaveten, Ekim 2021 tarihinde TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından çıkarılan Mehmet Paçacı'ya ait *Kur'an'a Giriş* eseri, Abdurrahman Çetin'in 2010 yılında Ensar Neşriyat'tan yayınladığı *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* eseri ve 2001 yılında Marifet Yayınları'ndan çıkan *Kıraatların Tefsire Etkisi* adlı eseri birinci bölümde sıkça başvurduğumuz kaynaklardandır. İstifade ettiğimiz Abdurrahman Çetin'in diğer bir eseri de 2021 yılında Dergâh Yayınları tarafından basılan *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi'*dir. Bu eserlerin ortak yönü, vahyin yazılışı, cem' ve istinsah faaliyetlerinin detaylı bir şekilde anlatılmasıdır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yer yer değindiğimiz kaynaklar ise TİEM Mushafları üzerine yapılan kitap/katalog çalışmasıdır. Çevirisini ceylan Adar İlter'in yaptığı, Massumeh Ferhad ve Simon Rettig'in editörlüğünde birçok yazarın yer aldığı *Kur'an Sanatı: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Hazineleri* kitabı konumuz olan Mushafların bazılarına dair bilgiler içermektedir. Fakat Mushaflarla ilgi verilen bilgiler özet mahiyetindedir. Çalışmamızda planlamış olduğumuz şekliyle detaylı bilgiler bu kitapta mevcut değildir. Bununla birlikte yer yer Mushafların özelliklerine dair bilgilerden istifade ederek referans gösterilmiştir. TİEM üzerine hazırlanan diğer bir eser ise *1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm* adlı kitaptır. Editörlüğünü Müjde Unustası'nın yaptığı ve 2010 yılında Antik A.Ş. Kültür Yayınları tarafından basılan bu eser daha çok katalog mahiyetindedir. Bu eserde de konumuz olan Mushaflara dair bilgiler olmakla beraber buradaki bilgiler *Kur'an Sanatı* kitabına kıyasla daha kısadır. Küçük bir paragraftan öteye geçmeyen bu bilgilere de yer yer referanslarda bulunulmuştur.

III. Araştırmada Uygulanan Yöntem

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Arap yazısının menşe'inden Kur'ân'ın kitabetine kadar olan dönemde Arap yazısı hakkında özet mahiyetinde bilgiler anlatılacaktır. Ardından Hz. Peygamber Dönemi'ndeki Arap yazsının durumundan ve vahiy lafızlarının ilk kitabetinden bahsedilecektir. Hz. Peygamber Dönemi'ndeki Arap yazısı hakkında kaynaklarda geçen bilgilerden faydalanılarak nüzul dönemine kadarki gelişmelerine değinilecektir. Binaenaleyh nüzul döneminde ayetlerin nasıl kayıt altına alındığı ve bu konuda peygamberin tavsiyelerinin neler olduğu aktarılacaktır. Devamında Raşit Halifeler Dönemi'ndeki Mushaf faaliyetlerine değinilecektir. Hz. Ebubekir döneminde yapılan cem' faaliyeti hakkında bilgiler verildikten sonra Hz. Osman Dönemi'ndeki istinsah faaliyetinden bahsedilecektir. İstinsah edilen Mushafların akıbeti hakkında kaynaklarda geçen değerlendirmeler aktarılarak konu zenginleştirilecektir. İlerleyen başlıklarda Emevîler ve Abbasîler Dönemi'ndeki hat sanatı ve Mushaf kitabeti alanındaki gelişmeler aktarılacak ve bu dönemde çeşitlenen yazılardan ve yazı tarihinde devrim niteliğinde yenilikler getirmiş hattatlardan bahsedilecektir. Muhakkak ve reyhânî yazılarının ortaya çıkışına kadar hangi yazıların kullanıldığı ve bu yazılara akseden üslubun temellerinin neler olduğunun anlaşılabilmesi için ilk bölümde yer alan hat tarihine değinilmesi kanaatimizce önemlidir. Netice itibari ile her gelişimin bir arka planı olduğu gibi konumuzun asıl kapsamını oluşturan mezkûr iki çeşit yazının arka planının da anlaşılması önemlidir.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümü konumuzun esasını teşkil eden Mushafların değerlendirilmesine hasredilmiştir. XIV. yüzyıla ait Mushaflar sayı itibari ile XI. ve XIII. yüzyıllara oranla fazladır. Bu sebeple farklı dönemlere ait Mushafların yüzyıl başlıkları altında gruplandırılarak sıralanması hem daha sağlıklı ve anlaşılır olacağından hem çalışmanın bütünlük dengesi açısından uyumlu olacağından dolayı ayırılmıştır. İkinci bölüm, çalışmamızın hasredildiği TİEM'de konumuzla alakalı XII. yüzyıla ait Mushaf bulunmadığından XI. yüzyıla ait Mushaf ve XIII. yüzyıla ait Mushaflar için iki alt başlığa ayrılmıştır. İkinci bölüm içerisinde toplamda beş adet Mushaf değerlendirilecektir.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise XIV. yüzyıla ait Mushaflara ayrılmıştır. Bu bölümde yer alan Mushafların sayılarının fazla olması hasebiyle, XIV. yüzyılın ilk yarısına ait ve XIV. yüzyılın son yarısına ait Mushaflar olmak üzere iki alt başlıkta incelenecektir. Üçüncü bölüm içerisinde toplamda yedi Mushaf değerlendirilecektir.

Mushaf değerlendirme hususunda Fatih Özkafa'nın *"Şah Mahmûd Nîşâbûrî Mushafı'nın (TSMK H.S. 25) Hat Sanatı Bakımından Tahlili"* adlı makale çalışmasında sıralamış olduğu geniş perspektifli Mushaf değerlendirme kriterleri esas alınacaktır. Bu bağlamda her Mushaf için aynı değerlendirme usulü takip edilecektir. Her Mushaf'ta, üst başlık olarak envanter numarasını ve yazı türünü belirttikten sonra envanterin ebat, coğrafya, varak sayısı, hattat ve tarih bilgileri hakkında bilgiler verilecektir. Ardından cilt, zahriye ve serlevhasındaki motifler hakkında kısa değerlendirmeler yapılarak Mushaf'ın genel görünümünden bahsedildikten sonra yazı hususiyetlerine geçilecektir.

Değerlendirmemizin kapsamlı ve detaylı olması düşüncesiyle yazı hususiyetleri iki başlık altında incelenecektir. İlk olarak Mushaf ana metin yazısıyla ilgili, harf, terkip, anatomi, hareke, secavent, tezyini işaretler ve mühmel harfler gibi birçok husus göz önünde bulundurularak bilgiler sunulacaktır. Bunun yanında satır düzeni, sayfa yapısı, unutulup sonradan eklenen ilave harf, kelime ve ayetler gibi özelliklere de değinilecektir. Yazı hususiyetlerinin ikinci başlığı ana metin dışında yer alan yazılara ayrılmaktadır. Bu başlık altında Mushaf'ta bulunan Sûre başı yazıları, cüz gülleri, ta'şir, tahmis, secde gülleri, ferağ kaydı sayfası vb. yazılar hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Bunun yanında, araştırmamızın gayesinin Mushaf yazısı olduğundan hareketle konu bağlamından sapmadan kısa da bu işaretler için kullanılan motiflerin yapıları hakkında bilgiler sunulacaktır.

Bazı Mushaf nüshalarında ta'mir ve vakıf kayıtları vardır. Buna ek olarak bazı nüshalarda da Farsça meal ibareleri ve Mushaf sayfaları etrafında kıraat dipnotları mevcuttur. Bu hususlar da dönemin yazısını ve Mushaf kitabet anlayışını yansıtması sebebiyle, "ana metin dışındaki yazı" hususiyetleri başlığı altında incelenecektir. Araştırmamızda vurguladığımız her detaylı değerlendirme Mushaf görselleriyle ve her bir görsel altında ilgili bilgiler verilerek desteklenecektir. Ayrıca araştırmamızın farklı safhalarında kullanacağımız bu görsellerin açıklamalı listesi çalışmamızın girişinde belirtilecektir.

Çalışmamızın sonuç bölümünde ulaşmak istediğimiz çıkarımlardan bahsedilecektir. Bölümlere ayrılmış olan yüzyıllar kendi içinde değerlendirilmeyip sonuç bölümünde genel bir değerlendirmeye tabi olacaktır. Nitekim hat sanatı tarihini incelediğimizde yazı gelişiminde net bir tavır ayrımının hızlı bir şekilde gelişmediğini görmekteyiz. Aynı şekilde çalışmamıza konu olan Mushafları incelediğimizde her ne kadar kendi dönemi içerisinde benzerlikler taşısa da yüzyıl karşılaştırması açısından sağlıklı sonuçlar elde edilemeyeceği kanaatindeyiz. Bu sebeple XI-XIV. yüzyıllara ait olan Mushafların değerlendirilmesinden çıkan sonuçlar -eğer özel bir dönem/yüzyıl belirtilmemişse- bu yüzyılların ortak sonucu olarak sunulacaktır.

Araştırmamızın ilk bölümünde yer alan hat sanatı ve Mushaf tarihi konusunda birincil ve ikincil kaynaklar referans gösterilecektir. Buna mukabil çalışmamızın esasını teşkil eden ikinci ve üçüncü bölümler, mevcut nüshalar üzerine herhangi bir çalışmanın olmaması sebebiyle referans gösterilmeden değerlendirilecektir. Buna ilaveten ikinci ve üçüncü bölümde, TİEM'de bulunan nüshalar üzerine yapılmış *Kur'an Sanatı* ve *1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm* adlı kitap/katalog çalışmasında yer alan bilgilerden yer yer referanslar verilecektir. Çalışmamızın bütününde faydalanmış olduğumuz her kaynak sonuç bölümünden sonra kaynakçaya eklenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSHAF TARİHİ EKSENİNDE HAT SANATININ GELİŞİMİ

I. Arap Yazısının Menşei ve Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlüne Kadarki Durumu

Arap yazısının menşei konusu, hem kıraat ve tefsir gibi Kur'an ilimlerinin hem de dilbiliminin konusu olması sebebiyle bu alanlarda birçok araştırmalar ve görüşler sunulmuştur. Tarihi kaynaklar ve günümüzde yapılan araştırmalar incelendiğinde bu konuda muhtelif yaklaşımlar olmakla beraber ağırlıklı olarak şu dört iddia üzerine yoğunlaşılmıştır: Arap yasının Süryanî alfabesine dayandığı,[1] tevkîfî oluşu, Himyerî yazısından neş'et ettiği ve yazı kökeninin Nabatî yazısına dayandığı.[2]

Hîre'nin bir medeniyet merkezi oluşu ve halkının Süryani alfabesini kullanıyor olması sebebiyle, Arap yazısının bu yazıdan doğduğu iddia edilmiştir.[3] Bu görüşe göre Hicaz ve Hîre arasındaki etkileşim sebebiyle yazı Hicaz'a geçmiş, Arap yazısının Süryani yazıdan geliştiği ifade edilmiştir. Fakat yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda Hîre'ye ait günümüze ulaşmış yazılı belgelerin bulunmaması Arap yazısının Süryani yazısından etkilenmediği göstermektedir.[4]

İlk insan olan Hz. Âdem'e Allah'ın bütün kelimeleri öğrettiği[5] ve *"O Kalemle (yazmayı) öğretti"* ayetlerinden[6] hareketle Arap yazısının tevkîfî olduğu söylenmiştir.[7] Hz. Âdem balçıktan hazırlayıp pişirdiği tabletler üzerine bu dilleri yazmış, Nuh tufanıyla beraber bu tabletler yeryüzünün farklı bölgelerine ulaşmış ve bu şekilde her kavim kendi yazısını öğrenmiştir.[8] Bu yaklaşıma göre Arap yazsını ilk öğrenen Hz. İsmâil olmuştur.[9] Daha sonra bu yazıyı kimin yaydığı konusunda birçok isim zikredilir ve bu isimler aynı zamanda Arap yazısını icat edenler olarak da anılmaktadır. [10]

Arap yazısının menşei konusundaki diğer görüş ise Himyerî yazısından neş'et ettiğidir. Yemen bölgesinde kullanılan bu yazıya *el-müsnedü'l-hamîrî, kalemü'l-hamîr,*[11] *Cenubi Arap yazısı* ya da *müsned Yazısı* de denilmektedir. Buna göre Arap yazısı, güney ve kuzey arasında yapılan ticaretler sebebiyle veya doğrudan Hicaz bölgesine intikal etmiş ve gelişerek ortaya çıkmıştır. Bu görüş birçok

---

[1] Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme İlk Mushaflar Üzerine Bir inceleme* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015), 35; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerîf*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 27; Arap yazısında tevkîfîlik konusu için ayrıca bk. Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2019), 1/83-84

[2] Nihad M. Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi-Yâkût Devrinin Sonuna Kadar", *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995), 3.

[3] Altıkulaç, Mesâhif-i Kadîme, 35.

[4] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* 35. Ayrıca bk. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 30.

[5] el-Bakara 2/31.

[6] el-Alak 96/4

[7] Maşalı, *Kur'an*, 23.

[8] Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 28.; Ayrıca bk. Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 84.

[9] Abdurrahman Ömer Muhammed İsbindârî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı*, çev. Veli Kayhan (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 32.

[10] En-Nedîm, *el-Fihrist,* 28.; Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 85.; Muhammed Hamidullah, "Allahın Elçisi (s.a.v) ve Sahabe Döneminde Yazı Sanatı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 2/7 (1988), 96.

[11] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 84-86.

taraftar toplasa da Himyerî yazısı üzerine yapılan araştırmalar bu görüşün muteber olmadığını ortaya koymuştur.[12]

Yapılan çalışmaların ekseriyetle üzerinde ittifak ettiği diğer bir görüş ise Arap yazısının Nabat yazısından neş'et ettiğidir. İslâmiyet öncesi döneme en yakın olan *Ümmü'l-cimal* (250) ve *en-Nemare* (328)[13] kitabelerinin bitişik harflerle yazıldığı ve Arap yazısının bu yazının bir devamı olduğu görüşü araştırmacılar tarafından genel kabul görmüş, Arap yazısının Nabatî yazıdan doğup geliştiği ifade edilmiştir.[14] Nabatîler coğrafi konum itibari ile Akdeniz-Güney Arabistan arasında yapılan ticaretlerin uğrak merkezi olması sebebiyle ilk önce Ârâmî yazıyı kullanmışlardır.[15] Daha sonra ortaya çıkacak olan Nabat yazısının kökeni bu yazıya dayanmaktadır.[16] İbn Ebî Dâvûd'un, muhacirlerin yazıyı Hîreliler'den, onların da Nabatîler'den öğrendiğine dair naklettiği rivayet de bu görüşü destekler niteliktedir.[17] Sonuç itibariyle, kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında, Arap yazısının menşeinin Nabat yazısına dayandığı görüşü daha makul görülmektedir.

Ticari münasebetler çerçevesinde Nabat yazısı, Enbâr'dan Hîre'ye, oradan da Dûmetül-cendel yoluyla Hicaz'a geçmiştir. Bazı rivayetlere göre ise Arap yazısı Havran'dan Enbar'a oradan da Hîre ve Dûmetü'l-cendel yoluyla Hicaz'a[18] veya Havran'dan Petra el-Ulâ yoluyla Hicaz'a geçtiği de nakledilmektedir.[19] Nabatî yazının "*Enbarî"* ve *"Hîrî"* denilen iki üslubu[20] bulunmaktayken Hicaz bölgesine intikalinden sonra burada gelişerek biri yuvarlak ve yumuşak karakterlerin hâkim olduğu *meşk* (*müstetir* ya da *leyyin* de denilmektedir), ikincisi ise daha düzgün, geometrik ve köşeli bir üslupta yazılan *cezm* yazısı adını aldı.[21] Nitekim daha sonra gelişecek olan kûfî yazının temeli ise *cezm* denilen yazı üslubuna dayanmaktadır.

---

[12] Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi", 3.; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* 35.

[13] Zikredilen bu iki kitabe Ürdün'de ve Nemâre'de bulunan, Ârâmî yazıdan doğup gelişen Nabatî hatla yazılmış mezar taşlarıdır. Konuyla ilgili bk. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2019), 1/35.; Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 85.

[14] Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, nşr. Uğur Derman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1989), 79.; Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Klasik, 2021), 23-24.; Dağ, *Tenzilden*, 27.; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* 36.; Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi", 4.; Ali Akay, "Kur'ân-ı Kerîm'in Kitabeti Bağlamında Hat Sanatında İcâzet ve Bir Hat İcâzetnâmesi Örneği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12 (Kasım 2014),2.

[15] Mahmut Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: Kuramer, 2020), 133.

[16] Ali Bulut, "Arap Yazısı", *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat* ed. Mustafa Çağrıcı (İstanbul: Kuramer, 2019), 307.; Dağ, *Tenzilden,* 27.; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* 36.; Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 85.

[17] Abdullah İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l Mesâhif Kur'an'ın Kitaplaşması*, çev. Abdülkadir Karakuş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 21.

[18] Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi", 5.

[19] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 85.

[20] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 86.; Osman Keskioğlu, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerîm Bilgileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2010), 153.; Akay, "Kur'ân-ı Kerîm'in Kitabeti", 2.

[21]Fatih Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", *Marife Dergisi* 10/3 (kış 2010), 308.; Akay, "Kur'ân-ı Kerîm'in Kitabeti", 2.

Hicaz bölgesinde Arap yazısını ilk öğrenenler arasında Bişr. b. Abdilmelik, Ebû Kays b. Abdülmenâf b. Zühre, Süfyan b. Ümeyye, Muâviye b. Ebu Süfyân, Harb b. Ümeyye ve Ömer b. Hattâb zikredilen isimlerdendir.[22] Yazıyı Enbarlılar'dan öğrenip Mekke'ye ilk getiren kişi ise Bişr. b. Abdilmelik'tir ve yazıyı kayınpederi Harb b. Ümeyye'ye ve kayınbirâderi Süfyan b. Harb'e öğretmiştir.[23] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif* adlı eserinde Ömer b. Hattâb ve Kureyş kabilesinden bazı kişilerin yazıyı Harb. b. Ümeyye'den öğrendiklerini nakletmektedir.[24] Yazının Hicaz'a intikali konusunda muhtelif görüşler olmakla beraber Harb. b. Ümeyye ve ailesinin bu konuda etkin rol oynadığı rivayetlerin ortak noktasıdır.

İslam dininin tebliğinden önce Mekke'de çok az sayıda kişinin okuma yazma bildiği nakledilmektedir. Bu sayı kaynaklarda on yedi[25] veya yirmi dört kişi şeklinde ihtilaflı olarak zikredilmiştir. Cahiliye dönemi Arap yazısı, "kırılıp ayrılma, kopma" manasına gelen *cezm* ve *meşk* olarak adlandırılmıştır. Cezm yazısına *"el-Kalemü'l-mebsût"* ya da *"el-Yâbis"* de denilmektedir.[26] İslamiyet'le birlikte *Mekkî, Medenî,* ve daha sonraları *Kûfî* ve *Basrî* isimlerini almıştır.[27] Bu yazı günlük kullanıma elverişli olmadığı için taş, ahşap, para vb. malzemelere nakşedilmiştir. Ticari yazışmalar, mektuplar veya hızlı yazılması gereken diğer günlük işlerde ise *meşk* adı verilen yuvarlak hareketli yazı üslubu kullanılmıştır.[28]

Sonuç olarak İslamiyet öncesinde Araplarda fazla yaygın olmayan yazı kültürü zamanla ivme kazanmıştır. Ticaret sözleşmeleri, mektuplar, sözlü ve yazılı şiir geleneği İslâmiyet öncesi Arap hayatında yazının mevcudiyetini göstermektedir. İslâmiyet'in gelişiyle, vahiy lafızlarının yazılması gerekliliği, Kur'an'da yazı kavramlarına yönelik vurguların oluşu ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in teşviki sebebiyle yazı kültürü gelişmiş ve daha da yaygınlık kazanmıştır.[29]

II. Hz. Peygamber (s.a.v.) Dönemi'nde Kur'ân-ı Kerîm'in Yazımı

Vahyin gelişiyle birlikte inen her bir ayet veya toptan inen Sûreler vahiy katipleri tarafından kayıt altına alınmış fakat ilk vahiy yazımının ne zaman olduğu tam tespit edilememiştir.[30] Hz.

---

[22] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 84-85.; Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi", 5.

[23] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 84-85.

[24] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l Mesâhif,* 21-22.

[25] İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 28.; Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", 308.

[26] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 86.

[27] en-Nedîm, *el-Fihrist,* 34.; Yazı karakterleri için ayrıca bk. Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", 308.

[28] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 89.

[29] Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınlar, 2015), 135.

[30] Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 41.

Peygamber (s.a.v) katiplerine yazdırdığı ayetleri onlardan okumasını talep ederek gerektiği yerde yanlış yazımlara müdahale etmiş;[31] böylece vahiy lafızları doğru bir şekilde kayıt altına alınmıştır.[32]

Hz. Peygamber (s.a.v)'in "Benden Kur'an dışında hiçbir şey yazmayın. Kim benden Kur'an dışında bir şey yazmışsa onu imha etsin"[33] şeklindeki uyarısı vahiy yazımının yaygınlaştığına[34] işarettir. Vahiy sürecinde gelen ayetler Hz. Peygamber (s.a.v)'in emriyle, ilgili Sûrelerin belirli kısımlarına eklenerek yazılmıştır. Vahyin tamamlanıp tamamlanmadığının bilinmemesinden dolayı Kur'an, parçalar halinde muhtelif malzemeler üzerine yazılmış fakat toplu olarak Mushaf haline getirilmemiştir.[35] Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatta oluşu ve inen ayetlerin vahiy katipleri tarafından yazılmasının yanında sahabeden birçok kişinin ezberinde bulunması hasebiyle Asr-ı Saâdet Dönemi'nde ayetlerin iki kapak arasında muhafaza edilmesi endişesi taşınmamaktaydı.

"Mushaf" kavramı o dönemde kullanılmamakla beraber[36] sahabeden bazı kişilerin şahsi Mushaf nüshaları bulunmaktaydı.[37] Zira Hz. Ömer'in Müslüman oluşuyla ilgili rivayetlerde kız kardeşinin evinde, Tâhâ Sûresi'nin yazılı olduğu sahifeden bahsedilmektedir.[38] Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımlarının da özel nüshalara sahip olduğu bilinmektedir. Yazılan vahiy lafızlarının nerede muhafaza edildiği konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır: Bazı rivayetlere göre vahiy katiplerinde bazı rivayetlere göre ise Hz. Peygamber (s.a.v)'in hane-i saadetlerinde muhafaza edilmekteydi.[39] Netice itibari ile Kur'ân'ın nüzulünden itibaren vahiy yazımına büyük önem atfedilmiş, hem ezber (hıfz) yoluyla hem de kitabet yoluyla muhafaza edilmiştir.

Vahyin son bulup Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatına kadar her yıl Ramazan ayında, inen ayetler Hz. Peygamber (s.a.v) ve Cibril'le karşılıklı mukabele ile arz edilmiş,[40] son arzda (arza-yı ahîre) ise bu durum, daha sonra Hz. Ebubekir ve Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Kur'ân'ın cem'inin ve istinsah görevinin verileceği heyet başkanı olan Zeyd b. Sabit'in bu arza şahit oluşuyla iki kere tekrarlanmıştır.

---

[31] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* 39.; Dağ, *Tenzilden,* 82.

[32] Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci* (İstanbul: Kitabi, 2021), 65-76.

[33] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ,* thk. Ahmed b. Rıf'at vd. (Türkiye: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1916),8/229; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2000), 1/412; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l Mesâhif,* 21.

[34] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 40.

[35] Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957), 1/238.

[36] "Mushaf" kavramının ilk defa Hz. Ebubekir döneminde kullanıldığına dair kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. detaylı bilgi için bk. Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1974), 1/185.

[37] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* 40.; Dağ, *Tenzilden,* 82.

[38] Dağ, *Tenzilden,* 81.

[39] Dağ, *Tenziden,* 85.; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 68.

[40] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 58.

Kur'an vahyinin yazımında kullanılan yazı üslubu İslamiyet öncesi yazı üslubundan muhtemelen pek de farklı değildi. İslam'ın ilk yıllarına ait Mushaf vesikaları günümüze ulaşmamıştır.[41] Günümüze ulaşmış Hz. Osman (r.a) ve Hz. Ali'ye (r.a) nispet edilen Mushaflar göz önüne alınacak olursa ilk vahiy yazımının daha iptidai olmakla birlikte benzer bir karakterde olduğu söylenebilir. Zikrettiğimiz bu Mushafların aidiyeti her ne kadar gerçeği yansıtmasa da[42] sahabe ve tabiûn dönemindeki yazı üslubunu yansıtması açısından önemlidir.

Yazı kültürünün gelişmediği bir toplumda yazı malzemelerinin de ilkel olacağı açıktır. Vahiy katipleri, dönemin imkanları çerçevesinde nazil olan ayetleri deri, kemik, ağaçtan yapılmış tabletler, ağaç yaprakları, kumaş-bez parçaları ve odun gibi mukavemet gösteren malzemelere yazmışlardır.[43] Vahyin yazıldığı malzemelerle ilgili Kur'ânı Kerîmde; *harir,*[44] *kalem*[45]*, rakk-ı menşûr,*[46] *suhuf,*[47] *sicl,*[48] *midad,*[49] *kırtas,*[50] *kitab*[51] *vb*. malzemeler zikredilmektedir.[52] Buna ek olarak da *ektaf, lihaf, usub, rik'a, levh* ve *edla* gibi malzemeler de kaynaklarda yer almaktadır.[53] Kur'ân'ın yazımında siyah ve siyaha yakın kahverengi mürekkebin kullanıldığı bilinmektedir.[54]

III. Raşit Halifeler Dönemi Mushaf Faaliyetleri

Hz. Ebubekir'in hilafeti zamanında gelişen Ridde hadiseleri ve birçok Kur'ân hafızının savaşlarda şehit olması üzerine vahiy lafızlarının muhafazası endişesi gündeme gelmiştir. Gelişen bu siyasi olaylar dışında da Kur'ân'ın cem'ini zorunlu hale getiren birçok sebep bulunmaktadır. Sahabilerin şahsi nüshalarında olası ferdi hataların önüne geçmek, lafzı neshedilmiş ayetlerden herkesin haberdar olup olmadığının bilinmemesi[55] ve herhangi bir ihtilaf karşısında Müslümanların başvurabileceği ve İslam Devleti tarafından kabul görmüş örnek bir nüshanın bulunmasının gerekliliği gibi sebeplerle Kur'an'ın cemi zorunlu görülmüştür.

---

[41] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 93.
[42] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 64.
[43] Dağ, *Tenzil*, 83-84.
[44] el-Hacc 22/23.
[45] el-Kalem 68/1; Lokman 31/27; el-Alak 96/4; Âli imran 3/44
[46] et-Tur 52/3
[47] Tâhâ 20/133. Suhuf kelimesi için ayrıca bk. Abese 80/13; en-Necm 53/36; et-Tekvîr 81/10; el-Beyyine 97/2; el-A'lâ 87/18; el-Müddessir 74/52
[48] el-Enbiya 21/104
[49] el-Kehf 18/109
[50] el-En'âm 6/7,91
[51] "Kitab" kelimesi Kur'ân'da birçok yerde geçmektedir. Örnek olarak: el-Bakara 2/2; el-Hûd 11/1; Yusuf 12/1; el-Ra'd 13/1 İbrahim 14/1
[52] Malzemelerle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Jonathan M. Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 74.
[53] Hayrettin Öztürk, "Hz. Peygamber (a.s) Döneminde Kur'an Ayetlerinin ve Sûrelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20-21 (2005), 221
[54] Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", 308.; Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 94.
[55] Dağ, *Tenzilden*, 89.

Bütün bu saikler üzerine Hz. Ömer, Halife Hz. Ebubekir'e Kur'an'ın iki kapak arasında toplanıp muhafaza edilmesi teklifinde bulundu.[56] Hz. Ebubekir ilk önce Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu konuda kendisine bir görüş belirtmediği ve yetki vermediği düşüncesiyle tereddüt etmiş ve daha sonra kabul ederek bu faaliyetin yürütülmesi için Zeyd b. Sabit'i görevlendirmiştir.[57]

Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) Mushaf cem' faaliyetini belli bir yöntem üzere yürütmüştür.[58] Hz. Peygamber (s.a.v)'in vahiy katiplerine yazdırdığı varakları ve vahyin yazıldığı muhtelif malzemeleri toplamıştır. Sahabe tarafından getirilen bu nüshalar için Hz. Peygamber (s.a.v)'in huzurunda yazıldığına ve okunduğuna dair de iki âdil şahit istemiştir.[59] Tespit ve tedvin işleminde, yazılı olan ayetler zihinlerde ezberlenmiş olanla, ezberlenenler de yazılmış olanlarla karşılaştırılarak sağlam bir şekilde kayıt altına alınmıştır.[60] Cem' edilen Mushaf'ın mevcut malzemelerin bir araya getirilmesiyle mi yoksa yeniden düzenli bir kitabet yoluyla mı yazıldığı konusunda farklı görüşler vardır. Hz. Ebubekir döneminde cem' edilen Mushaf'a suhuf[61] denilmesi ve Zeyd b. Sabit'in bu lafızları deri parçalarına yazdığına dair görüşler, ortaya konulan Mushaf'ın, mensuh ayetleri dışarıda bırakacak şekilde düzenli ve sistemli bir şekilde yeniden yazıldığını yansıtmaktadır.[62] Bir araya getirilen Mushaf metninin lafzen ve manen mütevatir olduğu hususunda icma' vardır. Hz. Ebubekir'in vefatına kadar yanında kalmış olan bu mushaf daha sonra Hz. Ömer tarafından teslim alınmıştır. Hz. Ömer de vefat edince kızı Hafsa'ya verilmiş daha sonra Hz. Osman döneminde istinsah edilen Mushaflara kıraat olgusu açısından ihtilaf oluşturması endişesiyle Emevîler döneminde Mervan b. Hakem (ö. 65/685) tarafından yaktırılmıştır.[63]

Hz. Osman dönemine gelindiğinde, İslam topraklarının genişlemesiyle birlikte oluşan lehçe ve kıraat farklılıkları sebebiyle tilavet problemleri ortaya çıkmıştır. Sahabenin ileri gelenleriyle istişare eden halife, Mushaf'ı istinsah ederek ihtilafların baş gösterdiği İslam merkezlerine gönderme kararı almıştır.[64]

Burada şunu belirtmemiz gerekir ki Hz. Osman dönemindeki istinsah/çoğaltma faaliyeti Hz. Ebubekir dönemindeki Mushaf faaliyetinden tamamen farklıdır. İlk derleme işindeki asıl gaye vahyin muhafazasıyken istinsah faaliyetinin amacı lehçe ve kıraat farklılıklarına cevap vermektir. Bu sebeple takip edilen yöntem her ne kadar ilk derleme faaliyetiyle benzerlik gösterse de istinsah faaliyetinde, daha sonra *Resm-i Osmanî* olarak isimlendirilecek olan bir uygulama ön plana çıkmıştır. Mushaf'ın

---

[56] Ahmed Cevdet Paşa, *Kur'an'ın Metinleşmesi Üzerine-Hulâsatü'l-Beyân Fî Te'lîfi'l-Kur'ân* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 30.
[57] Dağ, *Tenzilden*, 90.
[58] Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 75.
[59] Dağ, *Tenzilden*, 91.
[60] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *es-Sahîh*, (Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 2002), 6/183.

[61] Suhuf kelimesi sahifeler anlamına geldiği için daha önce kullanılmış olan taş, ağaç, kemik gibi malzemelerden ayrı olarak yeniden Kur'an'ın yeniden yazıldığına işaret etmektedir.
[62] Dağ, *Tenzilden*, 92.
[63] Dağ, *Tenzilden*, 93.
[64] Dağ, *Tenzilden*, 93-94.

çoğaltılması işleminden sonra Resm-i Osmani'ye tabi olarak yazılan Mushaflara kıraat açısından tenakuz oluşturması endişesiyle sahabeye ait olan özel nüshalar yaktırılmıştır. Halifenin bu davranışı da Müslümanlar tarafından tasvip edilmiştir. Çünkü şahsi koleksiyonlarda yer alan Kur'an ayetlerinde ferdi olarak eklenen tefsîrî beyanlar bulunmakta ve bazı nüshalarda Sûre tertibi farklılık arz ezmekteydi.[65]

İstinsah görevi için daha önce derleme faaliyetini yürüten Zeyd b. Sabit görevlendirilmiştir. Hz. Hafsa'nın yanında bulunan Mushaf esas alınarak istinsah faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bu Mushaf Hz. Hafsa'ya tekrar iade edilmiştir. İstinsah edilen nüshalarda yedi harfin (ahruf-i seb'a)[66] sınırlandırılması, müradif kelimelerin çıkarılması vb. gaye edinilmiş ve yazım esnasında oluşabilecek olan herhangi bir ihtilafta ise Kureyş Lehçesi esas alınmıştır. Çoğaltılan Mushafların sayısı tam olarak bilinmemekle beraber Mekke, Kûfe Basra ve Şam'a gönderildiği kaynaklarda yer almaktadır.[67] Bu merkezlere ek olarak Yemen ve Bahreyn de zikredilmektedir. Medine'de halife yanında bırakılan Mushaf'a ise *İmam Mushaf* denilmiştir.[68]

İslam merkezlerine gönderilen bu Mushafların günümüze ulaşıp ulaşmadığı tartışma konusudur. Nitekim günümüzde dünyanın farklı ülkelerindeki müze ve kütüphanelerde mevcut olduğu iddia edilmektedir. Bu mushaflar:

a) Taşkent Mushaf'ı
b) İstanbul Topkapı Mushaf'ı
c) Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) Mushaf'ı
d) Kahire el-Meşhedü'l-Hüseyni Mushaf'ı
e) Londra Mushaf'ı
f) St. Petersburg Mushaf'ı
g) Paris Mushaf'ı
h) San'a Mushaf'ıdır.[69]

Tayyar Altıkulaç, zikredilen kadim Mushaflar üzerine aidiyet, dönemlendirme ve imla kuralları hakkında çalışmalar yapmıştır. O, Mushaflarda temelde farklılıklar bulunmamakla beraber bazı kâtip sehivlerinin olduğu tespitini yapmaktadır. Bu sebeple o, istinsah heyetinden çıkan nüshalarda

[65] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l Mesâhif,* 34.; Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 86.; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 170-172.; Şahsi Mushaflar için Ayrıca bk.: Dağ, *Tenzilden,* 98.

[66] Kıraat ilminde bazı özel kelimelerin farklı telaffuzları için verilen ruhsatın genel adıdır. Detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 51. Ayrıca bk: Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 41.

[67] Dağ, *Tenzilden,* 96.

[68] Demirci, *Kur'ân tarihi,* 171.

[69] Dağ, *Tenzilden,* 105-111.

böyle hataların bulunamayacağını; bu Mushafların Hz. Osman'a nispet edilen Mushaflardan ya da daha sonraki Mushaflardan istinsah edildiği kanaatine ulaşmıştır.[70]

Günümüze ulaşan kadim Mushafları incelediğimizde yazı karakteri açısından tamamen bir uygunluk söz konusu değildir. Bazı nüshalarda dik karakterli harfler sola mâil olarak yazılmışken bazılarında ise sağa mâil olarak yazılmıştır. Hatta bazı nüshalarda bu meyil daha bariz olarak göze çarpmaktadır. Elif harflerinin alt kısmı sağa doğru kıvrık kuyrukludur. Dal harfi bazılarında kısmen daha kısa ve oval yazılmışken bazı nüshalarda uzun, düz ve köşelidir. Yine aynı şekilde mim ve vav harflerinin gözü bazen bariz bir şekilde belirtilmişken bazı nüshalarda ise yok denecek kadar küçüktür. Bütün bu farklılıklar da bu Mushafların farklı kişiler tarafından yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Mushaf sahifeleri de yine aynı şekilde birbirinden farklıdır. Kimi Mushafların sahifeleri yatay dikdörtgen olarak tasarlanmışken kimi Mushaflar dikey dikdörtgendir. Satır sonunda kelimenin bölünüp alt satırdan devam etmesi ise bu Mushafların ortak karakteristik özelliğidir.

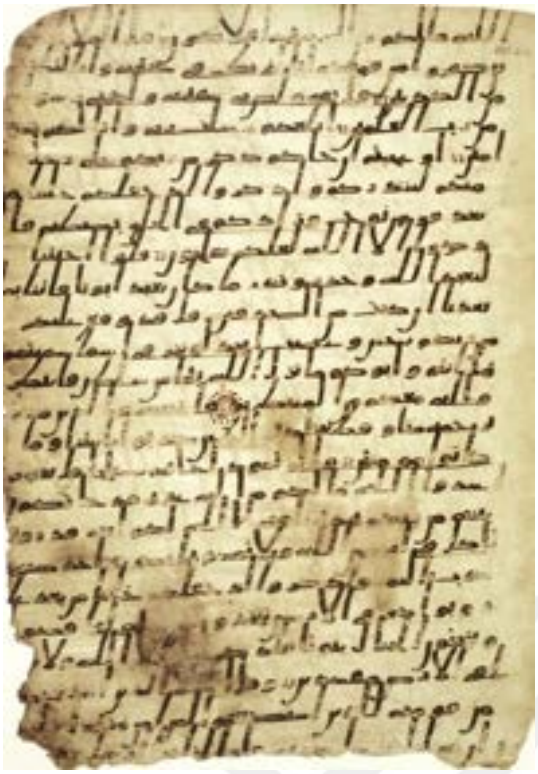
[70] Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 31-32.

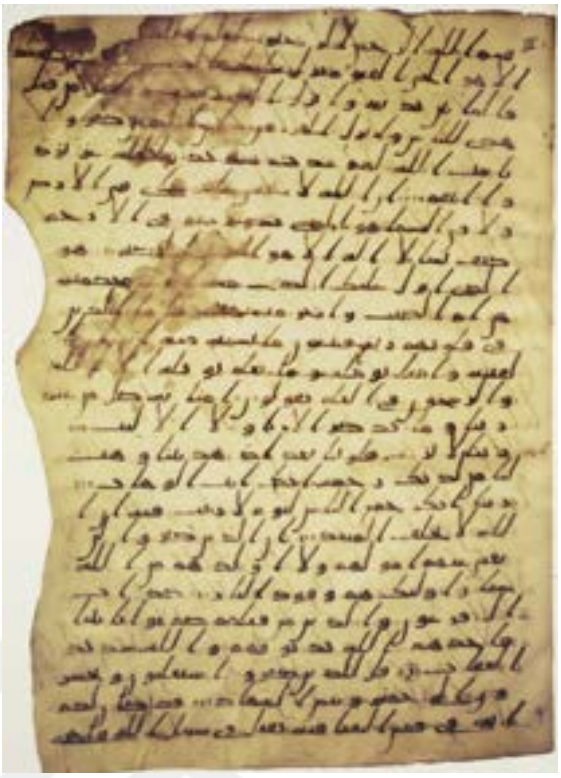
Fotoğraf 1: Hz. Osman'a nispet edilen TİEM Mushaf'ından örnek, yazma 457-2a

Fotoğraf 2: Kahire Mushaf'ından örnek, 6b

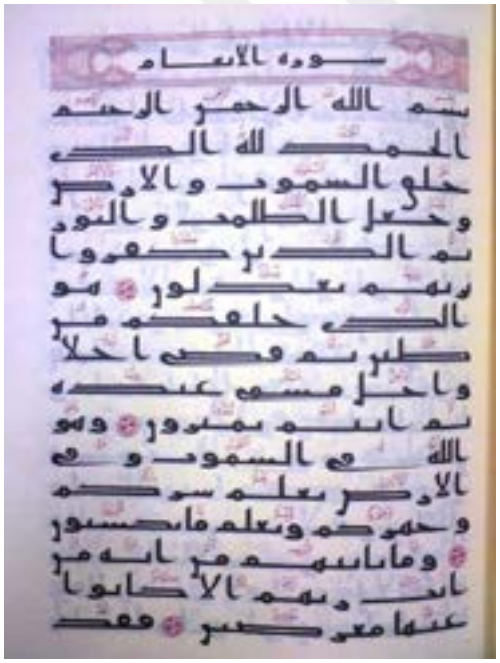
Fotoğraf 3: Londra Mushaf'ından örnek, 3a

Fotoğraf 4: Paris Mushaf'ından örnek, 3a

Fotoğraf 5: St.Petersburg Mushaf'ından örnek,7a

Fotoğraf 6: Taşkent Mushaf'ından örnek, 1a

Fotoğraf 7: TSMK Mushaf'ından örnek,3a

İlk dönem Mushaflarının günümüze ulaşmamış oluşu o dönemin yazı karakteri hakkında net bir kanaatte bulunmamıza imkân vermemektedir. Fakat yukarıda özelliklerinden bahsettiğimiz Mushaflar ilk dönem Mushaflarının yazı karakterleri hakkında takribi bir yorumda bulunabilmemiz açsısından önemlidir. Nitekim İslamiyet'in gelişine kadar yazı kültürünün çok fazla gelişmemiş olduğu bir toplumda hızlı bir biçimde üslup değişiminin ve sanatlaşmanın olamayacağı açıktır. Bu bakış açısından hareketle ilk dönem Mushaflarının bu yazı karakterinden pek de farksız olmadığı ve yakın bir benzerliğinin bulunduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Muhammed'in Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği İslam'a davet mektubu[71] ve günümüze ulaşmış Arapça papirüs örneği[72] bu yakın benzerliği teyit eder niteliktedir.

[71] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 90.
[72] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 101.

IV. Hat Sanatı ve Mushaf Kitabeti Açısından Emevîler Dönemi

İslam medeniyeti açısından Emevîler Dönemi her hususta olduğu gibi hat sanatı ve Mushaf kitabeti konusunda da birçok yenilik getirmiştir. Emevîler Dönemi'ne kadar kullanılan meşk ve cezm yazısı dışında yeni yazı üslupları ortaya çıkmıştır. Merkezin Kûfe'den Şam'a taşınmasından sonra *celîlüşşâmî* diye adlandırılan bir yazı çeşidi kullanılmaya başlanmıştır.[73] Hüsn-i hatla Kur'ân-ı Kerîm yazan katipler çoğalmış, devlet eliyle istinsah ve Mushaf yazımı için sarayda katipler görevlendirilmiştir.[74]

Hz. Ali'nin yakın arkadaşı Halid b. Ebû'l-Heyyac mescidin kıble duvarına celi hatla şems Sûresi'nden itibaren Kur'ânın sonuna kadar altınla yazmış ve bu sebeple ilk celî hattatı olarak tanınmıştır.[75] İbn Nedim bu zatın yazmış olduğu Mushaf'ı gördüğünü de söylemektedir. Halife Ömer b. Abdülaziz Halid'den kendisine bir Mushaf yazmasını istemiş ve Mushaf yazıldıktan sonra fiyatının yüksek olduğundan dolayı satın alamadığı nakledilmektedir.[76]

Emevîler Dönemi'nin önemli hattatlarından Kutbe el-Muharrir[77] mevcut yazı üzerinde ıslahat yaparak dört çeşit yazı ortaya koymuştur.[78] Fakat bu yazıların neler olduğu tam olarak tespit edilememişse de bunlardan birinin *tûmâr* yazısı olduğu zannedilmektedir. Kutbe, tûmâr yazısını temel ölçü alarak *celîl, sülüs* ve *nısf* kalemlerinin genişliğini belirlemiştir.[79]

Emevîler Devrinde Mushaf kitabeti alanında yapılan en büyük ıslahatlardan birisi de Mushafların noktalanması (rakş) ve harekelenmesidir (i'rab). Daha önce Arap yazısının aslında yer almayan nokta ve hareke Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi'nde muhtelif okuyuşlara elverişliyken İslam topraklarının genişlemesiyle birlikte Arap olmayan Müslümanların kıraatinde tashîf (telaffuz hataları) ve lahn (gramer hataları)'ın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kur'an kıraatinde manayı değiştirecek şekilde böyle hataların ortaya çıkmasının önünü kesme düşüncesiyle Irak Vâlisi Ziyâd b. Ebîh'in teklifi üzerine Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından harekeleme işlemi gerçekleştirilmiştir.[80] Ebü'l-Esved bu işlemi yaparken Süryânî ve İbrânî yazılarının noktalama sisteminden yararlanmıştır.[81] Noktalama işleminde fetha yerine harfin üstüne, ötre yerine harfin önüne ve esre yerine de harfin altına yuvarlak bir nokta koymuştur. Tenvin için de iki nokta kullanmıştır. Bu işaretleri Kur'ân metninden ayırmak için noktalar kırmızı renkle konulmuştur.[82]

---

[73] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 102.
[74] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 103.
[75] Fatih Özkafa, "Asr-ı Saadet'ten Bugüne Hat Sanatının Tarihî Serüveni" *Derin Tarih* Özel Sayı 13 (Aralık 2018), 10.
[76] En-Nedîm, *el-Fihrist,* 34.
[77] Muharrir: Emevîler Dönemi'nde hattatlara verilen isimdir. O dönemde henüz hattat kavramı kullanılmamaktaydı.
[78] En-Nedîm, *el-Fihrist,* 36.
[79] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 103.
[80] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 105.
[81] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 107.
[82] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 107.

Harflerde noktaların (rakş) Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi'nde bilindiği ve kullanıldığı da rivayet edilmektedir.[83] Fakat Mushaf kitabetinde noktalamanın Emevîler Dönemi'ne kadar yapılmadığını ve bu işlemin el-Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî (95/714) emriyle Nasr b. Âsım el-Leysî (89/707) veya Yahyâ b. Ya'mer el-'Advânî (118/736) tarafından yapıldığı görüşü ağırlıklı olarak kabul edilen görüştür. Yazı gelişimindeki en önemli ıslahatlardan birisi de Halîl b. Ahmed tarafından gerçekleştirilmiştir. Önceden kırmızı noktayla belirtilen hareke sistemini, fetha ve kesrenin kalem ağızı genişliğindeki çizgiyle, örtenin ise küçük vav ile belirtilmesi şekline büründürmüştür. Revm, işmam ve teşdid işaretlerini de halîl b. Ahmed'in ilk defa koyduğu bilinmektedir.[84]

Mushaf yazısının noktalanması ve harekelenmesiyle birlikte bu hususun caiziyetiyle ilgili tartışmalar gündeme gelmiştir. Arap yazısının tevkîfîliğini savunan taraftarlara göre Asr-ı Saadet ve Raşid Halifeler Dönemi'ndeki yazı karakterinin değiştirilmesi câiz görülmemiştir. Çünkü yazı karakterinin değiştirilmesi bir çeşit tahrif olarak algılanmıştır. Buna karşın yazının okunabilirlik açısından daha elverişli hale getirilmesinin câiz olduğunu savunanlar da olmuştur. Nitekim böyle bir gelişim Mushaf kitabetinin tahrifine değil, ıslahatına yönelik bir gayretin neticesidir. Bu mesele tartışılagelmiş olsa da netice itibariyle Mushaf kitabetinde noktalama ve harekelemenin ortaya çıkmış olması ve zamanla estetik hüviyet kazanarak gelişmiş olması böyle bir ıslahatın gerekli olduğunu ortaya koymuştur.[85]

Emevîler Dönemi'ndeki mushaf kitabetine Hz. Osman'a nispet edilen nüshaları örnek olarak gösterebiliriz. Bu nüshalar her ne kadar Hz. Osman Dönemi'ne nispet edilse de bu konuyla ilgili çalışmalar, nüshaların müteakip dönemlere ait olduğunu göstermektedir. Yani mezkûr nüshaların tarihleri takriben Emevîler Dönemi'ne denk geldiği için bu nüshalar genel fikir açısından önemlidir.[86]

V. Hat Sanatı ve Mushaf Kitabeti Açısından Abbasîler Dönemi

Abbasiler Dönemi'ne kadar gelişen yazılar *aslî* ve *mevzûn* hatlar diye anılmaktadır. Bu yazıların sayısının yirmi dörde kadar ulaştığı kaynaklarda[87] zikredilmekle beraber bu yazıların keyfiyeti bilinmemektedir. Abbasiler Dönemi'nde yazı sanatı açısından en büyük gelişme ise *mevzûn* hat sisteminden *mensûb* hat sistemine geçiştir.

Kutbe el-Muharrir'den sonra bilinen en meşhur hattatlardan birisi olan Dahhâk b. Aclân el-Kâtip Kutbe'nin yazılarını geliştirdi. Daha sonra Dahhâk b. Aclân el-Kâtip'in yazılarını geliştirerek yazı sahasında şöhret kazanan bir diğer isim de İshak b. Hammâd el-Kâtir'dir. Abbasîler Dönemi'nde

---

[83] Veli Kayhan, "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'cam ve Sonrası" *Bilimname* 12 (1/2007), 109-110.
[84] Kayhan, "İ'cam ve Sonrası", 113.; Serin, Hat Sanatı Tarihi, 107.
[85] Detaylı bilgi için bk: Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 93-94.; Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 107-108.; Mesut Okumuş, "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (1/2010), 20.
[86] Detaylı bilgi için "Raşit Halifeler Dönemi Mushaf Faaliyetleri" başlığına bk.
[87] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 111.

Hammâd'dan sonra hat tarihine geçen birçok isim kaynaklarda zikredilir. Lakve lakaplı Yûsuf el-Kâtip, ibrâhim b. El-Müceşşir, Şukayr el-Hâdim, İbn Kayûmâ'nın cariyesi Senâ el-Kâtip, Abdülcebbâr er-Rûmî, eş-Şa'rânî, el-Ebraş, Kâtip Süleym el-Hâdim, Amr b. Mes'ade, Ahmed b. Ebû Hâlid, Ahmed el-Kelbî, Abdullah b. Şeddâd, Osman b. Ziyâd el-Âbid, Ebû'l-Fadl Sâlih b. Abdülmelik et-Temîmî el-Horasânî gibi isimler kaynaklarda geçmektedir. Bu isimler hatt-ı mevzun dönemi hattatlarıdır.[88]

Dönemin en ünlü hattatlarından ve aynı zamanda İshak b. Hammâd'ın öğrencisi olan İbrâhim es-Siczî[89] *Celîl* yazıdan *kalemu's-sülüseyn* ve *Sülüs* diye iki çeşit yazı çıkarmıştır. Halife Me'mûn'un. (ö.218/833) saray kâtiplerinden olan ve aynı zamanda İbrâhim es-Siczî'nin talebesi Ahvel el-Muharrir mevcut yazılardan on bir çeşit yazı icat etmiştir. *Sülüseyn, sicillât, uhûd, müâmerât, emanât, dîbâc, müdebbec, murassa', teşâcî* bu yazılardandır.[90] Hat sanatındaki en büyük devrimlerden birisi de *hatt-ı mensûb* dönemidir. Ahvel'in öğrencisi olan İbn Mukle, asıl adıyla Ebû Alî Muhammed b. Alî el-Hüseyn (el-Hasen) b. Mukle el-Bağdâdî (ö. 328/940) mevcut yazıları birtakım ölçülere tabi tutarak yazıda büyük bir inkişafa sebep olmuştur. Sülüs ve nesih yazılarını geliştiren kişi İbn Mukle'dir.[91] Neshî olarak bilinen yazı üzerine yapılan ıslahattan sonra nesih ve reyhânî hattı oluşmuştur. Mevcut yazılar içerisinde birbirine yakın olan çeşitleri birleştirip ve tasnife tabi tutmuştur. Bu şekilde bazı yazıları da ayıklamıştır.[92] Bu ölçü sisteminde nokta, harfin ölçüsünü, dik harfler için elif harfinin uzunluğu, harf çanakları için de daire ölçüsü kullanılmak Sûretiyle nispetler oluşturulmuştur.[93] Aklâm-ı sitte denilen altı çeşit yazının ilk nüveleri İbn Mukle tarafından ortaya çıkarılmıştır ve ne yazık ki günümüze ulaşan herhangi bir eserine rastlanılmamıştır**.**

İbn Mukle'den yaklaşık yarım asır sonra hatt-ı mensûb konusunda devrim yapan ikinci büyük isim ise İbn Bevvâb'dır. Asıl adı Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Hilâl el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 413/1022)'dir. İbn Mukle'den sonra harf anatomilerini daha hassas ölçülere bağlayarak aklâm-ı-ı sitteden olan Muhakkak, Sülüs, Nesih, Reyhanî, Rika' ve Tevkî'' yazılarını estetik bakımdan daha üst bir merhaleye taşımıştır.[94] İbn Bevvâb'a ait bilinen en önemli eserlerden biri Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'ndeki reyhânî hattıyla yazılmış olan Mushaf-ı Şerîf'tir. Bunun yanında İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde birkaç eseri mevcuttur.

İbn Bevvâb'tan yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşamış ve Amasya'lı olduğu iddia edilen Ebü'l-Mecd Cemâlüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Musta'sımî (ö. 698/1299) İbn Bevvâb'ın yazılarını inceleyerek Aklâm-ı-ı sittede üslup açısından yenilik getirmiştir. Yâkût'un bu inkılabı hat alanında o kadar çok

---

[88] En-Nedîm, *el-Fihrist,* 36.

[89] Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik, 2014), 47.

[90] En-Nedîm, *el-Fihrist,* 40.

[91] Fatih Özkafa, *Hat sanatı-Osmanlı'dan Bugüne* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2023), 84.

[92] Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 118.

[93] Özkafa, *Hat sanatı*, 84.

[94] Özkafa, *Hat sanatı*, 84.

benimsenmiştir ki kendisine *"kıbletü'l-küttâb"* yani hattatların yöneldiği/örnek aldığı kişi denilmiştir.[95] Yâkût'a ait günümüze ulaşmış eserler İbn Mukle ve İbn Bevvâb'a oranla elbette daha fazladır. Araştırmamızın ilerleyen safhalarında Yâkût'a ait Mushaf-ı Şerîf'ler değerlendirilecektir.

Yâkût'un geliştirdiği yazı stilinden bir ekol doğmuş ve *esatize-i seb'a* denilen yedi meşhur talebesi yetişmiştir. Bu talebeler: Ergûn b. Abdullah (ö.742/1341), Şeyh Ahmed b. Sühreverdi, Mübârekşah Süyûfî (ö. 735/1335), Mübârekşah b. Kutub (ö.711/1311), Abdullah Sayrafî (ö.745/1344-45) ve Nasrullah Tabîb'dir.[96] Araştırmamıza konu olan ve ilerleyen bölümlerde değerlendirilecek olan Mushaflar içerisinde bu talebelerden sadece Ergûn b. Abdullah ve Abdullah Sayrafî'nin Mushaf'ı vardır.

[95] Özkafa, *Hat Sanatı*, 84.
[96] Özkafa, *Hat Sanatı*, 85.

İKİNCİ BÖLÜM

XI. ve XIII. YÜZYILA AİT MUSHAFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. 11. Yüzyıla Ait Mushaf

1. TİEM 449 Envanter Kayıtlı Reyhanî Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 8: Mushaf serlevhası, 1b-2a

Ebat: 17.5 x 12 cm

Sayfa sayısı: 150 Folyo

Tarih: h. 410-20 / m. 1020-30, Gazneliler Dönemi

Yer: Doğu İran veya günümüz Afganistan

Hattat: Ebu'l-Kasım Ali ibn Abdullah el-Hüseyin el-Buzcanî

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Mushaf-ı Şerîf 150 varaktan ve her bir varak ise 23 satırdan oluşmaktadır. Krem renkli aharlı kâğıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Satır aralıkları dar ve satırlar uzundur. Mushaf cildi Akkoyunlu Dönemine (1480) aittir. Salbekli, beyzî şemseli ve mikleplidir, Mushaf'ın zahriye ve serlevha

bölümlerinde yoğun tezyinat vardır. Sûre başı tezhiplerinde yoğun tezyinat kullanılmış, Sûre bilgileri ise kûfî hattıyla yazılmıştır. Cüz gülleri yuvarlak ve tezyinatlıdır.

Tarih itibari ile çok eski olmasına rağmen sayfa uçlarındaki nem izleri ve küçük yırtıklar haricinde günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Mushaf sonunda Nas Sûresi'nin hemen altında ketebe kaydı vardır. Hemen akabindeki tek sayfada geniş altın bordür içerisinde geometrik motiflerin bulunduğu zahriye sayfasıyla son bulmaktadır.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf'ın Ana Metninin Özellikleri

Mushaf yazısında reyhânî hat çeşidi kullanılmıştır. Satır araları birbirinde oldukça yakındır. Aklâm-ı-ı sittenin ortaya çıktığı dönemin hemen sonrasında yazıldığından dolayı nesih yazı kurallarıyla pek çok benzerliği mevcuttur. Arap yazısının gelişimini anlattığımız bölümde de vurguladığımız gibi Neshî olarak adlandırılan yazı çeşidi üzerinde yapılan ıslahat neticesinde nesih ve reyhânî yazısı ortaya çıkmıştır.[97] Bu yönüyle her iki yazı arasında benzerlik bulunması doğal bir sonuçtur. Reyhânî yazısının genel hatlarıyla muhakkak hattını yansıtan bir yapısı varken hem kalem inceliğinden hem de nesih hattının anatomisine uygun bazı harflerin kullanılmasından dolayı nesih ve reyhânî hattının karışımı bir yazı olarak ilk başta göze çarpmaktadır. Mürsel harflerin keskin olmayıp kavisli bir görünüş arz etmesi, ortada yazılan nun, be ve ye harfleri gibi dişli harf birleşimleri, dal harfi ve çanaklı harf keşîdelerinin nesih hattındaki kurallara göre yazılması bu benzerliği belirgin kılmaktadır.

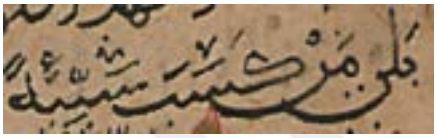
Fotoğraf 9: Mushaf'ın satır aralıklarından detay, 6a

Vav harfinin başları, müstakil dal harfi, başta ve ortada yazılan ayn harfleri vb. birçok harf anatomik yapısı itibariyle günümüzdeki gelişmiş reyhânî hattını yansıtmaktadır. Fakat konumuz olan Mushaf'ı değerlendirirken zaman içinde gelişmiş ve günümüzde çerçevesi belirlenmiş olan reyhanî hattı bağlamında değil de dönemin reyhânî yazısı bağlamında değerlendirmekteyiz. Nitekim günümüze ulaşan yazılar birtakım etkileşimler sonucu oluşmuş ve gelişmiştir. Aklâm-ı sittenin ortaya çıktığı

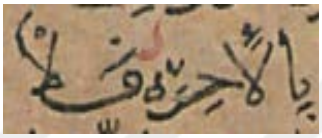
[97] Bk. I. Bölüm.

dönemin hemen sonrasında yazılmış olan bu Mushaf'ın keskin kaidelerle tek bir yazı çeşidini yansıtmaması tabii bir durumdur

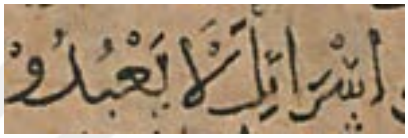
Mushaf'ın harf anatomilerinde birçok dikkat çekici husus vardır. Müstakil ve sonda yazılan açık te ve be harfleri keşîdeli harfler gibi ucu açık yazılmış, boru kefler ise çok kısa tutulmuştur. Özellikle nun harflerinin hepsi keşîdeli olarak yazılmıştır. Kelime sonunda yazılan lam ve kef harfleri ayırt edilemeyecek şekilde aynı formda yazılmıştır. Elif ve lam gibi dik harfler sola yatık yazılmış, kelime sonunda yazılan eliflerin üst kısmı ise bariz bir şekilde sola maildir. Dik harflerde, nun, ye ve te harflerinde ise zülfe kullanılmıştır. Lamelif harfinin çoğunlukla sülüs ve muhakkak yazıda kullanılan formunda bazen de nesih yazı formundaki şekliyle kullanılmış olması da Mushaf kitabetinde çok sık rastlanılan bir durum olmaması sebebiyle bu Mushaf'ta öne çıkan hususlardan biridir.

Fotoğraf 10: Boru kef, sin, nun ve açık be harfinin yazımından detay, 5b

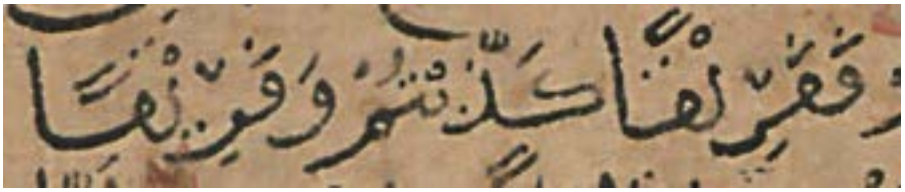
Fotoğraf 11: Lamelif harfinin iki farklı yazımı, 5b

Fotoğraf 12: Eliflerin yazımı, "İsrail" kelimesinde sonda yazılan lâm harfi ve müstakil vav harfi, 5b

Mushaf yazısının en önemli özelliklerinden biri elif harflerinin kuyruklu yazımıdır. Bu durumun benzer örneğini günümüze ulaşmış cezm kûfîsiyle yazılan ilk Mushaf nüshalarında görmekteyiz. Fakat bu Mushaf'ta farklı olarak bu kıvrım sola doğru verilmiştir. Kalem inceliği ve hızlı yazım göz önünde bulundurulunca bu kıvrımların hızlı kalem hareketlerine elverişli olması ilk olarak akla gelse de uç kısımlarının ince bitişi bu nüansın yazı tarzına veya hattatına özgü olduğunu göstermektedir. Konumuz olan bu Mushaf'tan daha önceki tarihlere ait reyhânî hattıyla ya da reyhanî hattının neş'et ettiği *neshî* yazısıyla kaleme alınmış herhangi bir belgeye ulaşamamış olmamız bu yazım tarzlarının gelişimini tam olarak ifade etmemize imkân vermemektedir.[98] İnce kalemlerle (reyhânî, nesih) yazılan Mushaflarda görülen ve bu Mushaf'ta öne çıkan en belirgin özelliklerden biri de yazı metninde tezyini unsurların bulunmasıdır. Ayrıca noktalı harflerde noktalar harfin değil harekelerin üzerine konulmuştur. Bazı noktalı harflerde ise noktanın kullanılmayıp harekeyle yetinilmesi bu Mushaf'ta çokça rastlanılan bir durumdur. Bununla birlikte kapalı te harflerinin tamamı noktasız yazılmıştır.

[98] Konya yazama eserler kütüphanesinin 1181 numaralı envanterine kayıtlı neshî bir Mushaf vardır. Fakat bu Mushaf'ın yazı çeşidinin neshî olarak adlandırılması konusunda net bir kanaatte bulunamadığımız için neshî yazının tespiti konusunda kesin bir delil öne süremekteyiz.

Fotoğraf 13: "ferikan kezzebtüm ve ferikan" ayetindeki fe harfinin noktalarının harekelerin üstünde yazılışı / ra harflerinin üzerindeki tirfillerin yazılış- 5b

Mushaf ana metnini incelediğimizde genel olarak yığın bir görünüm arz etmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi satır aralığının dar, satırların uzun oluşu ve yapı itibari ile yazı çeşidinin satır altına doğru akışkan bir görümün oluşturması ana metin açısından girift bir görünüme sebep olmuştur. Sayfa yapıları dikey dikdörtgen olarak tasarlanmış ve yazı etrafında cetvel olmamasına rağmen her sayfada ana metin nizami olarak yerleştirilmiştir. Satırlar genel manada düzenli olarak yazılsa da bazı kaymaların oluşu mıstar kullanılmadığını göstermektedir. Bir önceki sûrenin son ayetinin son kelimeleri sıkışma sebebiyle bir sonraki sûrenin sûre başı tezhiplerine bazen birkaç kelime bazen de tek kelime olarak yerleştirilmesi de bu Mushaf'taki belirgin özelliklerden biridir.

Fotoğraf 14: Enfâl Sûresi'nin son ayetlerinin Tevbe Sûresi'nin sûre başı tezhibine yazılışı-25a

Sûre başları besmele ile başlarken, *Bismillahirrahmanirrahim* cümlesinden hemen sonra ara verilmeksizin Sûrenin ilk ayeti yazılmıştır. İsra Sûresi'nin 39. ayetinde muhtemelen bir yazım hatası olduğu için satırın yarısı altın kullanılarak tezyinatla kapatılmış ve ayet bir sonraki satırdan devam etmiştir. Kâtip sehivleri sebebiyle metin etrafında bazı kelime ve harf eklemeleri mevcuttur. Bu eklemeler ekseriyetle Mushaf'ın hattatı tarafından yapılmıştır. Fakat bazı eklemeleri incelediğimizde eklemelerde kullanılan harflerin ayetlerde kullanılan harflerle benzerlik göstermemesi ve bazı eklemelerin zâid olması, sonrasında farklı kişiler tarafından yazıldığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ana metin alanının geniş tutulması ve sebebiyle de Mushaf'ın sayfa sayısı azdır.

Fotoğraf 15: İsrâ Sûresi'nin başında kûfî hatla yazılan "sûretü's-Sübhân" yasısı-66a

Fotoğraf 16: İsrâ Sûresi'nin 39. ayetindeki yanlış yazımın tezyinatla kapatılış- 67a

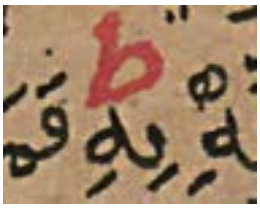
Mushaf siyah mürekkeple yazılmışken secaventler ayet metninden ayırıp, okuyanların dikkat etmesi için kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mushaf metninin yazıldığı kalem genişliğiyle aynı genişlikte yazılan secaventler büyüklük açısından ilk bakışta dikkat çekmektedir. Fakat secaventlerin anatomik yapılarıyla hattatın metin içerisindeki aynı harfleri karşılaştırdığımızda bu secaventlerin hattata ait olmayıp daha sonradan başkaları tarafından ilave edildiğini söyleyebiliriz. Bilakis ayet metinlerinde bile oldukça küçük tezyini işaretler kullanan bir hattatın secaventleri bu kadar büyük ve özensiz yazması, hatta çoğu kez yan kısımlardan bariz bir şekilde metin dışına taşmış olması hattatın genel yazı seyri açısından tezatlık oluşturan bir durumdur.

Fotoğraf 17: Secavent detayı-65b

Fotoğraf 18: Secavent detayı-65b

Fotoğraf 19: Secavent detayı-65b

Ayet durakları, ayetler ara verilmeksizin yazıldığı için iki ayetin arasına değil, üst kısmına konulmuştur. Duraklar armudi formda altınla işaretlenmiş ve kırmızı mürekkeple tahrirlenmiştir. Harekeler yazıdan biraz daha ince bir kalemle konulmuştur. Üstün ve esrelerin eğim açısı muvazenelidir. Ötreler gözü kapalı küçük vav formunda, cezmler ise dairevi formda yazılmıştır.

2. Ana Metnin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Sûre başlarında yoğun bir altın tezyinat vardır. Genellikle altın zemin üzerine siyah tahrirle Nebatî motifler çizilmiştir. Bazı yerlerde ise iç orta kısım lacivertle doldurulmuş ve içine Sûre bilgileri yazılmıştır. Bu motiflerin üzerine kûfî hattıyla Sûre ismi ve ayet sayısı yazılmıştır. Yazılar altınla yazılıp zemin rengine göre üstübeç veya siyah mürekkeple tahrirlenmiştir.

Fotoğraf 20: Fetih Sûresi'nin kûfi hatla yazılan başlığı- 121a

Fotoğraf 21: Hucûrât Sûresi'nin kûfi hatla yazılan başlığı- 122al

Kur'ânın belli bölümlerini belirtmek üzere kullanılan tahmis ve ta'şir işaretleri Mushaf metninin geniş ve uzun olması sebebiyle hemen hemen her sayfada kullanılmıştır. Bunların haricinde cüz işaretleri de kullanılmıştır. Sekizgen altın formlar içerisinde kûfî hattıyla cüz sayıları verilmiştir. Örnek olarak otuzda on bir şeklinde dilimler ifade edilerek yazılmıştır. Bu işaretlerin haricinde rozet şeklinde, altın kullanılarak yapılmış ve lacivert mürekkeple tahrirlenmiş dairevi formlar da çok sık kullanılmıştır. Bu formlar içinde herhangi bir yazı yoksa da her beş ayette bir tekrar ettiği anlaşılmaktadır. Yani bu işretlere tahmis işareti diyebiliriz. Secde ayetlerinin kenarında iç içe geçmiş geometrik şekillerden oluşan bir motif türü vardır. Bu motif etrafına lacivert mürekkeple tahrir çekilmiş ve iç orta altın zemine kûfî hattıyla secde yazılmıştır.

Fotoğraf 22: Ta'şir işareti-120b

Fotoğraf 23: Tahmis işareti-120b

Fotoğraf 24: Sekizinci cüzü belirten işaret. "el-cüz'ü's-saminu min sülüseyn" – 33b

Fotoğraf 25: Secde Sûresi'nde bulunan secde gülü- 97b

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Her ne kadar imza kısmında sarih bir ifade ile İbnü'l Bevvâb (ö. 413/1022)'a ait olduğu net olarak belirtilmemişse de bir diğer ismi olan Ebu'l Kasım Ali b. Hilal el-Bağdadi ismi geçmektedir. Fakat Mushaf'ın ketebe kısmının silindiği ve Ali b. Hilal isminin sonradan eklendiği söylenmekte, asıl hattatının ise Ebu'l-Kasım Ali ibn Abdullah el-Hüseyin el-Buzcanî olduğu kaynaklarda geçmektedir.[99] Dublin Cheaster Beaty Koleksiyonu'nda bulunan İbnü'l Bevvâb (ö. 413/1022)'a ait reyhânî hatlı Mushaf ile karşılaştırdığımızda da harf anatomileri ve kalem hareketleri açısından benzerlik bulunmadığını görmekteyiz. Yaptığımız incelemeler sonucunda bu Mushaf'ın İbnü'l Bevvâb (ö. 413/1022)'a aidiyeti konusunda daha ihtiyatlı davranılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Fotoğraf 26: Mushaf'ın ketebe kaydı- 150 sol

Etrafı altın koltuklarla tezyin adilmiş olan ketebe kaydı şu şekildedir:

"Ketebehû Ebu'l Kasım Ali b. Hilal el-Bağdadi Bağdad daru's selâm … ihda ve erbe'a miete ğaferallahu … ve licemi'i ümmet-i Muhammedin sallallahu aleyhi ve âlihi ve ashabihi …"

[99] Massumeh Ferhad vd., *Kur'an Sanatı:Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Hazineleri*, çev. Ceylan Adar İlter (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016), 163.

Fotoğraf 27: Mushaf sahifesinden- 5a

II. XIII. Yüzyıla Ait Mushaflar

1. TİEM 107 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 28: Mushaf serlevhası-2b,3a

Ebat: 41,5 x 31,5 cm

Sayfa sayısı: 338 Folyo

Tarih: h. Şevval 600 / m. 1204 Haziran, Abbasî Dönemi

Yer: Muhtemelen Irak-Bağdat

Hattat: Umar İbn Ali İbn Muhammed

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Envanter bilgilerini verdiğimiz bu Mushaf-ı Şerîf, on altıncı cüzde yer alan Meryem Sûresi'nden başlayıp Nas Sûresi'yle son bulmaktadır. Fatiha Sûresi'nden Meryem Sûresi'ne kadar olan

ilk cildinin nerede olduğu bilinmemektedir.[100] Dikey dikdörtgen formda hazırlanan sayfalar yedişer satırdan oluşmaktadır. Sûre geçişlerinin bulunduğu sayfalarda ise satır sayısı besmele dahil beş satır olarak tertip edilmiştir.

Mushaf, sayfaların üst kısmında yer alan rutubet izleri haricinde fiziki olarak sağlam görünmektedir. Bordo renkli cildinin iç kapak kısmında ebru kullanılmıştır. Zahriye sayfasında ise yoğun bir altın kompozisyon karşımıza çıkmaktadır. Bu kompozisyonda birbiri içine geçmiş dairevi formlar içerisinde kûfî hattıyla Allah'ın isimleri yazılıdır. İç tasarım lacivert renkle cetvellenmiş, cetvel içinde ve dışında sık sık rûmî motif kompozisyonları kullanılmıştır. Kompozisyon içinde yer alan bazı küçük paftalar, lacivert ve açık yeşil renkle doldurulmuşken geri kalan paftalar altınla doldurulmuştur. Altın üzerinde yer alan motifler ise sadece tahrir çekilerek tasarlanmıştır. Zahriye sayfasının üst-alt, sağ ve sol kenarlarında altınla armûdî şekiller kullanılarak kompozisyona hareketlilik kazandırılmıştır.

Mushaf, krem renkli kâğıt üzerine siyah mürekkep kullanılarak muhakkak hattıyla yazılmıştır. Meryem Sûresi bu cildin ilk sûresi olduğu için ilk ayetlerin bulunduğu sayfa serlevha gibi tasarlanmıştır. Müteakip sayfalarda sıklıkla rastlayabileceğimiz her beş (hamse) ve on ayeti (aşr) gösteren Nebatî ve geometrik formlar kullanılmıştır. Secde gülleri sekizgen formda tertip edilmiştir. Bütün Sûre başı tezhiplerinin sağ veya sol yanında, yan yatırılmış armudi formdaki tezyini motifler ise bu döneme ait Mushaflarda sıklıkla gördüğümüz bir tarz olarak karşımıza çıkmaktadır. Nas Sûresi'nden hemen sonra ketebe ve tarih satırları yer almakta ve en son sayfasında nesih hattıyla hatim duası mevcuttur.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf'ın kitabetinde ortalama olarak 2 mm kalınlığında bir kalemle muhakkak hattı kullanılmıştır. Sayfalarda yedişer satır kullanılması ve Mushaf sahifelerinin büyüklüğüne nispetle ince bir yazımın tercih edilmesi ferah bir görünüm oluşturmuştur. Özellikle mürsel harflerin yazı akış seyrine göre daha az meyil verilip neredeyse satır çizgisine paralel bir şekilde uzatılması satır aralığında genişlemeye sebep olmuştur. İlk dört sayfada ve Tarık Sûresi'nden Mushaf'ın sonuna kadar ayetlerin her bir kelimesinin altında çapraz bir şekilde Farsça meal ibareleri yazılmıştır. Bu ibareler ana metin kapsamında olmadığından bir sonraki başlıkta değerlendirmeye çalışacağız.

[100] Farhad, *Kur'an Sanatı*, çev. Ceylan Adar İlter, 180.

Fotoğraf 29: Mushaf'ın satır düzeninden detay-6a

Şakülî (dik) harflerin sola maili hususunda çoğunlukla birlik sağlanamamıştır. Nitekim bazıları düz, bazıları sağa ve sola mâildir. Muhtemelen kalem inceliği sebebiyle zülfeler kalem noktası olarak bırakılmış, uç kısımları sivrileştirilmemiştir. Ortada yazılan lam harflerinin ve sonda yazılan elif harflerinin üst kısımları sağa doğru kıvrımlıdır. Fakat bu hususta da tam bir birlik mevcut değildir; bazen kıvrımlı bazen de düz yazıldığı görülmektedir. Buna benzer hususu nesih yazısında görmekteyiz; sonda yazılan ve özellikle keşîdeden sonra gelen eliflerin üst kısmı sağ içe doğru kıvrık yazılır. Bu Mushaf'ta kıvrım hareketi çok bariz bir şekilde göze çarpmasa da dikkat edildiğinde çok sık tekrarlandığı anlaşılabilir.

Fotoğraf 30: Ortada yazılan lâm harfi ve sonda yazılan elif harfi- 6a

Fotoğraf 31: Eliflerin meyil açısından uyumlu olmamalarına örnek-6a

Yazıyı genel seyri açısından değerlendirecek olursak, sert ve keskin hareketlerin yazıya bir tutukluk getirdiğini söyleyebiliriz. Ufkî harflerden şakülî harflere geçişler sert ve köşelidir. Mürsel olarak yazılan ra ve vav harfleri bazı yerlerde satır altına doğru akışkan ve kavisli yazılmışken bazı yerlerde ise satır çizgisine paralel ve düz yazılmıştır. Vav, fe ve kaf harflerinin baş kısımlarının yukarı kalkık oluşu ise yazının göze çarpan en bariz karakteristik özelliğidir.

Fotoğraf 32: Vav harfinin kuyruğunun eğim açısı ve Nun harfinin çanak derinliğine örnek- 6b

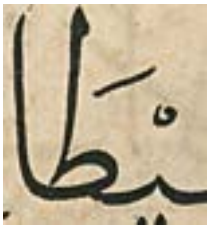

Fotoğraf 33: Mürsel ra harfinde kuyruk eğim açısına örnek- 6b

Kelime ortasında ve sonunda yazılan tı harfleri bir önceki harfle bağlanırken tı harfleri satırdan yüksekte bırakıldığı için arada bariz bir açıklık oluşmuştur. Fakat bu hususu benzer bünyeye sahip sad harfinde göremiyoruz; tı harfinin aksine normal satır çizgisine oturtularak harf birleşimi yapılmıştır. Müstakil sad ve tı harflerinin taban dönüş kısımları ise tamamen düzdür. Sin harfinin dişleri genel olarak geniş ve uçları kısadır. Lam ve kef harf çanaklarının müstakil ve sonda yazımında derinlik olmayıp ekseriyetle düz bir görünümdedir. Önceki paragraflarda da yer yer vurguladığımız gibi yazının genelinde tam bir tutarlılık yoktur. Harflerin genel karakteristiği birbirine uysa da her harf ya da her birleşim hareketi aynı ölçü ve tutarlılıkta yazılmamıştır. Böyle bir sorunun oluşmasında kalem kullanımın da elbette payı vardır. Bazı sayfalarda mürekkep ince ve akışkan bir görünüm arz ederken bazı sayfalarda donuk ve kalındır. Mushaf kitabetinin uzun soluklu bir süreç olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, kalem ağzının yıpranmasından dolayı böyle farklılıkların oluşması tabiidir.

Fotoğraf 34: Sad harfinden detay- 7a

Fotoğraf 35: Tı harfinden detay- 6b

Fotoğraf 36: Sad ve Tı harfinin beraber kullanımına örnek- 6b

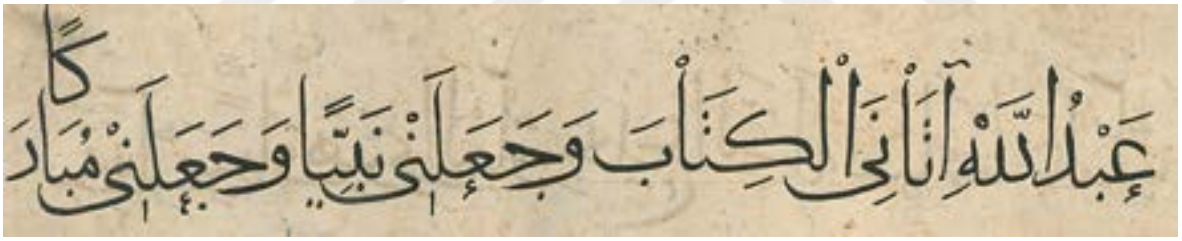

Fotoğraf 37: Lâm harfinin müstakil kullanılmasına örnek-6b

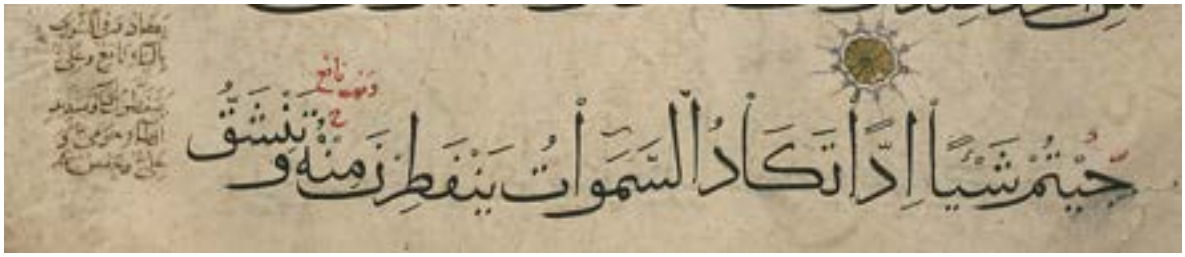
Fotoğraf 38: Kef harfinden detay-6b

Yazı harekelerine baktığımızda metnin yazıldığı kalemin ortalama olarak 1/3 kalınlığında bir kalemin tercih edildiğini görüyoruz. Fetha ve kesrayı gösteren düz çizgiler çoğunlukla muvezenelidir. Fakat bu hususta nadiren de olsa istisnai durumlar göze çarpmaktadır. Özellikle tenvin gibi birbirine çok yakın şekilde konulan harekelerde muvazenenin sağlanamadığı görülmektedir. Fetha ve kesra çizgileri ekseriyetle hemen her yerde aynı uzunluktadır. Keşîde ve çanaklı harflerin bulunduğu kelimelerde oluşan boşluklarda dahi harekeler uzatılmamıştır. Dairevi formda yazılan cezmlerin üst kısmı çoğunlukla birleştirilmemişken bazı yerlerde ise kapalı yazılmıştır. Ötreler küçük vav şeklinde gösterilirken tenvinli ötrelerde ötrenin yanına vav kuyruğuna benzer kısa bir çizgi konulmuştur.

Fotoğraf 39: Harflerin harekeleri açısından genel satır görünümü- 5b

Harekeler siyah mürekkeple yazılmıştır. Diğer kıraatlerdeki nadir farklı hareke okuyuşlarını belirtmek için kelime üzerine kırmızı mürekkeple kıraat imamının ismi yazılmak suretiyle bazı harekeler kırmızıyla gösterilmiştir. Bunun yanında istisnai olarak hemzeler kırmızı, şeddeler ise siyaha yakın kahverengi mürekkeple yazılmıştır. Kıraat farklılıklarını belirtmek amacıyla konulan kırmızı renkli hareke eklemelerini istisna tutacak olursak muhtemelen diğer renklerdeki harekeler sehiv sebebiyle sonradan eklenmiş olabilir.

Fotoğraf 40: "Vakf-u Nâfi'" (kırmızıyla yazılan). İmam nafi' kıraatine göre vakf yapılması gerektiğini belirten ibare ve sol tarafta yer alan kıraat notu- 10a

Genel olarak Mushaf metnini incelediğimizde müsait alanlarda mühmel işaretlerin kullanıldığını da görmekteyiz. Bazı yerlerde boşlukları dengelemek adına tirfiller kullanılmıştır. Ha ve ayn harflerinin altına küçük ha ve ayn işaretleri konulmuş, he harflerinin üstünde ise kuyruksuz he harfi yazılmıştır. Bazı ayn işaretlerinde harf formu tam olarak yazılmamış hemzeye benzer kısa bir işret kullanılmıştır. Fakat bütün bu mühmel işaretleri incelediğimizde ayetlerdeki harf bünyelerine kıyasla daha özensiz yazıldığı görülmektedir. Kelimelerin noktaları küçük ve çift noktalar arasında boşluk vardır. Noktaların gelişi güzel konulması ve muhtemelen kalem ağzının tahriş olmuş olması sebebiyle net bir forma sahip değildir. Hemzeler harekelerin inceliğinde ve S şekline benzer bir formda yazılmıştır. Okunurken telaffuz edilmeyen med harflerinin üzerinde cezm işaretleri konulmuştur. Fakat zikrettiğimiz birçok hususta olduğu gibi bu hususta da tam bir birlik yoktur. Med harfleri üzerinde ekseriyetle cezm işareti konulmuşken nadiren de olsa kullanılmadığı yerler vardır.

Fotoğraf 41: Hemzenin yazımından detay-9b

Fotoğraf 42: Mühmel he'nin yazımından detay-9b

Fotoğraf 43: Mühmel ha'nın yazımından detay-9b

Fotoğraf 44: Mühmel ayn'ın yazımından detay- 9b

Mushaf'taki secaventlerin yazımında kırmızı renk kullanılmıştır. Bu harfler bazen kelimenin üst kısmına bazen de kelimenin iç orta kısmına yazılmıştır. Ayet gülleri ayetlerin son kelimelerinin üst kısmında, iki satırın tam ortasında ayet numarası bulunmaksızın yer almaktadır.

Mushaf metninde sonradan düzeltilmiş hatalar vardır; mürekkep rengi farkından ve harfin anatomisinden de anlaşıldığı üzere hattatın dışında farklı kişilerin de müdahaleleri söz konusudur.

Örnek olarak Meryem Sûresi'nin 46. Ayetinde unutulan bir hemze sebebiyle orijinal harf kazınmış ve sonradan açık kahverengi mürekkeple ilave edilmiştir. Farklı sahifelerde ise unutulup sonradan satır sonuna eklenen kelimeler vardır. Bu ilaveler satır sonundan takriben bir kelimelik boşluklar verilerek eklenmiştir. Yazı karakteristiği açısından değerlendirdiğimizde bu sehivlerin sonradan yine aynı hattat tarafından eklendiği anlaşılmaktadır. Harf yapıları ana metinde yer alan benzer harflerle karşılaştırıldığında yüksek bir benzerlik bulunduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 45: Meryem Sûresi2nin 46. ayetinde sonradan kazınarak eklenen bölüm- 6b

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Mushaf'ın sûre başı tezhiplerinin tamamında altın yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Başlıkların tamamı koltuklu olarak tasarlanmış, orta kısma sûre ismi ve ayet sayısını belirten ibareler yazılmıştır. Bu ibareler -sülüsle yazılan Duha Sûresi'ni istisna tutacak olursak- tamamı tezyinatlı zemin üzerine kûfî hattıyla yazılmıştır. Ekseriyetle yazılar altınla yazılmış ve beyaz tahrir çekilerek yazıyla zemin arasındaki farklılık belirtilmiştir. Nadiren de olsa üstübeç mürekkeple yazılmış sûre başlıkları da mevcuttur. Başlıkların sağ ve sol kısmında yer alan bölümlerde bazen geometrik ve nebati süslemeler kullanılırken bazen de bu tezyinatlar içerisinde altın zemin üzerinde siyah tahrirle belirginleştirilerek *Allah, ya Allah, er-Rahmân* ve *er-Rahîm* gibi Allah'ın isimleri yazılmıştır.

Fotoğraf 46: Duha Sûresi'nin sülüsle yazılan Sûre başı tezhibi-328b

Fotoğraf 47: Tîn Sûresi'nin kûfiyle yazılan sûre başı tezhibi-329a

Fotoğraf 48: Beyyine Sûresi'nin kûfiyle yazılan sûre başı tezhibi- 331a

Sayfalarda çok sık bir şekilde tahmis ve ta'şir işaretlerini görmekteyiz. Her beş ayette bir sayfa kenarında ½ simetrik formda altın üzerine rûmî motifler işlemiş, en dış paftada ise lacivert mürekkeple havalı tahrirlerin çekildiği lale formunda tahmis işaretleri kullanılmıştır. Bu motifin ortasındaki lacivert zemini üzerine siyah mürekkeple tahrirlenmiş kûfî altın yazıyla *hamse* yazılmıştır.

Birbirini müteakip her on ayeti gösteren ta'şir işaretleri ise dairevi formdadır. Bu form ¼ simetrik olarak tasarlanmış, etrafında dendanlar, en dış paftada ise lacivert ve altın tığlar kullanılarak yapılmıştır. Orta zemin altınla doldurulmuş ve yazı etrafı siyah tahrirle belirtilerek kûfî yazıyla *aşr* yazılmıştır.

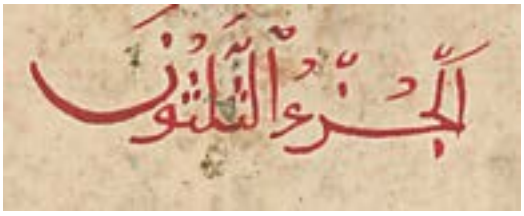
Fotoğraf 49: Ta'şir motifinden detay-6b

Fotoğraf 50: Tahmis motifinden detay- 6b

Cüzlerin belirtilmesi için herhangi bir motif kullanılmamıştır. Sadece cüzlerin başladığı surelerin ya da ayetlerin yanına kırmızı mürekkep kullanılarak nesih hattıyla Arapça olarak cüzün sayısı yazılmıştır.

Secde ayetlerinin yanında sekizgen motifler kullanılmak suretiyle secdeler belirtilmiştir. Bu formlar altınla doldurulmuş, siyah mürekkeple tahrirlenmiş ve iç kısımları birbirine geçmeli olarak cetvellenmiştir. Dış paftalar lacivertle çerçevelenmiş ve tığlarla hareketlendirilmiştir. İç kısımda da diğer ta'şir ve tahmis işaretlerinde olduğu gibi altın zemin üzerinde tahrirli kûfî yazıyla secde yazılmıştır. Bununla beraber Alak Sûresi ve Necm Sûresi'nde geçen secde ayetinin yanına herhangi bir motif konulmamıştır. Muhtemeldir ki birkaç kıraat ibare eklemelerinden dolayı alan kısıtlanması sebebiyle konulmamıştır.

Fotoğraf 51: Otuzuncu cüzü belirten "el-cüz'ü's-salisûn" yazısından detay- 312al

Fotoğraf 52: Fussilet Sûresi 37. ayette geçen secde için hazırlanmış motiften detay-194a

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Nas Sûresi'nin bitiminden hemen sonra Mushaf'ın yazıldığı kalemden daha kalın bir kalemle sülüs hattıyla *"sadakallahullezi"* diye başlayan bir ibare vardır. Bu ibare alt satırda daha ince bir kalemle kırmızı mürekkep kullanılarak devam etmektedir. En sonunda ise takriben 1mm kalınlığında bir kalemle iki satır yazılarak son bulur. En alt orta iki satırın sağ kısmından başlayarak iki satır ve sol kısmında ise üç satırdan oluşan çapraz yazılmış bir ketebe kaydı mevcuttur ve mealen şöyledir:

"Rabbinin keremine muhtaç, Ömer b. Ali b. Muhammed 600 (h.) yılında Şevval ayı ortasında yazdı. Allah'ım ona, anne-babasına ve kadın-erken bütün mü'minlere mağfiret eyle. Ey merhametlilerin en merhametlisi, merhametini umarım."

Fotoğraf 53: Mushaf'ın sonunda yer alan ketebe sayfasından detay- 338a

c. Farsça Meal İbareleri

Mushaf'ın Meryem Sûresi'yle başlayan serlevhası dahil ilk dört sayfasında ayetlerin altında, takriben 1mm kalınlığında bir kalemle yazılmış Farsça meal ibareleri bulunmaktadır. İlk dört sayfadan sonra Tarık Sûresi'ne kadar bu ibareler yazılmamış, Tarık Sûresi'nden tekrar başlamak suretiyle Mushaf'ın sonuna kadar eklenmiştir. İbarelerin harf anatomileri nesih yazı karakterini yansıtmaktadır. Bununla beraber muhtemelen not kabilinden yazıldığı için özenle yazıldığı söylenemez. Kimi harfler tamamen nesih yazısını yansıtsa da bazı keşîdeli harflerin yazımı ta'lik yazısını andırmaktadır. Özellikle bazı kef, kaf, vav başları ve ha harflerinde bu benzerlik daha da ön plandadır. Bu ibarelerde gözlemlediğimiz ta'lik esintisini de göz önünde bulunduracak olursak bu eklemeler Mushaf'ın

kitabetinden sonra, İran coğrafyasından ya da ta'lik hattını bilen biri tarafından sonradan eklenmiş olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

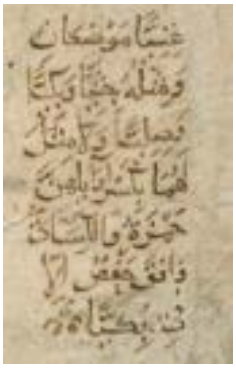

Fotoğraf 54: Mushaf'ın ilk sayfalarında yer alan Farsça meal ibarelerinden satır detayı-3b

d. Sayfa Kenarlarında Yer Alan Kıraat Dipnotları

Konumuz olan bu Mushaf Âsım kıraatinin Hafs rivayeti esas alınarak yazılmıştır. Bununla beraber hemen hemen her sayfanın ayet kenarlarına ve satır aralarına yazılmış kıraat notları vardır. Bu ibareler çoğunlukla satır hizasında, sayfanın sağ ve sol kısmında yer alan bölümlere bazen de satır aralarına yazılmıştır. Sayfa kenarlarında yazılı olanlar açık kahverengi mürekkeple yazılmışken satır aralarındaki notlar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu ibareler Arapça olarak, ilgili kelimenin hangi kıraat imamına göre nasıl okunması gerektiğini belirten ya da vakf ve hareke farklılığı konusunda yazılmış kısa ibarelerdir.

Farsça meal ibarelerinde bulunan harflerle karşılaştırdığımızda aralarında karakteristik bir farklılığın olduğu görülmektedir. Zikrettiğimiz bu kıraat notları nesih hattıyla yazılmış ve Farsça ibarelere nazaran da oldukça itinalıdır. Bu farklılıktan da hareketle bu iki yazının aynı hattata ait olmadığı kuvvetle muhtemeldir.

Fotoğraf 55: Sayfa kenarında yer alan kıraat notundan detay – 3b

Fotoğraf 56: Sayfa kenarında yer alan kıraat notundan detay – 9b

Fotoğraf 57: Mushaf'ın genel sayfa yapısından- 10a

2. TİEM 28 Envanterine Kayıtlı Muhakkak -Nesih Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 58: Mushaf serlevhası- 3b,4a

Ebat: 48 x 30 cm

Sayfa sayısı: 346 Folyo

Tarih: Bilinmiyor

Yer: Bilinmiyor

Hattat: Yâkût el-Musta'sımî

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Mushaf cildinde yoğun bir tezyinat karşımıza çıkmaktadır. İç cetvellerin ve bordürlerin yer aldığı cilt üzerinde sarma dallar üzerinde Rûmî motifleri kullanılmıştır. Mushaf'ın ikinci folyosunda, etrafı cetvellenmiş bir çiçek motifi çevresinde Mushaf'a dair bilgilerin yer aldığı figürün kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Yapraklı çiçek motifi etrafında, Kur'an'da bulunan harflerin ve kelimelerin sayıları yazılmıştır. Kûfeliler'e, Basralılar'a ve bazı kıraat alimlerine göre bu sayılar detaylandırılarak belirtilmiştir. Akabindeki folyoda ise köşe tezyinatlı, cetvellenmiş iki sayfa vardır. Bu sayfalardan sağdakinin orta kısmı tamamen boş iken sol tarafın orta kısımda altın dairevi bir motif kullanılmıştır.

Dairenin orta kısmında, dörtlü küçük hatâyî formları vardır. Köşeler, yapraklı formda hareketli rûmî ve yarım hatâyî motiflerin kullanılmasıyla tezyin edilmiştir. Özellikle bu sayfada altın, turuncu ve lacivert renginin dengeli kullanılması canlı bir görüntü sunmaktadır.

Fotoğraf 59: Kur'ân'da bulunan harflerin-kelimelerin sayısını gösteren ve kıraatlara dair bilgiler içeren çiçek figürü-1b

Mushaf'ın dördüncü folyosu ise daha yoğun tezyinatlıdır. Her iki sayfada da altının ve lacivertin yoğun kullanımıyla birbirinden farklı iki kompozisyon karşımıza çıkmaktadır; sağdaki sayfada şemse zemininde birbiri içine geçkin motiflerden oluşan dairelerden kullanılırken solda ise sağdakine nispetle daha küçük iki daire kullanılmıştır. Bu daireler sayfa motiflerinin merkezini oluşturmaktadır. Rûmîler, sap üzerinde dolaşan çiçekler ve küçük hatâyîlerden oluşan bu motiflerde üstübeç, turuncu, lacivert, sarı ve yeşil renkleri karşımıza çıkmaktadır.

Mushaf'ın beşinci folyosuna geldiğimizde serlevhayı görmekteyiz. Her iki sayfada da ana metni kapsayan motif paftalarının dışında, sayfa uçlarına kadar uzanan sap üstünde hatâyî ve yaprak motifleri oldukça yoğundur. Bu sayfada lacivert ve altın en çok tercih edilen renklerdir. Sûre başı tezhiplerinde üstübeç mürekkeple Sûre ismi, alt tarafta ise ayet sayısı yer alır. Fatiha Sûresi ve Bakara Sûresi'nin ilk beş ayeti takriben 1mm'lik bir kalem kullanılarak altınla yazılmıştır. Bu yazılar muhakkak hattı nev'indedir. Fakat reyhânî ve muhakkak yazılarının arasında en belirgin farkın kalem kalınlığı olduğunu göz önüne aldığımızda, serlevhada yer alan ayetlerin reyhânî kalemi kadar ince yazılmış olsa da muhakkak hattını tam bir şekilde yansıttığını söyleyebiliriz.

Mushaf sahifeleri dikdörtgen olarak tasarlanmış, her sayfada iki çeşit yazı kullanılmıştır. Her sayfanın başında 2 mm'lik bir kalem kullanılarak siyah mürekkeple bir satır muhakkak, ardından kenarlarında ince tezhip koltuklarının yer aldığı 1mm'den de ince bir kalemle beş satır siyah nesih, tekrar 2mm'lik bir kalemle bir satır altın muhakkak, aynı şekilde altına beş satır nesih ve son olarak yine tek satır muhakkak yazısıyla sayfa sonlandırılmaktadır. Muhakkak ve sülüs satırların yüksekliği ortalama 4 cm, nesih yazının kullanıldığı bölüm ise 6.5-7 cm'dir.

Nesih hattının olduğu bölümlerde kullanılan koltuk motifleri her ne kadar ilerleyen sayfalarda tekrar edilmiş olsa da motif çeşitliliği oldukça fazladır. Bütün sayfalarda dikkat çeken en önemli husus, Mushaf metninin cetvellerinden 4cm uzaklıkta her iki sayfayı da bir bütün olarak dolaşan 2.5 cm'lik bir motif çerçevenin kullanılmasıdır. Altınla yapılmış olan bu çerçeve içerisinde tahrirsiz çiçek ve yapraklar görülmektedir.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

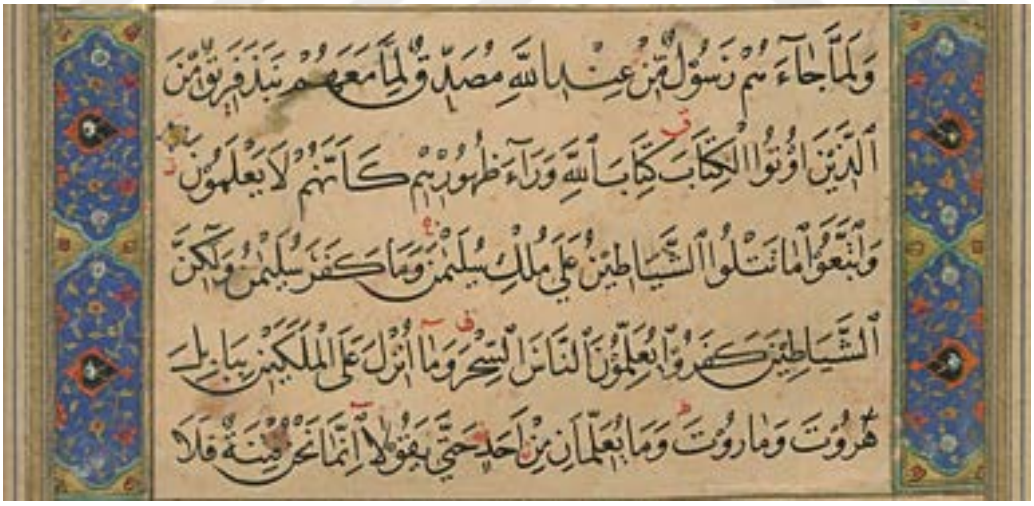
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf'ın yazı değerlendirmesine geçmeden evvel şu hususu belirtmemiz gerekir ki sonradan eklenmiş ketebe kaydında Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'ye ait olduğu belirtilen bu Mushaf, mezkûr hattatın diğer eserleriyle karşılaştırıldığında aralarında ciddi üslup farklılıklarının olduğu görülmüştür. TİEM kütüphanesinin, Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'ye ait 328, 505 ve 507 envanterine kayıtlı Mushaflarıyla mukayese edildiğinde hem reyhânî ve nesih gibi ince hem de muhakkak ve sülüs gibi kalın yazılar arasında bariz bir üslup ayrımı söz konusudur. Vav, sad, elif ve kef gibi birçok harf anatomik açıdan incelendiğinde akışkanlık, ölçü, şekil ve genel görünüm açısından

oldukça farklıdır. Zaten son iki sayfada, yazı üslubu açısından da anlaşılacağı üzere sonradan eklenmiş sülüs ve nesih hatlı iki ketebe kaydı dışında Mushaf'ın herhangi bir yerinde ketebe kaydı mevcut değildir. Bütün bu gerekçeler sebebiyle bu Mushaf'ın Yâkût'a (ö. 698/1299) aidiyeti konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)eserleri üzerine yapılan bir araştırmada, bu Mushaf özelinde üslup tutarsızlığının dile getirilmiş oluşu da kanaatimizi destekler niteliktedir.[101] Binaen aleyh hem yazı üslubunun hem de müze envanterinde yer alan tarih kaydının konumuz olan dönemi yansıtması sebebiyle bu eser araştırmamızın kapsamındadır.

Önceki başlıkta ifade ettiğimiz gibi Mushaf'ta iki nev'i yazı kullanılmıştır. Konumuz itibariyle üzerinde durmamız gereken muhakkak yazısıdır. Fakat Mushaf değerlendirmesinin kapsamlı olması amacıyla nesih yazılarını da kısa ve öz şekliyle değerlendirdikten sonra muhakkak hattına geçmemiz gerektiğinin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Sayfaların alt ve üst orta kısmında yer alan nesih hattı satır aralığının sık tutulmaması ve satırların ana çizgide dizilmesi sebebiyle ferah bir görünüm arz etmektedir. Bazı Mushafların kitabetinde satır hizasında kalan izlerden mıstar kullanıldığı anlaşılabilir. Bu Mushaf'ta da dikkatle bakıldığında bazı yerlerde daha çok bazı yerelde ise daha az bir belirgin şekilde mıstar izleri göze çarpmaktadır. Fakat Mushaf'ın kimi sahifelerinde yazı üzerinde satır dalgalanmalarının olduğu görülmektedir. Satır etrafında yer alan cetvel çizgilerinin de dalgalı bir görünümde olduğu dikkate alındığında bu dalgalanmanın sayfa kağıdının rutubetlenmesinden ya da fiziksel farklı bir sebepten olabileceği anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 60: Mushaf'ın nesih yazı bölümünün satır düzeninden örnek-12b

[101] Hatice Sevde Hancı, *Türkiye Müzelerinde Bulunan Yâkutü'l-Musta'sımî'ye ait Mushafların Hat Sanatı Bakımından İncelenmesi* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 90.

Harf anatomileri açısından değerlendirilecek olursa ye ve nun gibi harflerin çanakları derindir. Özellikle keşîdeli çanaklar daha derin ve daha ani çıkışlıdır. Lamelif harflerinin baş kısmındaki zülfe genel olarak büyük, hatta bu boyut bazen harfin boyutunun yarısı kadar uzandığı söylenebilir. Vav, fe ve kaf harflerinin gözleri kelime başındaki yazımlarda tamamen kapalı, kelime ortasında ya da sonunda yazılırken açık yazılmıştır. Vav harflerinin kuyrukları sülüse benzer şekilde yukarı doğru köşeli ve kıvrımlıdır. He ve mim harflerinin gözleri yazının genel tenasübü göz önünde bulundurulunca biraz büyük ve geniştir. Yazı genel görünüm açısından tutukluk göstermese de harf eklemleri sert ve sivridir. Fakat bu özellik günümüz nesih hattında da belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu Mushaf, nesih yazısının ortaya çıkış dönemlerine yakın olması, günümüz nesih hattının gelişim evresinin anlaşılması açısından önemlidir.

Ayetlerde kullanılan secaventler kırmızı renkle yazılmıştır. Harflerin hareke ve noktaları siyahla yazılmış olsa da muhtemelen hattat, bazı harekeleri unuttuğu için nadiren de olsa kırmızı renkli harekeler mevcuttur. Bununla birlikle tecvid kuralı olarak bilinen izharın meydana geldiği kelimede, harfin üst kısmında, secavent büyüklüğündeki kırmızı nun harfleri dikkat çelmektedir. İzhar yapılınca kârînin genzinden gelen keskin "n" sesinden hareketle bu harfin konulduğu söylenebilir. Mim sesiyle idğam yapılan yerlerde ise harfin altına küçük kırmızı mim yazılmıştır. Ayrıca kelime sonunda yazılan mimlerin altına kalem ucuyla kırmızı noktalar konulmuştur. Bunun noktaların konuluş amacı konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir.

Araştırmamızın da konusu olan muhakkak yazısı yukarıda da ifade ettiğimiz üzere her sayfada üç satır olarak tasarlanmıştır. Sadece orta satır altınla yazılmış, üst ve alt satırlar siyah mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bir hususu da belirtmek gerekir ki bu Mushaf'ın hattatının nesih ya da reyhânî gibi ince yazılardan ziyade sülüs ve muhakkak gibi kalın kalemli hatlarda daha mahir olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sülüs ve muhakkak yazılarında harf bünyeleri hem kendi içerisinde hem de yazının toplu seyri açısından nispetlidir. Fakat nispet konusunda nesih ve reyhânî gibi ince kalemlerde sülüs ve muhakkak yazısı kadar muvazenenin yakalandığı söylenemez.

Fotoğraf 61: Tahrirli altın muhakkak satırına örnek- 12b

Fotoğraf 62: siyahla yazılan muhakkak satırına örnek- 12b

Muhakkak yazıların siyahla yazılmış olan satırları altınla yazılmış olanlara göre daha ölçülüdür. Altın harflerin etrafına çekilen tahrir sebebiyle bu satırların genelinin harf bünyelerinde bozulmalar olmuştur. Hatta bu bozulma birçok yerde, kalem ve tahrir çizgisinin farklı ölçülerle gitmesinden de açık bir şekilde görülebilir. Bu yüzden harf bünyelerinde ani genişlemeler ve daralmalar olmuştur.

Vay ve ra gibi muhakkak hattında mürsel yazılan harflerin kuyruklarının uç kısımları, kendi kalemiyle 1.5 nokta aralığında inceltilmiş ama sivrileştirilmemiştir. Fakat bu Mushaf'ta muhakkak hattında genellikle Mürsel yazılan vav harfleri mukavver[102] olarak da yazılmıştır. Birçok harfte olduğu gibi vav harfinde de form açısından bir tutarlılığın yakalandığı söylenemez. Çünkü kuyruk kısmı birçok yerde harf yapısına göre daha derin ve sert dönüşlüdür. Vav başlarının çeneleri düz yazılmıştır. Elif harflerinde zülfeler iki farklı şekildedir; bazı yerlerde zülfe sivrileştirilmiş, bazı yerlerde ise kalemden çıktığı gibi nokta halinde bırakılmıştır. Buna ek olarak gövde sağa doğru doğru kavisli yazılmış ve günümüzde kullandığı gibi "s" şeklinde değildir.

Fotoğraf 63: Vav-ra harfinin kuyruklu yazımından ve elif harfinden detay-12b

Fotoğraf 64: Eliflerin muvazeneli yazımından detay-12b

Fotoğraf 65: Müstakil vav harfinden detay-12b

Be harfinin mebde'i olarak bilinen ilk diş, bu Mushaf'ta sin harfinin mebde'i kadar küçüktür. Sin dişleri oldukça sivri ve alta doğru üçgenimsi bir görünümdedir. Be ve ye gibi ortada yazılan harflerin

[102] Vav ve ra harflerinin kuyruklarının yuvarlak yazılması anlamına gelen hat terimidir.

dişleri de sivri ve alt kısmı üçgenimsidir. Sonda yazılan dal harfinin çıkışı dik, uzun ve sola maildir. Fakat dal harfinin çanak kısmı dik kısmına oranla kısadır ve derin değildir. Ayn-ı sadi ve ayn-ı na'li (diğer ismiyle ayn-ı fincani) harflerinin kaş bölümleri genellikle düz, nadiren sağa doğru eğiktir. Sad ve tı harflerinin yazımında, mebde' kısmından sırt kısmına geçişi oval görünümdedir ve üste doğru belirgin bir şekilde bombelidir.

Fotoğraf 66: Müstakil te harfinden detay-23a

Fotoğraf 67: Sin harfinin yazımından detay-23a

Fotoğraf 68: Ayn ve sin harfinden detay-22b

Özellikle altınla yazılmış orta satırdaki gözlü harflerin içinin siyah mürekkeple doldurulması dikkat çekicidir. Siyahla yazılan satırlarda ise zeminin altınla doldurulması sebebiyle gözlü harflerin içi de kısmen altınlanmıştır. Şaküli harflerin sola meyli hususunda birliğin yakalandığı söylenebilir. Bu harfler uzunluk ve anatomik bakımdan hemen hemen aynı formdadır. Bazı harflerde ve kelime ortalarında kullanılan keşîdeler de oldukça net ve karalıdır. Yazıda kullanılan noktalarda da belli bir tutarlılık söz konusu değildir; çift noktaların bazı yerlerde bitişik bazı yerlerde ayrı oluşu, kare ve baklava dilimi gibi muhtelif formlarda yazılması bu farklılığı belirgin hale getirmektedir.

Üst ve alt kısımda yer alan muhakkak yazı zeminleri belli bir forma bağlı kalmaksızın fırça darbeleriyle altınlanmıştır. Orta kısımda altınla yazılan hattın zemini ise boş bırakılmıştır. Her sağ sayfanın alt kısmında bir sonraki sayfanın başladığı ilk kelime yazılmıştır. Bu ibareler altınla belli bir forma bağlı kalmaksızın dendanlı çizgilerle çevrelenmiştir.

Yazıda kullanılan hareke, tezyini ve mühmel işaretler yazı kaleminin ¼ inceliğinde bir kalemle yazılmıştır. Hareke konulan yerlerde genişlik olsa dahi genel olarak harekeler hemen hemen aynı boyuttadır. Nadiren de olsa kalın kalemle harekeler konulduğu da vakidir. Araştırmamıza konu olan dönemdeki Mushafların hiçbirisinde kalın kalemle uzun yazılmış harekeler yoktur. Sadece bu Mushaf'ta uzun harekeleri görmemiz bu Mushaf'ın en belirgin özelliklerindendir. Elif harflerin okunmadığı nekre kelimelerde bazen elif harfinin üzerine sıla konulmuş, ekserisi ise boş bırakılmıştır. Ötreler küçük vav şeklinde, cezmler ise yuvarlak ve ağzı kapalıdır.

Fotoğraf 69: Ötre ve cezm yazımından detay- 22b

Fotoğraf 70: Üstünlerin boyut ve eğiminden detay- 22b

Fotoğraf 71: Tenvinli Ötrenin Yazımından detay-22b

Fotoğraf 72: Çift noktaların yazımına örnek- 23a

Yazının boş kalan kısımlarını doldurmak için tırnak kullanılmayıp tirfil tercih edilmiştir. Fakat tirfiller adeta iki yapraklı bir çiçek gibi alt kısmı çubuk şeklinde üst kısmı ise yanlara sarkıktır. Az da olsa mimli tirfil kullanıldığı da görülmektedir. Tirfillerin az kullanılması sebebiyle yazı daha ön planda ve sadedir

Sad, tı, sin ve ha gibi harflerin alt kısımlarında harfi belirten küçük mühmel işaretler mevcuttur. He harfinin üst kısmına konulan mühmel he harfi ise sağa doğru kıvrımlı yazılmıştır. Secaventler, hareke kalemi kalınlığında kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mushaf'ın nesih yazısını değerlendirdiğimiz bölümde de değindiğimiz ihzar işareti, izhar yapılan harfin üstüne kırmızı nun harfinin konulması suretiyle muhakkak yazıda da kullanılmıştır.

Fotoğraf 73: Mühmel ayn harfi- 23a

Fotoğraf 74: Mühmel he harfi- 23a

Fotoğraf 75: Mühmel ha harfi- 22b

Fotoğraf 76: Mühmel sad harfi- 22b

Fotoğraf 77: Tezyini unsur olarak tirfilin yazımı- 22b

2- Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Mushaf Sûre başı yazıları için ekstra bir tezyinat kullanılmamıştır. Muhakkak hatların bulunduğu satırlara denk gelen sûre geçişlerinde diğer ayetler gibi muhakkak hattıyla sûre ismi ve ayet sayısı yazılmış, akabinde nesih besmeleyle başlanmıştır. Sayfa geçişlerine denk gelen sûrelerde ise sûre bilgisi ve besmeleler muhakkak hattıyla yazılmıştır. Özellikle Mushaf'ın sonlarına doğru sûrelerin kısalması sebebiyle nesih hatların bulunduğu bölümlerde de sûre geçişleri görülmektedir. Bu

bölümlerde, nesih metnin tek satırlık genişliğinde, cetvellenmiş basit tezyini başlıklar içinde hatt-ı icâze ile altınla sûre isimleri ve ayet sayıları yazılmıştır.

Fotoğraf 78: Nesih bölümünde yer alan Mutaffifin Sûresi'nin sûre başı yazısı -333b

Fotoğraf 79: Muhakkak bölüme denk gelen Nuh Sûresi'nin sûre başı yazımı-322b

Fotoğraf 80: Altın muhakkakla yazılan İhlas Sûresi'nin sûre başı yazımı ve gözlü harflerin içine yapılan tezyinatlar-342b

Mushaf ayet berkenar olarak tasarlanmadığı için cüz başları muhtelif yerlere denk gelmektedir. Her cüzün başladığı ayet satırı hizasında, cetvel dışında içi lacivertle doldurulmuş, altın çerçeve etrafına lacivert tahririn çekildiği tığlı gül motifi içerisinde altın nesih hattıyla *el-cüz'* yazılmıştır. Cüz yarısına denk gelen ayetlerin hizasında, lacivert ve kırmızı mürekkebin kullanılmasıyla yapılan, üçgenimsi motif içerisinde *nısf* yazılmıştır. Cüzlerin her dörtte birine denk gelen ayetlerin yanında ise ortası lacivert ve etrafı dendanlı motifler konulmuştur. Bu motiflerin ilkinde hatt-ı icaze ile *rubu'*, ikincisinde yani son beşlik bölümde ise *sülüsetün* yazılmıştır.

Her on ayette bir altınla armudi formda yapılmış ta'şir işaretleri vardır. İçinde siyah ve etrafında lacivert tahrirlerin olduğu bu form içerisinde bazen ayn işareti konulmuş, bazen de boş bırakılmıştır.

Fotoğraf 81: 30. cüzü belirten cüz motifi ve ta'şir işaretinin beraber kullanımına örnek-330a

Fotoğraf 82: Secde motifinden örnek-334b

Fotoğraf 83: Cüz'ün dörtte birlik bölümünü gösteren "r"ubu'" işaretine örnek-320b

Fotoğraf 84: Cüz'ün yarısını belirten "nısf" işareti ve beraberinde kullanılan ta'şir işareti-336b

Fotoğraf 85: Cüz'ün son bölümünü belirten "sülüsetün" yazılı motif- 327a

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Mushaf metninin değerlendirmesiyle ilgili başlığın altında da ifade ettiğimiz gibi Mushaf'ın hattatına ait yazıyla kaleme alınmış ketebe sayfası yoktur. Nas Sûresi'nin bitiminde şu ifadeler yer almaktadır:

Yarısı altın muhakkak diğer yarısı nesih hattıyla En'am Sûresi'nin 115.ayeti:

"Rabbinin sözü hem doğruluk gem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."

Akabinde Saffat Sûresi'nin 180-183 numaraları son üç ayeti:

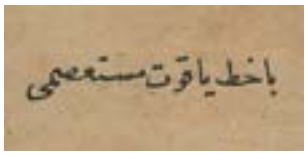
"Mutlak izzet sahibi olan rabbin, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selam olsun! ve alemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun." yazıldıktan sonra şu ibareler eklenmiştir:

"Azîm olan Allah doğru söyledi ve Kerîm olan Resulü'n nebî de doğru söyledi. Bizler buna şahit olanlardanız. Hamd alemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Selam ebediyyen daima üzerine olsun."

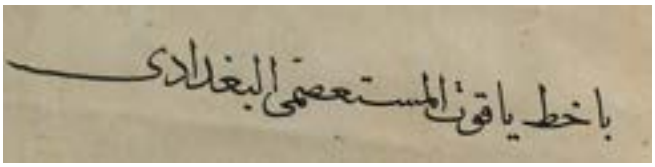

Fotoğraf 86: Nas Sûresi'nden sonra yer alan metin-343b

Bu ibarelerin bulunduğu sayfanın hemen arkasında sonraki dönemlere ait olduğu anlaşılan nesih hattıyla *"bi hattı Yâkût el Musta'sımî"* yani Yâkût el Musta'sımî hattıdır yazılmıştır. Bu imzadan iki sayfa sonrasında da yine sonraki dönemlere ait olduğu anlaşılan sülüs hattıyla *"bi hattı Yâkût el Musta'sımî el-bağdadî"* yani Yâkût el-Musta'sımî el-bağdadî hattıdır şeklinde bir kayıt mevcuttur.

Fotoğraf 87: Mushaf'ın sonunda yer alan ilk ketebe kaydı-343b

Fotoğraf 88: Mushaf'ın sonunda yer alan ikinci ketebe kaydı—345a

Fotoğraf 89: Mushaf sahifesinden örnek-7b

3. TİEM 507 Envanterine Kayıtlı Reyhânî Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 90: Mushaf serlevhası-3b,4a

Ebat: 28.4 x 22,6 cm

Sayfa sayısı: 247 Folyo

Tarih: h. 685 / m. 1286-87, İlhanlı Dönemi

Yer: Irak-Bağdat

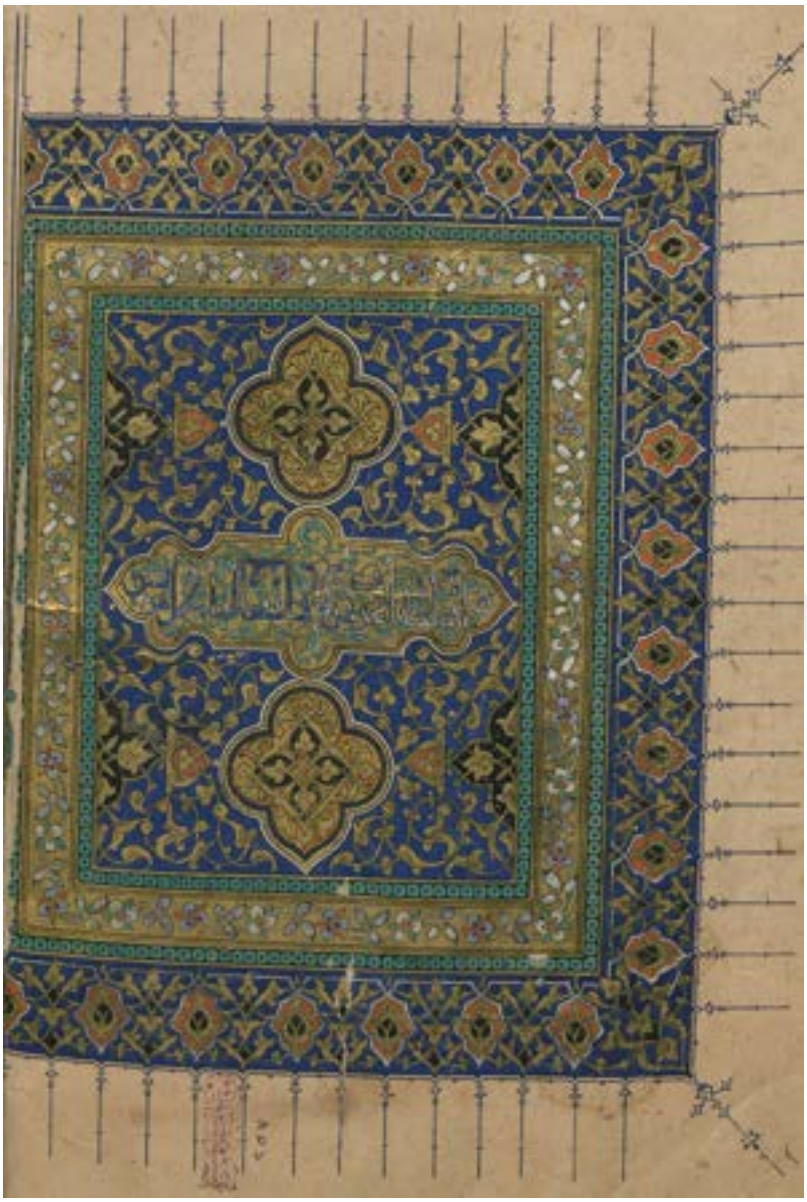
Hattat: Yâkût el-Musta'sımî

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Reyhânî hattıyla yazılan Mushaf sahifeleri on beşer satırdan oluşmaktadır. Sûre başı tezhipleri iki satır genişliğinde kullanılmıştır. Mushaf sonunda Nas Sûresi'nden hemen sonra Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'nin isminin yer aldığı ketebe sayfasıyla son bulmaktadır.

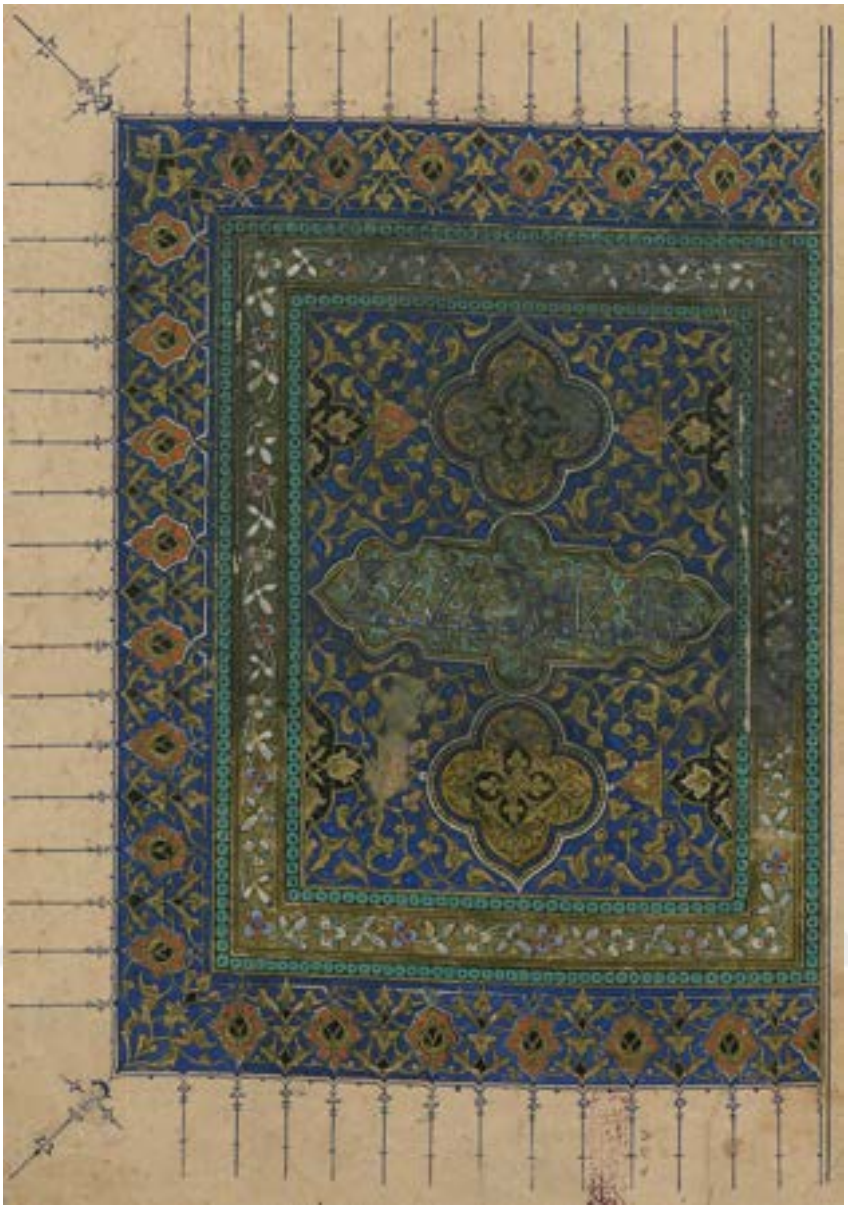
Mushaf, sekizgen ve yıldız kompozisyonlarının bulunduğu bir cilde sahiptir. Altın, lacivert ve yeşil renkleriyle yapılan bu kompozisyonlar içerisinde rûmî motifler kullanılmıştır. Mushaf'ın cilt kapağı açıldığında, sol sayfada Mushaf künyesiyle ilgili on satırlık ta'lik bir metin bulunmaktadır. Mushaf ana metninin dışındaki yazı özellikleri başlığında bu bölüm daha detaylı incelenecektir.

Mushaf'ın bir sonraki folyosunda ise yoğun tezyinat karşımıza çıkmaktadır. Her iki sayfada da aynı renk ve kompozisyon kullanılmıştır. Zencerek, tığ ve zemin doldurma yönteminin uygulandığı bu kompozisyon, rûmî ve çiçek iç motifleriyle zenginleştirilmiştir. Her iki motifin de orta kısmında dendanlı bir dikdörtgen içirişinde kûfî hattıyla sağda, *"O, gerçekten çok değerli bir kitaptır!" ayeti* solda *ise "asılsız bir şey ona ne önden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye layık olan Allah katından indirilmiştir."*[103] ayeti yazmaktadır.

Fotoğraf 91: Sağ zahriye sayfası-1b

[103] Fussilet 41/41-42

Fotoğraf 92: Sol zahriye sayfası-2a

Mushaf'ın akabindeki folyoda da yine aynı şekilde yoğun tezyinatlı bir sayfa vardır. Fakat bu tezyinat tamamen altınla yapılmıştır. Rûmî-hatâyî motifleri oldukça sık kullanılmıştır. Kompozisyonda birbiri içine geçen irili ufaklı daireler ve bu daireleri çevreleyen zencereklerin kullanılması hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Diğer folyoda olduğu gibi her iki sayfada da yer alan bu kompozisyonların ortasında kûfî hattıyla sağ tarafta *"kitabun enzelnahu"* Sol tarafta ise ayetin devamı olarak *"ileyke mubarekun"*[104] yazmaktadır.

[104] Sâd 38/29

Fotoğraf 93: Zahriye sayfasından sonra gelen ikinci zahriye sayfası-2b,3a

Fatiha Sûresi'nin bulunduğu serlevha normal bir sayfa şeklinde tasarlanmış, buna ek olarak sadece sayfanın orta kısmında, zencerekli cetvele bitişik yarım daire motifinin eklenmesiyle yetinilmiştir. İlerleyen sayfalarda cetvellerin kenarlarında dairevi, armudi ve dendan gibi çeşitli formlarda aşr, hamse ve secde ibarelerinin yazıldığı motifler kullanılmıştır.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

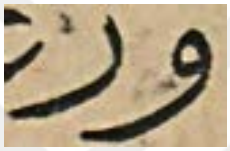
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf sahifeleri dikey dikdörtgen şeklinde on beş satır olarak tasarlanmıştır. Satır aralarının geniş olması ferah bir görünüm oluşturmaktadır. Yine aynı şekilde satırların düz ve harflerin de kendi içerisinde çok sığ yazılmaması da bu görünümü pekiştirmektedir. Bazı sayfalarda, satır diplerindeki izlerden de anlaşılıyor ki Mushaf yazımı esnasında mıstar kullanılmıştır. Kalem ağzı kalınlığı 0.5 mm kalınlığındadır ve bu inceliğe rağmen oldukça temiz, düzenli ve ölçülüdür.

Reyhânî hattıyla yazılan bu Mushaf'ta özellikle vav ve ra gibi Mürsel yazılabilen harfler nesih hattına benzer bir şekilde yazılmıştır. Reyhânî hattının, muhakkak hattı kadar sert ve belirgin düz hareketler içermiyor oluşu yazının genel seyrinde bir miktar esnek görünüm oluşturmaktadır. İşte bu esneklik vav ve ra harflerinde nesih yazısını andıracak şekilde gelişmiştir.

Fotoğraf 94: Mushaf'ın satır düzeninden detay- 4b

Fotoğraf 95: Ra ve vav harfinin yazımından detay-4b

Fotoğraf 96: Ra ve vav harfinin yazımından detay-4b

Zülfenin kullanılması gereken harflerin tamamında, yazı küçük olmasına rağmen zülfe nokta şeklinde bırakılmamış, sivrileştirilmiştir. Nitekim ince yazılarda nokta formundaki zülfe yapımı kâtip açısından en basit ve uğraştırmayan şeklidir. Bu Mushaf'ın tamamında zülfenin sivri olarak kullanılması özel bir itina gösterildiğini ortaya koymaktadır. Elif ve lam gibi şâkülî harflerin meyilleri konusunda tam bir uyum söz konusu değildir. Kimi yerde sola mâil, kimi yerde sağa mâil yazılmıştır. Yan yana gelen bu dik harflerde paralellik açısından bir uyumun olduğu Mushaf'ın hemen hemen her satırında dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 97: Müstakil elif harfinden detay-4b

Fotoğraf 98: Yan yana gelen eliflerin paralelliğinden detay-4b

Yazının genel seyrinde dikkati çeken diğer bir özellik de harf birleşimlerinin sert köşeli oluşudur. Özellikle dik harflere geçişte bu husus belirgindir. Ortada yazılan be, te ve ye gibi dişli harflerin yazımında sert ve sivri bir görünüm oluşmuştur. Vav, fe, kaf, mim ve he gibi gözlü harflerin gözleri açık yazılmıştır. Çanaklı harflerin yazımında ise bir uyum yakalandığı söylenebilir. Nun, ye ve birçok harf çanaklarının dönüşleri genellikle sert değildir. Ayrıca büyüklük ve derinlik açısından da aynı ölçüleri yansıttıkları söylenebilir.

Fotoğraf 99: Çanaklı harflerden olan nun harfinden detay-4b

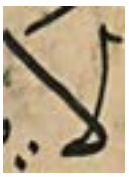

Fotoğraf 100: Çanaklı harflerden olan ye harfinden detay-4b

Fotoğraf 101: Çanaklı harflerden olan kaf harfinden detay-4b

Lamelif harfinin hem sülüs ve muhakkak hem de nesihteki şeklinin kullanılması da dikkat çekicidir. Nesih formu daha dik dururken sülüs ve muhakkak formundaki yazımının sağa mâil olarak duruşu ilk bakışta bir uyumsuzluk gibi gözükmektedir. Sin harfinin dişleri oldukça belirgin yazılmış, boru kef harfinde de benzerlik açısından büyük bir uyumun yakalandığı söylenebilir. Muhakkak hattının genel karakteristik özelliklerinden olan alttan takmalı harf birleşimi bu Mushaf'ta sıkça karşımıza çıkmaktadır.

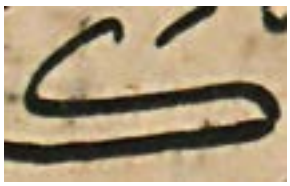
Fotoğraf 102: Nesih kuralına göre yazılan lamelif harfinden detay-4b

Fotoğraf 103: Sülüs kuralına göre yazılan lamelif harfinden detay-4b

Fotoğraf 104: Sin harinden detay-4b

Fotoğraf 105: Boru kef harfinden detay-4b

Ayn harfleri netlik açısından oldukça kalitelidir. Normalde kaş kısmının yapımı, kalemin döndürülmesi ya da o kalem ucuyla doldurulması yöntemiyle yapılıyor oluşu bu harfte bazı pürüzlerin oluşmasına sebebiyet verebilir. Fakat bu Mushaf'taki ayn harfleri yazının ince olmasına rağmen çoğunlukla temiz ve ölçülüdür. Fakat genel olarak kaş kısmı sağa doğru eğiktir. Bu Mushaf'la yaklaşık aynı dönemlere ait Mushafları değerlendirdiğimizde ayn kaşları genel olarak sağa eğik görünümdedir. Binaenaleyh bu hususun da dönemin yazı anlayışının genel özelliklerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Harflerin noktaları konusuna gelince ikili ya da üçlü noktalar birbirine temas ettirilmeden yazılmıştır. Yazı kaleminin inceliğinden kaynaklanan bir durum olmalı ki bazı noktaların formu tam olarak anlaşılmamaktadır. Zaten detaylı incelendiğinde çok fazla itinalı konuldukları da söylenemez. Bununla berber yazım esnasında kalem ucunun zamanla tahriş olduğunu da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

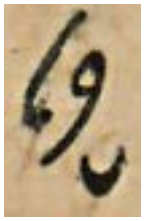

Fotoğraf 106: Ayn harfinden detay-4b

Fotoğraf 107: Nokta detayı-4b

Harekeler metnin yazıldığı kalem kalınlığında yazılmıştır. Eğim açısı bakımından, istisnalar olsa da çoğunlukla istikrar sağlanmıştır. Üstünlere kıyasla esreler daha dik şekildedir. Ötreler küçük vav formunda yazılmıştır. Tenvinli ötreler ise öğrenin sol yanında yukarı doğru köşeli bir çizginin atılmasıyla yapılmıştır. Cezmler kapalı daire şeklindedir. Yazının boşluklarında yer yer nesih hattında hilal denilen tezyini unsurlar göze çarpmaktadır. Ayn ve ha harflerin alt kısmında bu harflerin noktasız olduklarını belirten mühmel işaretler de konulmuştur. Konumuz olan dönemdeki birçok Mushaf'ta görüldüğü üzere bu Mushaf'ta da med harfleri cezmle harekelenmiştir. Geçişlerde vasl edilen lam-ı ta'rif'ler üzerinde sıla işaretleri konulmuştur.

Fotoğraf 108: Tenvinli ötrenin yazımı-4b

Fotoğraf 109: Ötrenin yazımı-4b

Fotoğraf 110: Üstün ve ötrenin birleşimi- 4b

Fotoğraf 111: Hilalin yazımından detay-4b

Fotoğraf 112- Mühmel ayn yazımından detay-4b

Mushaf sayfalarının etrafında nadiren de olsa hattatın yazmayı unuttuğu kelime ya da harf eklemeleri mevcuttur. Bu eklemelerden birkaçı, hariç diğerlerinin tamamının hattata ait olduğunu söyleyebiliriz. 225 ,136, 027 sayfalardaki eklemeler üzerine yaptığımız incelemede, bu yazıların hattatın yazısıyla örtüşmediğini, muhtemelen farklı biri tarafından eklendiğini söyleyebiliriz.

Fotoğraf 113: Cetvel dışına sonradan eklenen kâtip sehvine örnek-26a

Fotoğraf 114: Cetvel dışına sonradan eklenen kâtip sehvine örnek -134b

Fotoğraf 115: Cetvel dışına sonradan eklenen kâtip sehvine örnek -224a

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Sûre başı tezhipleri iki satır genişliğinde zemini altın doldurmayla tasarlanmıştır. Sadece altın üzerine siyah tahrirle desenlerin yapılması sebebiyle çok yoğun bir tezyinat göze çarpmamaktadır. Bütün sûre başı tezhipleri iki farklı şekilde tasarlanmıştır. Diğer şekli ise zemininde altınla lacivertin de kullanılmasıyladır. Bu iki formdaki tezhipli zemin üzerine üstübeç mürekkeple tevkî' hattıyla sûre ismi, ayet sayısı ve Mekkî/Medenî bilgisi yazılmıştır. Sûre başı yazılarında sadece harfler ve harekeler kullanılmış, tezyini ya da mühmel işaretlere yer verilmemiştir. Tevkî' ile yazılan bu başlıklar hareketli sülüs diyebileceğimiz, kıvrak ve birbirine bağlı harflerden oluşmaktadır. Bu yazıdaki en belirgin özellik ise vav harfinin kuyruğunun çok küçük yazılmasıdır.

Fotoğraf 116: Teğabun Sûresi'nin Sûre başı tezhibinden detay-223b

Fotoğraf 117: Nâs Sûresi'nin Sûre başı tezhibinden detay-247a

Fotoğraf 118: İhlas Sûresi'nin Sûre başı tezhibinden detay- 246b

Mushaf'ın her beş ayetinde bir, ayet hizasında, gövdesi armudi formda, alt ve üst tarafından tığların bulunduğu, zemini altınlı tahmis işaret bulunmaktadır. İç gövdede kûfî hattıyla hamse yazmaktadır. Fakat bu ibare altın zemin üzerine sadece harflerin etrafına ince tahrir çekilmesiyle yazıldığı için fazla belirgin değildir. Her on ayete bir ise dairevi formda, etrafı lacivert ve altınla cetvellenmiş, çevresinde tıpların bulunduğu ta'şir işaretleri mevcuttur. Tahmis işaretiyle aynı şekilde zemini altınla doldurulup, tahrir kullanılarak kûfî hattıyla aşr yazışmıştır. Ayetlerin sayısının çok olduğu ve ayetlerin kısa olduğu sûrelerde bu iki motif birbirine geçkin olarak tasarlanmıştır.

Secde işaretinde belirli bir form mevcut değildir. Bazı yerlerde beyzî dendanlı formalar kullanılırken bazı yerde de ise kesik dairevî form kullanılmıştır. Bu formlar içinde üstübeç mürekkeple tevkî' hattıyla secde ibaresi yer almaktadır.

Mushaf ayet berkenar olarak tasarlanmadığı için sayfa ve cüz başlangıç/bitişleri belirli bir plana dahil değildir. Sadece cüz'ün başladığı yerde kare, dendanlı dikdörtgen, yatay dikdörtgen gibi muhtelif formlar kullanılmıştır. Bu formlar içerisine tevkî' hattıyla cüzlerin sayıları yazılmıştır. Fakat bu yazı rakam şeklinde değil, örnek olarak *otuzda yedi gibi* kelime olarak yazılmıştır.

Mushaf'ın 39. Sayfasında *ikinci yedilik* manasına gelen *sub'u's-sânî* ibaresi mevcuttur. Fakat bunun akabinde Mushaf'ın herhangi bir yerinde benzer bir ibare mevcut değildir.

<table>
<tr>
<td>
Fotoğraf 119: Ta'şir işaretinden detay- 4b</td>
<td>
Fotoğraf 120: 30. cüzde yer alan cüz motifi- 235b</td>
<td>
Fotoğraf 121: "İkinci yedilik" manasına gelen işaret- 37b</td>
</tr>
<tr>
<td>
Fotoğraf 122: Tahmis işaretinden detay- 4b</td>
<td>
Fotoğraf 123: A'raf Sûresi'nde bulunan secde motifi-72b</td>
<td>
Fotoğraf 124: Ta'şir işaretinden detay-224b</td>
</tr>
</table>

b. Vakıf Kaydı

Mushaf tanıtımı başlığında da değindiğimiz üzere Mushaf'ın ilk sahifesinde künye bilgilerinin yer aldığı ta'lik yazıyla Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bir metin mevcuttur ve mealen şu ifadeler yer alıyor:

"Bu Mushaf-ı Şerîf lazım tekrîm ve Kitâb-ı Kerîm vacibu't-ta'zımî işbu bin iki yüz yirmi dört senesi mâh-ı şa'ban-ı şerîf'nde halen revnak tıraz erike-i osmanî ziynet saz-ı dihîm hakanî es-Sultan b. Sultan es-Sultan Mahmud Han-ı Sanî dâmet eyyame saltanatahu bi'l-avn es-Samedanî efendimiz hazretleri taleben li merdatillahi teala valid-i macid kesiru'l-mehâmedleri cennetmekân firdevs-i aşiyân es-Sultan Abdulhamit Han aleyhi'r-rahme ve'l-ğufran hazretlerinin türbe-i şerîf'lerine vakf-u te'yid-ü vaz' ve tahlid etmekle cenab-ı hay ve ğafur her bad-ı tilavet ve kıraat olundukça hasıl olan müsevvebat-ı cemilesini ruh-u pürfütûh Hazret-i müşarun ileyhe îsaliyle amin becah-ı seyyidü'l-kainat-ı ve'l-mürselin."

Fotoğraf 125: Mushaf'ın cildinden sonraki sayfada yer alan vakıf kaydı -1a

c. Ferağ Kaydı Sayfası

Mushaf'ın son kısmında Nas Sûresi'nde sonra şu ibareler yazılır:

Sadakallahulazim ve bellağa Rasulühü'l-Kerîm.

ve ketebe Yâkûtu'l-Mustasımi fi seneti hamsin ve semanine

ve sitte mieti bi Medineti's-Selemi bağdad hamiden lillahi teala

ala niamihi ve musalliyen ala Nebiyyihi Muhammedin ve alihi't-tayyibine

et-tahirine ve müsellimen ve min zünübihi müsteğfiran

aleyhi efdalü's-salati ve't-teslim.

Metnin meali şu şekildedir:

Azîm olan Allah doğru söyledi. Allah'ın Kerîm ola Rasûlü tebliğ etti.

Yâkûtu'l-Musta'sımî altı yüz seksen beş senesinde yazdı.

Selam şehri olan Bağdat'ta. Allah'ın nimetlerine hamd ederek

Ve nebisi Muhammed'e ve temiz, tahir ailesine salat ve selam ederek

Ve günahlarından istiğfar ederek.

Fotoğraf 126: Mushaf'ın ketebe kaydı-247a

Ketebe kaydının yer aldığı sayfanın arkasında da ta'lik hattıyla evrak-ı hatt-ı Yakût…(?) ibaresi ve bir de silik halde bir mühür mevcuttur.

Fotoğraf 127: Ketebe kaydı ve silik mühür-247b

Fotoğraf 128: Mushaf'ın sayfa yapısına örnek-25b

4. TİEM 437, 438, 439 Envanterlerine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 129: 437 nolu Mushaf serlevhası-1b,2a

Ebat: 35,5 x 46,5 cm

Sayfa sayısı: TİEM 437: 369 / TİEM 438: 373 / TİEM 439: 388

Tarih: 13. Yüzyıl, Anadolu Selçuklu Dönemi

Yer: Muhtemelen Irak-Bağdat

Hattat: Mahmud bin Ramazan

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Mushaf üç ayrı ciltten oluşmaktadır ve her bir cilt farklı envanter numarasıyla kayıt altına alınmıştır. Her ciltte on cüz ve toplamda otuz cüz vardır. Bu üç parçanın aynı Mushaf'a ait olması sebebiyle ayrı başlıklarda incelenmesi yerine tek bir başlık altında incelenmesini uygun gördüğümüz için tüm ciltlerin ortak özelliklerini topluca değerlendirmiş olacağız.

Birinci cilt üzerinde yıpranma izleri vardır. Açık kahve rengi olan ciltten hemen sonra ince bir sayfa yer almaktadır. Hemen ardından altın ve lacivert kullanılarak geometrik formların yer aldığı

zahriye sayfası mevcuttur. İnce işçilikle yapılmış olan geometrik formlar içerisinde, altın zemine tahrir çekilerek kıvrımlı rûmî motifler yapılmıştır.

Bu Mushaf'lardan ikincisinin cildi siyahtır. Zahriye sayfasında, ilk ciltten daha farklı bir formda geometrik motifler ve Rûmîler kullanılmıştır. Zahriye sayfasının orta kısmında ilginç bir kûfî yazı formu yer almaktadır. Daire etrafında İhlas Sûresi yazılmış, belli aralıklarla bazı harfler daire merkezine uzatılarak iç paftada yıldız motifi oluşturulmuştur.

Fotoğraf 130: 438 envanter numaralı cildin zahriye sayfasında yer alan İhlas Sûresi kompozisyonu-1a

Üçüncü ciltte ise ilk cilde benzer bir zahriye sayfasıyla karşılaşmaktayız. Cilt siyah renklidir ve üzerinde şemse kabartması vardır.

Üçüncü cilt hariç her üç cildin girişinde iki serlevha vardır. Üçüncü cildin sol serlavha sayfası mevcut olmadığından, sonradan başka bir kişi tarafından yazıldığı anlaşılan bir sayfa eklenmiştir. İlk ciltte serlevhanın sağ kısmına besmelenin yarısı, sol kısmına ise diğer yarısı yazılmıştır. Hemen akabinde yer alan ikinci serlevhada ise yine aynı şekilde sağ kısma Fatiha'nın ilk ayetinin yarısı, diğer tarafa ise ayetin diğer yarısı yazılmıştır. Diğer ciltlerde de aynı şekilde ayetler bölünerek serlevha yapılmıştır. Bu uygulama araştırmamıza konu olan dönemde nadir gördüğümüz bir örnektir.

Mushaf sayfaları beşer satır muhakkak hattıyla yazılmıştır. Her beş ayette nebati formlu tahmis, her on ayette ise dairevi formlu ta'şir işaretleri kullanılmıştır. Ayrıca, sayfa arkalarındaki yazıların ve motiflerin belli olmasından da anlaşıldığı üzere kullanılan kağıt incedir.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

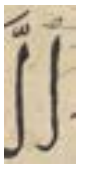
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf sayfaları etrafında boşlukların bırakılması ve satır aralığının geniş tutulması ferah bir görünüm oluşturmaktadır. Bununla birlikte yazısının genel görünümünde sert ve köşeli hareketlerin sık sık tekrarlanmış oluşu tutuk bir görünüme sebep olmuştur. Ayrıca harflerin yazımında titrek hareketlerin oluşu da hattatın kalem seyyaliyetinin sağlam olmadığını göstermektedir.

Fotoğraf 131: 437 numaralı Mushaf'ın iç sayfasından detay-4b

Mushaf ana metninin yazımında 2 mm kalınlığında bir kalem kullanılmıştır. Mıstarın kullanıldığına dair herhangi bir satır izi yoktur. Buna rağmen satırların ilerleyişi düz ve orantılıdır. Yazıda en çok dikkat çeken hususlardan biri eliflerin yazımıdır; orta kısmından kavisli olarak yazılmış olan bu harfin kuyrukları sola doğru çekilmiştir. Mushaf araştırmalarımızdan elde ettiğimiz gözlemlerimizden hareketle bu özelliğin nadiren tercih edildiğini görmekteyiz. Elif harfi için ek olarak şunları söyleyebiliriz: genellikle sağa mâil, yan yana gelen elif ve aynı anatomiye sahip lam harfleriyle muvazenelidir. Nadiren de olsa bu uyumun dışına çıkıldığını gösteren örnekler de vardır.

Fotoğraf 132: 437 nolu ciltten elif harfi detayı-4b

Fotoğraf 133: 437 nolu ciltten elif harfi detayı-4b

Mushaf muhakkak hattıyla yazılmakla beraber lamelif harfi nesih hattındaki şekliyle yazılmıştır. Reyhânî yazıda bu hususun örnekleri olmasına karşın muhakkakta böyle bir uygulama söz konusu değildir. Bu husus da Mushaf'ın başta gelen karakteristik özelliklerindendir. Binaenaleyh sonda yazılan dal harfi de tıpkı lamelif gibi nesih kurallarına tabi olarak yazılmıştır. Nitekim dalın sırt dediğimiz çıkış kısmı diktir ve herhangi bir kavis yoktur; çanak kısmı ise derin değildir.

Konumuz kapsamında değerlendirdiğimiz TİEM 107 envanterine kayıtlı Mushaf'ta olduğu gibi bu Mushaf'ta da sonda yazılan elif ve hem ortada hem sonda yazılan lam harflerinin üst kısımları sağa doğru hafif kıvrımlıdır. Genellikle nesih hattında sonda yazılan eliflerde görülen bu uygulamamın muhakkakta kullanılmış oluşu da nadir görülen bir hususdur. Harf değerlendirmeleri açısından bir diğer önemli harf ise vav harfidir. Göz açıklığı birçok örnekte hemen hemen aynı ölçüdedir. Kuyruk kısmında ise bariz bir kavis vardır. Çene kısmından yukarı doğru kalkık, baş ve kuyruk aralığı ise geniştir. Mürsel yazılan ra, mim ve vav gibi harf kuyrukları bazı örneklerde sivri bazılarında ise sivri değildir.

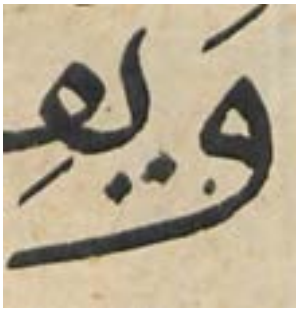
Fotoğraf 134: Nesih kurallarına göre yazılan lamelif harfi-437 nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 135: Nesih kurallarına göre yazılan dal harfi-437 nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 136: Sonda yazılan elif harfine örnek-437 nolu Mushaf- 4b

Fotoğraf 137: 437vav kuyruğunun yazımına örnek- nolu Mushaf- 4b

Sin harflerinin dişleri sivri yazılmamış, birçok yerde dendana benzer şekilde oval görünümdedir. Buna benzer olarak ortada yazılan ve diş olarak gösterilen be, te ve ye gibi harflerin

dişleri de sivri değildir. Dal, sin, lamelif gibi harflerden de anlaşılacağı üzere yazıda nesih esintileri görülmektedir. Başta yazılan ayn harflerinin kaşları kalın olarak yazılmış ve uç kısmından inceltilmemiştir. Hatta uç kısmında kalem ağzı net olarak görülmektedir. Bununla beraber Mushaf'ın kendi dönemindeki birçok örnekte olduğu üzere kaşlar sağ tarafa doğru eğimlidir.

Fotoğraf 138: Ayn harfinin kaş yapısına örnek- 437 nolu cilt- 4b

Fotoğraf 139: Sin harfinin diş yapısına örnek- 437 nolu cilt- 4b

Harekeler kalem kalınlığının dörtte bir ölçüsünde incedir. Genellikle bu dönemde harekelerde üçte bir oranı esas alınmaktadır. Ötreler nesih hattına benzer küçük vav şeklindedir. Üstün ve esreler yaklaşık kırk beş derecelik eğimli ve kısadır. Konumuz dahilinde olan birçok Mushaf'a kıyasla bu Mushaf'ta harekeler kısa ve takriben muhakkak kalemiyle iki nokta uzunluğundadır. Cezmler bazı yerlerde dairevi, bazı yerlerde ise damla formundadır. Harf noktaları genellikle dikdörtgen formdadır. Muhtemelen hızlı yazımdan kaynaklandığı için de bazılarının şekli bozuktur.

Fotoğraf 140: Ötrenin yazımına örnek- 437 nolu cilt- 4b

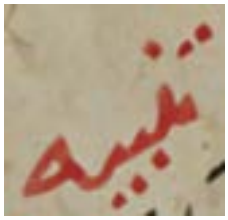
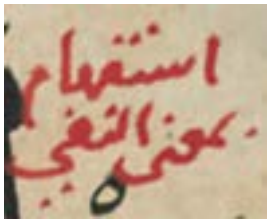

Fotoğraf 141: Ötre ve cezm yazımına örnek- 438 nolu cilt- 7a

Fotoğraf 142: Noktaların yazımına örnek- 438 nolu cilt- 7a

Mushaf'ın en ilginç yönlerinden biri de ayet içindeki bazı harflerin üzerine Arapça yazılan ibarelerdir. *Tahriz, isbat, temyiz, nefy, mastar, istifham, nehy, haber* ve *şart* gibi Arapça gramerine ait bu ibareler secavent gibi harflerin üzerine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. secavent olarak ise sadece *kıf* ibaresi kullanılmıştır.

			
Fotoğraf 143: Metin içinde yer alan tenbih kelimesi- 438 nolu cilt-7a	*Fotoğraf 144: Mushaf metninde yer alan nefy ibaresi- 437 nolu cilt- 5a*	*Fotoğraf 145: Metin içinde yer alan haber ifadesi- 437 nolu cilt-4b*	*Fotoğraf 146: Metin içinde yer alan "İstifham bi. me'na'n-nefy" yazısı- 438 nolu cilt-13b*

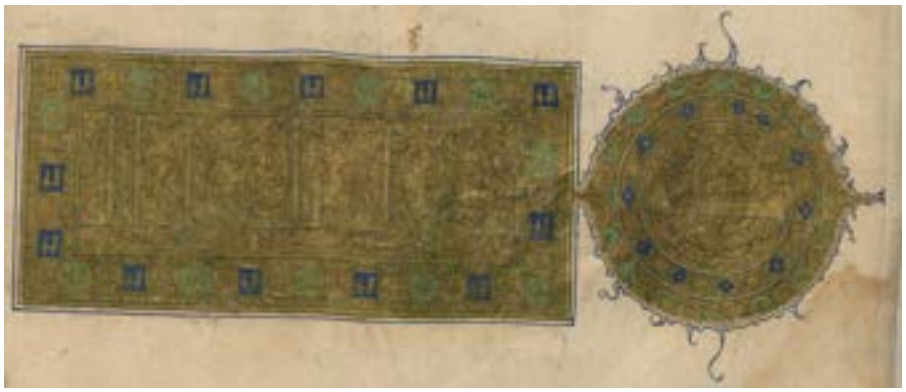
2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a- Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Sûre başı tezhipleri altınla yapılmıştır. Altın doldurma zemin üzerine tahrir çekilerek etrafına zencerek, orta kısma ise rûmî motifler yapılmıştır. Tezyini zemin üzerine tahrir çekilerek kûfî hattıyla sûre simi ve ayet sayısı yazılmıştır.

Fotoğraf 147: 438 nolu cilde ait sûre başı tezhibi- 25b

Fotoğraf 148: 439 nolu cilde ait sûre başı tezhibi- 20b

Mushaf'ın cüz bölümlerinde, cüzün başladığı ayetin hemen yanına dikdörtgen ve yapraklarla çevrelenmiş cüz işaretleri yapılmıştır. İç kısmında ise mealen örnek olarak: "otuzda ikinci cüz" şeklinde Arapça ibareler yazılmıştır. Bu yazılar altınla yazılıp siyahla tahrirlenmiştir. Form olarak sülüs ya da tevkî' diyebileceğimiz bir karakter arz etmektedir.

Mushaf'ın her beş ayetinde bir nebati, alttan ve üsten tığlı, çevresinde havalı yaprakların bulunduğu tahmis formu kullanılmıştır. Bu formun orta kısmı altınla doldurulmuş ve iş orta kısmına tahrir çekilerek kûfî hattıyla hamse yazılmıştır. Her on ayetinde bir ise dairevi, etrafında ahenkli yaprakların kullanıldığı ta'şir işareti vardır. Bu motifin de orta kısmı altınla doldurulmuş ve tahrir çekilerek kûfî hattıyla *aşere* yazılmıştır.

Dairelerin iç içe geçmesiyle oluşturulan ve kesişmeyen paftaların altınlanmasıyla yapılan form içerisinde kûfî hattıyla secde ibaresi yazılmıştır. Yazının bulunduğu zeninde yuvarlak sap dönüşleri üzerindeki Rûmîler vardır. Yazı altınla yazılıp siyah mürekkeple tahrirlenmiştir.

Fotoğraf 149: Tahmis işareti-437 nolu cilt-5a

Fotoğraf 150: Ta'şir işareti-439 nolu cilt-21b

Fotoğraf 151: Secde ve tahmiş işaretinin birlikte kullanımı-439 nolu cilt- 29b

b- Ferağ Kaydı Sayfası

Nas Sûresi'nden sonra hattatına dair herhangi bir kayıt yoktur. Fakat TİEM Mushafları için yapılan katalogdan edindiğimiz bilgiye göre Mushaf'ın Mahmud bin Ramazan tarafından yazılıp, tezhip ve teclid edilmiştir.[105]

Fotoğraf 152: Mushaf'ın sayfa yapısından önek -437 nolu cilt- 7 sağ

[105] Farhad, *Kur'an Sanatı*, çev. Ceylan Adar İlter, 183.

واقم الصلوة ان الصلوة تنهى عن
الفحشاء والمنكر ولذكر الله
اكبر والله يعلم ما تصنعون
ولا تجادلوا اهل الكتاب
الا بالتي هي احسن الا

Fotoğraf 153: Üçüncü cildin başında, sonradan başkası tarafından yazılıp eklenmiş sayfa- 439 nolu cilt- 3a

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIV. YÜZYILA AİT MUSHAFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

14. yüzyıla ait Mushafların sayısı ikinci bölümdeki Mushaf sayılarına kıyasla fazla olduğundan dolayı 14. Yüzyıla ait Mushaflarla ilgili verilen bilgilerin kolayca takip edilmesi amacıyla bu bölümdeki Mushaflar iki üst başlık altında incelenmiştir. Üst başlıklar yüzyılın ilk ve son yarısı temel alınarak belirlenmiştir

I. XIV. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Mushaflar

1. TİEM 539, 540, 541, 542 Envanterlerine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf Ciltleri

Fotoğraf 154: 539 nolu Mushaf serlevhası-1b,2a

TİEM 539

Ebat: 55 x 41,5 cm

Sayfa sayısı: 54 Folyo

Tarih: h. Recep 706 / m. 1306-07, İlhanlı Dönemi

Yer: Irak-Musul

Hattat: Ali ibn Muhammed ibn Zeyd ibn Muhammed ibn Ubaydallah el-Alevi al-Hüseyni

TİEM 540

Ebat: 56 x 41 cm

Sayfa sayısı: 57 Folyo

Tarih: h. Recep 710 / M. 1310, Kasım, İlhanlı Dönemi

Yer: Irak-Musul

Hattat: Ali ibn Muhammed ibn Zeyd ibn Muhammed ibn Ubaydallah el-Alevi al-Hüseyni

TİEM 541

Ebat: 49.5 x 36.5 cm

Sayfa sayısı: 54 Folyo

Tarih: h. 710 / M. 1310-11, İlhanlı Dönemi

Yer: Irak-Musul

Hattat: Ali ibn Muhammed ibn Zeyd ibn Muhammed ibn Ubaydallah el-Alevi al-Hüseyni

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

TİEM Mushafları üzerine hazırlanmış olan katalogdan öğrendiğimiz kadarıyla bu Mushaf otuz cilt olarak tasarlanmış, diğer ciltlerin farklı koleksiyonlarda olduğu belirtilmiştir.[106] Yine aynı katalogda Mushaf'ın sadece üç cildinin TİEM'de olduğu ifade edilmiş olsa da araştırmalarımız sonucunda dört cildin bulunduğunu tespit ettik. Taranmış olan ciltlerle karşılaştırdığımızda dördüncü cildin de yazı, tavır, harf anatomisi, hareke vb. birçok husus açısından aynı hattata ait olduğunu tespit ettik. Zaten her Mushaf cildinin sonunda aynı hattatın isminin geçtiği ketebe kaydı oluşu da tespitimizi teyit etmektedir. Bu sebeple farklı envanter numaralarına kayıtlı olan bu ciltleri ayrı başlıklar altında incelemek yerine tek bir başlık altında incelenmesinin uygun olduğunu düşünüyoruz. Nitekim aynı hattata ait olan yazıları her başlıkta tekrar tekrar değerlendirmek çalışmamızda tekrara düşmeye sebebiyet verecektir.

Mushaf otuz cilt olarak tasarlanmış olmakla beraber ulaştığımız mevcut ciltler tam bir cüz değildir. Çünkü bu ciltlerde farklı cüzlerden sayfalar vardır. Muhtemeldir ki daha sonrasında elde kalan mevcut sayfalar dört ciltte muhtelif şekilde toplanmıştır.

539 envanterine kayıtlı olan cilt onuncu cüzün tamamı yazıldıktan sonra ketebe kaydı konulmuş, tekrar bir zahriye sayfasından sonra Yusuf Sûresi'nin 56. ayetinin sonundan başlayarak devam sûrenin sonuna kadar yazılmıştır. Ardından Ra'd Sûresi'nin tamamı ve akabinde İbrahim Sûresi'nin tamamı yazılmış ve ketebe kaydı konulmuştur. Ketebe kaydını konulduktan sonra sol sayfada

[106] Farhad, *Kur'an Sanatı*, çev. Ceylan Adar İlter, 202.

Mü’min Sûresi’nin son ayetinin son kısmı yazılmış ve Fussilet Sûresi’ne geçilmiştir. Fussilet Sûresi’nin 39. ayetinin yarısından sonra Necm Sûresi’nin 32. ayetinin yarısından devam ederek Sûrenin sonuna kadar yazılmıştır. Akabinde Kamer, Rahman, Vakıa Sûreleri’nin tamamı, Cuma Sûresi’nin ise 18. ayetinin yarısına kadar yazılmıştır.

Fotoğraf 155: 539 nolu ciltten satır detayı- 3a

540 envanterine kayıtlı olan cilt ikinci cüzden başlamaktadır. Cüzün iki buçuk ayetinden sonra ketebe sayfası gelmektedir. Ardından gelen zahriye sayfasından sonra yirmi birinci cüzden devam ederek cüzün sonuna kadar yazılmış ve ketebe kaydı konulmuştur.

Fotoğraf 156: 540 nolu cillten satır detayı- 5a

541 envanter numaralı cildin tamamı on altıncı cüze aittir. Geometrik motiflerden oluşan tek zahriye sayfasından sonra cüz başı serlevha gibi tasarlanmıştır.

Fotoğraf 157: 541 nolu ciltten satır detayı- 3a

542 envanterine kayıtlı olan cilt ise 541 envanterli cildin devamıdır. İçince Enbiya ve Hac Sûresi'nin yer aldığı on yedinci cüzün tamamı yazılmıştır. Fakat Mushaf'ın başında diğer ciltlerden müstesna olarak serlevha yapılmamış ve ayrıca sayfa kenarlıkları da geniş değildir. Bu durum da ilk bakışta aynı Mushaf'ın devamı olmadığı zannını oluşturabilir. Fakat cildin sonunda yer ala ketebe kaydından ve ve yazı tavrından da anlaşılacağı üzere bu cilt mezkûr otuz ciltlik Mushaf'a aittir.

Fotoğraf 158: 542 nolu ciltten satır detayı- 5a

Mushaf sahifeleri altın muhakkak hattıyla yazılmış ve siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Dikey dikdörtgen sayfa yapısı üzerine beşer satır yazılmıştır. Sûre başlıkları müzehheptir ve sayfa etrafına cetvel çekilmemiştir. Araştırmamıza konu olan Mushafların hepsinde gördüğümüz tahmiş ve ta'şir işaretlerinin bu Mushaf'ta kullanılmaması oluşu da ilginçtir.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Bu bölümdeki değerlendirmemizde mezkûr dört cildin ortak yazım özellikleri dikkate alarak tahlil edilecektir. Mushaf metninin yazımında takribi olarak 2 mm kalınlığında bir kalem kullanılmıştır. Fakat yazılara çekilen tahrirler sebebiyle harfler daha kalın bir görünüm arz etmektedir. Çalışmamıza konu olan tahrirli yazılarda ifade ettiğimiz hususu tekrar vurgulamamız gerekir ki, tahrirden kaynaklanan bozulmalardan dolayı yazı değerlendirmesi tam manasıyla sağlıklı olamamaktadır. Çünkü hattatın yazsıyla tahrir çizgisinin uyumsuzluğu bazı inceliklerin üstünü örtmektedir.

Sayfa kenarlarındaki boşluklar ve satırlar arasındaki mesafeler Mushaf'ın ferah görünmesini sağlamıştır. Sayfa aralıklarındaki incelemelerimiz neticesinde mıstar kullanılmadığını söyleyebiliriz. Fakat mıstar kullanılmamış olsa da hattatın satır akışı gayet düzenlidir. Nadiren satır sonunda yukarı doğru bir akış olsa da genel itibari ile düz bir çizgide ilerlemiştir.

Mushaf'ın yazıldığı dönemlerdeki çağdaş Mushafların birçoğunda elif harfi üstten alta doğru incelirken bu Mushaf'ta elifler aynı kalınlıkta bir iniş seyretmektedir. Zülfeler sivri değil, kalemden çıktığı şekliyle nokta şeklinde bırakılmıştır. Elifler kendi cinsleri içerisinde yüksek bir uyum içerisindedir. Aynı şekilde sola meyil konusunda da muvazene sağlanmıştır. Vav, ra ve mim gibi kuyruklu yazılan harflerin kuyruklarının eğiminin az oluşu da satır aralığının genişlemesine sebep olmuştur. Vav harfinin baş kısmı sağa doğru yatık ve çene kısmının dik oluşu da yazıldığı dönemin karakterini yansıtmaktadır.

Fotoğraf 159: Eliflerin yazımına örnek- 539 nolu ciltten- 4a

Fotoğraf 160: Vav ve ra harfinin kuyruklarından detay- 539 nolu ciltten- 3b

Sad ve tı harfleri bünye olarak aynı boyuttadır. İç boşluklarının yüksekliği ve uzunluğu aynı ölçüde yazılmıştır. Müstakil ve sonda yazılan kef ve lam harfleri de aynı sad ve tı harfinde olduğu gibi birbirinden farklı değildir. Lam harfiyle kef harfinin çanakları aynı uzunlukta ve her ikisi de derin değildir. Bu iki harfi birbirinden ayıran tek unsur kef harfinin içine konulan boru keftir. Fakat bu Mushaf'ta kef harfi içindeki belirteç harfin ortasına değil de üst kısmına konulmuştur. Bu husus da ilk defa bu Mushaf'ta gördüğümüz bir uygulamadır.

Fotoğraf 161:Sad harfinden detay- 539 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 162: Tı harfinden detay- 539 nolu ciltten- 4a

Fotoğraf 163: Lâm harfinden detay- 540 nolu ciltten- 4b

Fotoğraf 164: Kef harfinden detay- 540 nolu ciltten- 5a

Lamelif harflerinin alt dönüş gözleri büyük ve yaklaşık kendi kalemiyle iki nokta aralığındadır. Lamelifin sağ kolu ise sol koldan daha kısadır. Boru kef harflerinin mebde kısımları kısa tutulmuş, sağ tarafından dönüş kısımları ise normale göre sivri yazılmıştır. Mushaf'ın en önemli özelliklerinden biri de çanakların derin yazılmayışıdır. Nun, ye ve kaf gibi çanaklı harflerin çanakları muhakkak ve sülüsteki müstakil be harfi gibi yazılmıştır. Böyle bir durumda derinlik ölçüsü bir noktadan fazla değildir. Sin harflerinin dişleri sivri olarak yazılmış fakat diş derinlikleri ise azdır. Konumuz olan döneme ait birçok Mushaf'ta görülen sert ve köşeli harf yapıları bu Mushaf'ta pek fazla rastlanılan bir özellik değildir. Şakulî harflerden ufkî harflere geçişler genellikle köşeli değildir.

Fotoğraf 165: Lamelif harfinden detay- 540 nolu ciltten- 4b

Fotoğraf 166: Boru kef harfinden detay- 540 nolu ciltten- 5a

Fotoğraf 167: Sin harfinin dişlerinden detay- 540 nolu ciltten- 4b

Mushaf yazısı altınla yazılmış olmasına rağmen herhangi bir yıpranma ve dökülme izi görünmemektedir. Yazının genelinde altın parlaklığı tazeliğini korumuştur.

Harekeler Mushaf metninin yazıldığı kalemin üçte biri oranında incedir. Bu da 1mm daha ince olduğunu göstermektedir. Harekelerin tamamı siyah mürekkeple yazılmıştır. Üstünler ve esreler arasındaki muvazenenin sağlanmış olması genel ahengi olumlu yönde etkilemiştir. Konumuz olan dönem akait birçok Mushaf'ta gördüğümüz gibi bu Mushaf'ta da üstün ve esreler uzatılmamıştır. Keşîdelerin kullanıldığı bölümlerde dahi hepsi aynı boyda yazılmıştır. Cezmler çok küçük ve damla formundadır. Ötreler ise tamamen nesih yazısındaki vav şeklinde yazılmıştır.

Fotoğraf 168: Ötreden detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 169: Cezmden detay- 540 nolu ciltten-3b

Mushaf'ta tezyini işaretler ve mühmel harfler de kullanılmıştır. Tezyini işaret olarak tirfil kullanılmış ve hareke kalemi kalınlığında yazılmıştır. Mühmel harflerden ise sadece ayn ve ha harfi kullanılmıştır.

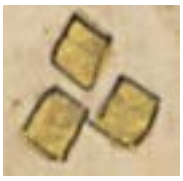
Mushaf'ın en önde gelen ve kendi dönemi açısından da en belirgin özelliği noktalardır. Bu dönemde genellikle noktalar dikdörtgen formunda uzun ya da kareden daha kısa olarak çekilirken bu Mushaf'ta tam bir kare formundadır. Binaenaleyh çift noktalar hep ayrı yazılırken bu Mushaf'ta çift noktalar köşelerden birbirine değdirilmiştir. Bu yeniliği de ilk defa bu Mushaf'ta görmekteyiz.

Fotoğraf 170: Tirfilden detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 171: Mühmel ayn harfinden detay- 540 nolu ciltten- 3b

Fotoğraf 172: Noktalardan detay- 540 nolu ciltten- 3b

Ciltlerin birçok sayfasında unutulmuş ve sonradan eklenmiş harfler vardır. Bu eklemeler sayfa kenarlarına metinden daha uzak bir konuma yazılmıştır. Bu eklemeler eğer tek bir harf ise aynı kalem kalınlığıyla yazılmıştır. Bazı yerler de ayetin bir bölümü unutulmuş ve bu ekleme 1mm kalınlığında bir kalemle reyhânî hattıyla yazılmıştır. Sonradan yapılan bu eklemelere de aynı şekilde tahrir çekilmiştir. İncelemelerimiz neticesinde bu sehiv eklemelerinin aynı hattata ait olduğunu söyleyebiliriz.

Fotoğraf 173: unutulup sonradan eklenen nun harfi- 542 nolu cillten-5a

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Sûre başı bölümleri altın ve lacivertin kullanılmasıyla tezhiplenmiştir. Bu tezhiplerin kenar kısımları altın zemine tahrir çekilerek tahrirlenmiş, iç kısımlar ise lacivertle doldurulmuş. İç orta bölümde lacivert üzerine yapılan nebati motifler üzerine üstübeç mürekkeple sûre ismi ve ayet sayısı yazılmıştır. Bu yazılar tevkî hattıyla 1 mm kalınlığında bir kalemle yazılmıştır. Konumuz olan bu dönemde genellikle sûre başı yazıları kûfîyle yazılırken bu Mushaf'ta tevkî'nin kullanılmış oluşu da ayrıca önemlidir.

Fotoğraf 174: Hac Sûresi'nin sûre başı yazısı -542 nolu ciltten- 24b

Fotoğraf 175: Meryem sûresi'nin Sûre başı yazısı-541 nolu cillten- 11b

Ciltlerin hiçbirinde cüz gülü kullanılmamıştır. 542 envanter numaralı nüsha hariç diğer nüshalar serlevha ile başladığı için serlevhanın üst kısmında Arapçayla cüzün sayısı yazılmıştır. Bunun dışında tahmis, ta'şir ve secde işaretleri belirtilmemiştir.

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Ciltlerin birçok yerinde kapı formunda bir motif içerisinde kırık sülüs veya tevkî' diyebileceğimiz altınla yazılmış ketebe kaydı vardır. Genellikle ciltlerin sonunda olan bu kayıt, muhtelif sayfaların birleştirilmesinden dolayı cildin ilk sayfaları arasında da görülebilmektedir. Örnek olarak TİEM 539 envanterli cildin son sayfasında yer alan ketebe kaydı mealen şöyledir:

"Zayıf ve Allah'a muhtaç kul Ali b. Muhammed b. Zeyd b. Muhammed b. Zeyd b. Muhammed b. Muhammed b. Zeyd b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib aleyhisselam. Bu musul-(mevsıl) şehrinde ... hicrî hilâlî yedi yüz altı yılının ayların dahilinde yazdı. Sahibine salat olsun."

Bu kaydın hemen altında da mealen şu şekilde bir vakf kaydı vardır:

"Bu mübarek, yüce Nüsha-i Şerîf', Abd ibn Mahmûd, Allah'u Teala'nın rızasını, onun naîm cennetlerini ve onun elim azabından sakınmayı umarak vakfetmiştir. Hibe edilemez, satılamaz, rehin alınamaz, mülk edilemez. "Kim ki bunu işittikten sonra değiştirirse, bunun günahı değiştirenin üzerinedir. Allah şüphesiz işitir ve bilir." Bunu bozmaya ve ortadan kaldırmaya çalışan kimsenin üzerine Allah'ın, meleklerin ve insanların tamamının laneti o kişinin üzerine olsun."

Fotoğraf 176: 539 nolu cildin sonunda yer alan ketebe kaydı ve devamındaki metin (yandaki)- 157a

Fotoğraf 177: 539 nolu cildin son sayfasından sayfa yapısı- 156b

2. TİEM 487 Envanterine Kayıtlı Nesih - Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 178: Mushaf serlevhası-1b,2a

Ebat: 50.4 x 38 cm

Sayfa sayısı: 350 Folyo

Tarih: Tahminen 1330 civarı, İlhanlı Dönemi

Yer: İran, muhtemelen Tebriz

Hattat: Abdullah Sayrafi

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Esatize-i Seb'a'dan olan Abdullah Sayrafî (ö. 745/1344)'ye ait olan bu Mushaf-ı Şerîf'in iç cildi üzerinde altınla yapılmış hareketli yapraklar ve hatâyî motifler yer almaktadır. Zahriye sayfasında ise etrafında üçgenimsi motiflerin olduğu dikdörtgen bir tezyinat karşımıza çıkmaktadır. Altınla yapılmış olan bu ince işçilikli tezyinat içerisinde hatâyî, rûmî, çiçek ve yapraklar yer almaktadır. Mushaf'ın serlevhası iki sayfa halinde tasarlanmış olup, sağdaki sayfada Fatiha Sûresi'nin ilk üç ayeti, solda ise sûrenin geri kalanı yazılmıştır. Serlevhada yoğun bir tezyinatın kullanılması dikkat çekicidir. Altın, lacivert ve az da olsa kırmızı, bu bölümde tercih edilen renkler olmuştur. Her iki sayfanın yanında da iki adet içi yapraklarla tezyin edilmiş iki madalyon vardır.

Mushaf sahifeleri dikdörtgen formda tasarlanmış ve yazı etrafına cetvel çekilmemiştir. İlk satır muhakkak, sonraki üç satır nesih, orta satır altın muhakkak, sonraki üç satır nesih ve akabinde bir satır muhakkak olmak üzere sahifeler dokuz satır olarak tertip edilmiştir. Sayfa kenarlarında tahmis gülü olarak tığlı armudi formlar, ta'şir işareti olarak da dairevi formlar kullanılmıştır. Sûre başı tezhipleri çok az sayıda ve cetvel kullanılmadan motiflerle yapılmış, fakat birçok yerde sadece muhakkak ya da sülüs yazısıyla sûre bilgileri verilerek geçilmiştir.

Mushaf'ın yazıldığı kâğıt açık krem rengindedir. Serlevha ve Nas Sûresi sayfalarındaki hafif yıpranma izleri istisna tutulursa oldukça sağlan ve temiz bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Önceki başlıkta da ifade ettiğimiz üzere Mushaf'ta nesih ve muhakkak olmak üzere iki nev'i yazı kullanılmıştır. Çalışmamızın konusu muhakkak hattı olması sebebiyle, geniş bir perspektiften bakılabilmesi ve Mushaf değerlendirmesinin de kapsamlı olabilmesi açısından nesih hattının genel yapısına kısaca değinip ardından muhakkak hattı üzerinde duracağız.

Sahifelere bakılınca oldukça ferah bir görünüm karşımıza çıkmaktadır. Nesih yazıda satır aralıklarının geniş tutulması, ayet gülleri için müstakil boşlukların bırakılması ve Mushaf'ta mıstarın da kullanılmış oluşu düzenli bir görünüm sunmaktadır. Yazıda 1 mm kalınlığında kalem kullanılmıştır. İlk bakışta nesih yazıda en dikkat çeken husus oklu besmelelerdeki keşîde kısmının düz ve çok uzun bir şekilde yazıldığıdır. Bunun muhtemel sebebi de muhakkak gibi daha büyük yazıyla yazılan Mushaf'ın satır uzunluğunu tamamlayabilme adına yapıldığıdır. Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'nin nesih yazısına kıyasla sert hareketler bu Mushaf'ta pek göze çarpmamaktadır. Daha yumuşak, akışkan ve şakülî harflerin boyları nispetlidir. Yazıda keşîdelerin kullanılması bu akışkanlığı pekiştirmektedir. Özellikle sonda yazılan dal harfi bu Mushaf'ta sülüs yazısındaki gibi yazılmıştır. Vav kaf, fe ve mim gibi gözlü harflerin gözleri kapalı, nadiren de olsa çok küçük bir açıklıkla yazılmıştır. Elif lam gibi dik harfler sola mâil ve kendi aralarında uyumludur. Yazıda ayn, dal, sin dişleri ve bazı harf birleşim şekilleri ise sülüs yazıya benzemektedir. Yazıdaki en belirgin özelliklerden biri de açık yazılan cezm işaretinin kuyruğunun oldukça uzun yazılmasıdır.

Fotoğraf 179: Mushaf'ın nesih hattından detay-2b

Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'nin talebesi olan Abdullah Sayrafî (ö. 745/1344), nesih yazısını hocasının yazılarına kıyasla daha ileri merhaleye taşıdığını söyleyebiliriz. Bu hususu:

-harf bünyelerinin nispeti,

-yazıdaki sert ve keskinliğin azalıp daha akışkan hale getirilmesi,

-ye ve nun gibi çanaklı harflerin daha oval ve geniş oluşu,

- vav ve ra harflerinin uç kısımlarının daha düz ve sivri oluşu gibi maddelerle örneklendirebiliriz.

Konumuzun amacını teşkil eden muhakkak yazısı ise her sayfada başta, ortada ve sonda olmak üzere üç satır olarak yazılmıştır. Kalem kalınlığı 2mm'dir. Yazıda dikkat çeken detaylardan biri elif harflerinin nesih hattı formundaki gibi kalından inceye doğru inmesidir. Çoğunlukla elif harflerinin alt ucu düz ve sola kıvrak değildir. Zülfeler harfin kalınlığına oranla büyük ve dışa çıkıntılıdır. Vav, fe ve kaf harflerinin baş kısımlarının çeneleri köşelidir. Muhakkak hattının genel özelliğinden olan Mürsel harflerin uzatılmış kuyruklarında incelme kısmı kendi kalemiyle bir nokta aralığındadır. Mürsel harflerin bu uç kısımlarında sivriliğin olmaması yazıda tutuk bir görünüme sebep olmuştur.

Fotoğraf 180: Muhakkak satır detayı- 2b

Fotoğraf 181: Müstakil vav harfinden ve ayn harfinden detay- 3a

Fotoğraf 182: Müstakil elif harfinden detay- 3a

Fotoğraf 183: Müstakil ra harfinden ve he harfinden detay- 3a

Nun ve ye gibi çanaklı harfler derin ve köşeli denilebilecek kadar da sert dönüşlüdür. Elif ve lam gibi dik çıkan harflerin bağlantıları sert ve köselidir. Yazının genelinde böyle bağlantıların çok sayıda oluşu da yazıda tutuk görünüm oluşmasına sebep olmaktadır. Satır aralarında bulunan izlerden de anlaşılacağı üzere muhakkak hattında da mıstar kullanılmıştır. Bu sebeple satırlar düz bir çizgide nizami olarak ilerlemiştir.

Fotoğraf 184:nun harfinin çanağından detay- 336b

Fotoğraf 185: ye harfinin çanağından detay- 336b

Müstakil yazılan dal harfinde zülfe oldukça uzundur. Bu uzunluk dal harfinin üçte birini kapsayacak şekildir. Bununla beraber nun ve ra harflerinde zülfe dal harfindeki kadar büyük değildir. Muhakkakla yazılan besmelelerin keşîdelerinde derinlik verilmeyip satır çizgisi gibi düz yazılmıştır. Başta yazılan ayn-ı sadî ve ayn-ı na'lî (diğer ismiyle ayn-ı fincanî) harflerinin kaşlarında form açısından tutarlılığın sağladığı söylenemez. Bazı yerlerde kalın bazı yerlerde ince, bazı yerlerde yukarı doğru yazılırken bazı yerlerde ise sağa doğru eğik yazılmıştır.

Ortada yazılan sin dişleri genellikle geniş ve sol alta doğru üçgenimsidir. Başta yazılan sin harflerinde bu durum bariz bir şekilde göze çarpmamaktadır. Be, nun, ye ve te gibi ortada yazıldığında

dişli gösterilen harflerin dişleri sivri ve yüksektir. Yazıda harflerin ve kelimelerin aralıkları geniş ya da sık tutulmayıp ideal ölçülerdedir.

Fotoğraf 186: Dal harfinden detay-337a

Fotoğraf 187: Sin harfinden detay-337a

Fotoğraf 188: Ayn harfinden detay-337a

Fotoğraf 189: Muhakkak besmeleden detay- 336b

Mushaf sahifelerinin orta kısmında yer alan muhakkak satır altınla yazılmıştır. Altınla yazılan harflerin etrafına siyah tahrir çekilmiştir. Tahrir uygulamasından dolayı bu satırlardaki harfler diğer muhakkak satırlardakine göre daha kalındır. Vav ve mim gibi harflerin gözlerinin çok küçük kalması da bu uygulamanın tezahürü olarak söylenebilir.

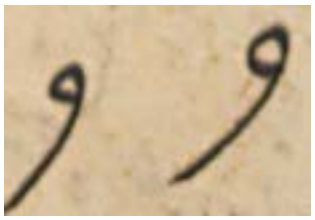

Fotoğraf 190: muhakkak altın satırdan detay- 337b

Yazı noktaları konusunda form uyumun sağlandığı söylenebilir; kısa konulduğu için genellikle tam kare formda olmayıp dikdörtgenimsi görümündedir. Fakat ikili konan noktalar köşe bölümünden

değil de kenar kısmıyla yan yana getirilmiştir. Üçlü konulanlarda ise bu durum söz konusu değildir. Noktaların yerli yerinde kullanılması, diğer harflerin üzerine gelecek şekilde kaydırılmamış oluşu da bu Mushaf'ın yazımında dikkat edilmiş özelliklerdendir.

Harekede kullanılan kalem 1mm kalınlığındadır. Üstün ve esrelerin açı itibari eğimi fazladır. Cezmler kapalı dairevi formda yazılmıştır. Ötreler küçük vav şeklinde, kuyruk kısmı da esre ve üstünün açısına göre daha diktir. Med harfleri üzerinde de cezm işareti kullanılmıştır.

Fotoğraf 191:Ötrenin yazımından detay- 337a

Fotoğraf 192: Üstünün yazımından detay- 337a

Fotoğraf 193: Tenvinli ötrenin yazımından detay- 337a

Fotoğraf 194:Cezmin yazımından detay- 337a

Harekeler haricinde yazıda mühmel ve tezyini unsurlarda kullanılmıştır. He harfinin üst kısımlarında müstakil kuyruklu he harfleri kullanılmıştır. Kuyruk kısmı ötrelere göre daha dik görünümdedir. Ha, ayn, sad ve tı harflerinin altında noktasız olduklarını belirtmek için 1 mm kalınlığında kendi cinsinden mühmel harfler yazılmıştır. Fakat ilginç bir şekilde en çok sin harfi için kullanılan mühmel işaretlere bu Mushaf'ta rastlanılmamaktadır. Tezyini unsur olarak da sadece tirfil kullanılmıştır. Tirfiller de gövdesi bitişik şekilde yazılmıştır.

Fotoğraf 195: Mühmel ayn işareti-336b

Fotoğraf 196: Mühmel he işareti- 336b

Fotoğraf 197: Mühmel sad işareti- 3a

Fotoğraf 198: Mühmel ha işareti- 3a

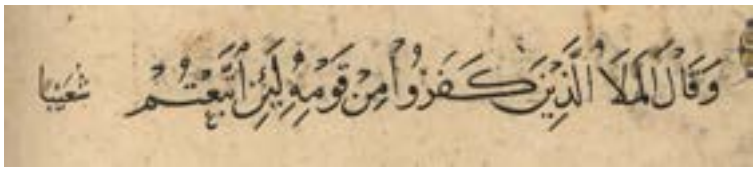

Fotoğraf 199: Tirfilden detay- 2b

Mushaf'ın geneline baktığımızda kâtip sehivlerinden kaynaklanan sonradan sayfa kenarına eklemeler görmekteyiz. 42- 87-105-106-112-145-234. folyolarında, unutulan kelimenin, ayetin bir kısmı veya tamamının sayfanın kenarlarına yazıldığı görülmektedir. İncelediğimiz bu yazıların Abdullah Sayrafî (ö. 745/1344)'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Fotoğraf 200: Kâtip sehvine örnek- 43a

Fotoğraf 201: Kâtip sehvine örnek- 86b

Enbiya Sûresi'nde dört sayfa Mushaf'a sonradan eklenmiştir. Mushaf'ın tamamıyla mukayese edildiğinde bu sayfada yer alan yazıların daha gelişmiş oldukları açıktır.

Fotoğraf 202: Sağ tarafta sonradan eklenmiş sayfa, sol taraftaki ise Mushaf hattatının kendi yazısı- 178b,179a

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Mushaf'ın tüm sayfalarını incelediğimizde üç tür sûre başı formuyla karşılaşmaktayız: ilk form tezyinatsız sadece muhakkak yazının kullanıldığı Sûre başı yazısı, ikincisi meşrik kûfîsine yakın bir kûfîyle yazılan tezyinatsız sûre başı yazısı ve son olarak da cetvel yapılmadan altınla tezyin edilmiş, içine kûfî hatla yazılmış sûre başı yazısı.

Fotoğraf 203: İnşikak Sûresi'nin sûre başı yazısı- 337a

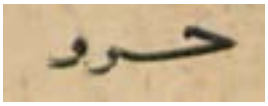
Fotoğraf 204: Kâfirûn Sûresi'nin sûre başı yazısı-347b

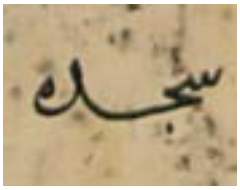
Fotoğraf 205: İhlas Sûresi'nin sûre başı yazısı- 347b

Mushaf'ta cüz başı için herhangi bir motif, form ya da tezyinat kullanılmamıştır. Sadece cüzün başladığı ayetin yazına 1 mm kalemle nesih hattıyla cüz yazılmıştır. Secde işareti hususunda da aynı şekilde nesih yazıyla secde yazılmasıyla yetinilmiştir.

Her beş ayette bir, armudi formda, tığların kullanıldığı altınla yapılan bir motif kullanılmıştır. Dış kısmı kırmızı tahrirle yapılan bu motifte herhangi bir yazı mevcut değildir. Aynı şekilde her on ayette bir kullanılan dairevi ta'şir motifinde de herhangi bir yazı mevcut değildir.

Fotoğraf 206: Cüz yazısı-43b

Fotoğraf 207: Secde yazısı-94b

Fotoğraf 208: Tahmis işareti-95a

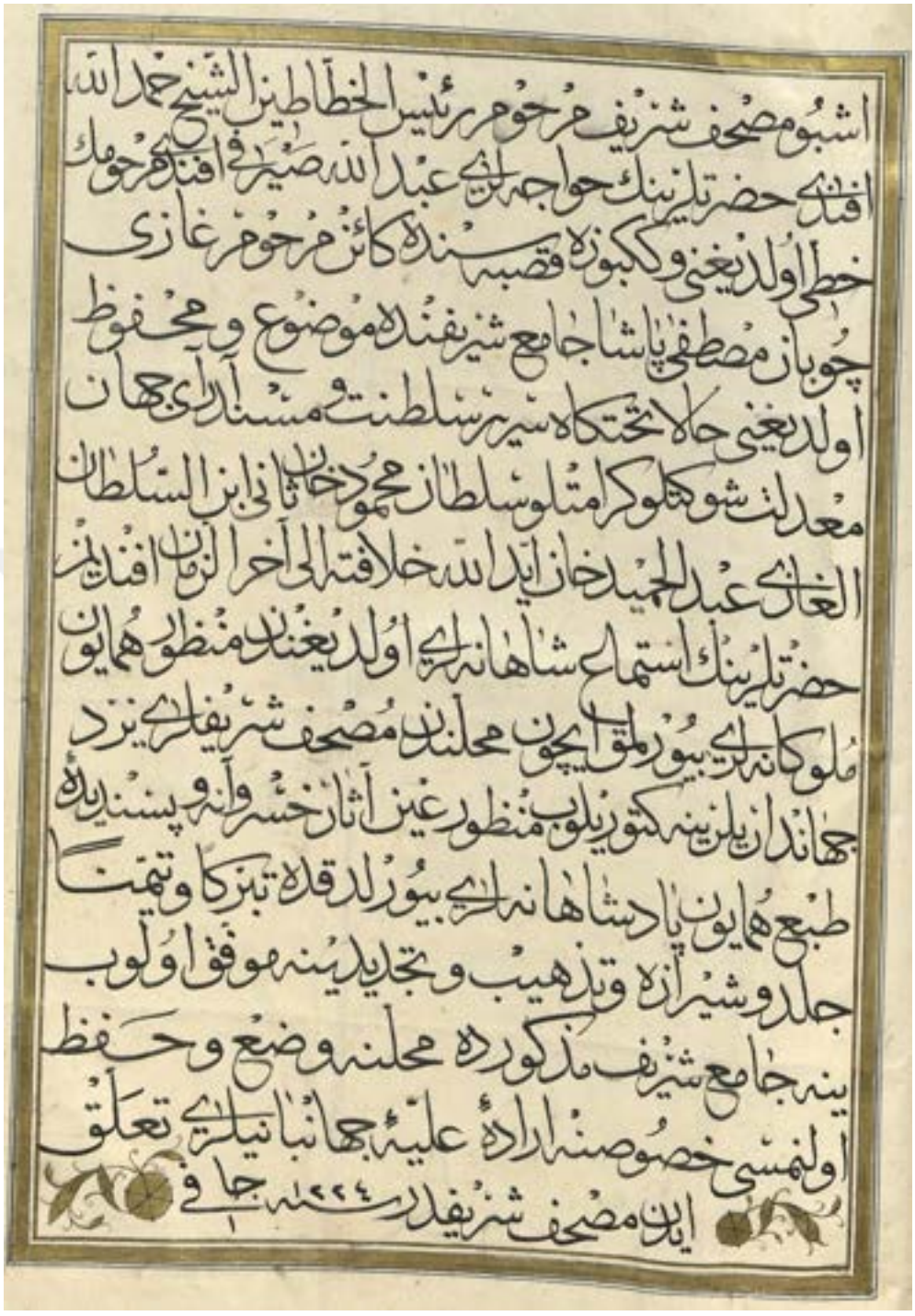
Fotoğraf 209: Ta'şir işreti-43b

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Nas Sûresi'nin bitiminde TİEM'in eski ismiyle *Evkaf-ı İslamiyye Müzesi* damgası haricinde herhangi bir kayıt mevcut değildir. Fakat arka sayfasında h.1224 / m.1809 yılında sülüs hattıyla yazılan bir ferağ kaydı vardır. Metnin latinize hali şu şekildedir:

İş bu Mushaf-ı Şerîf merhum Reisü'l-Hattatîn eş-Şeyh Hamdullah Efendi hazretlerinin hâceleri Abdullah Sayrafî Efendi merhumun hattı olduğu ve Kekbûze kasabasında kâin merhum Gazi Çoban Mustafa Paşa Camii Şerîfi'nde mevzu' ve mahfuz olduğunu, halen tahtgâh-ı serîr-i salatanat ve mesned ârây-ı cihân-ı ma'delet şevketlü, kerametlü Sultan Mahmud Han-ı Sani ibn Sultan el-Gazi Abdulhamid Han eyyede'llanı hilafetehu ila ahiri'z-zaman efendimiz hazretlerinin istima'ı şahaneleri olduğundan manzur-ı hümayun-ı mülükâneleri buyurulmak içün mahallinden Mushaf-ı Şerîf'eri nezd-i cihandârîlerine getürilüp manzûr-ı ayn-ı âsâr-ı hüsrevâne ve pesendide-i tab'ı hümayun-ı padişahaneleri buyuruldık da teberrüken ve teyemmenen Cild'ü şiraze tezhip ve tecdidine muvaffak olup yine cami'i şerîf-i mezkûrde mahalline vaz' ve hıfz olunması hususuna irade-i aliyye-i cihanbânileri Taalluk iden Mushaf'ı Şerîf'tir.

Sene 1224. Cemaziye'l-evvel

Fotoğraf 210: Sonradan eklenmiş ketebe kaydı- 350a

Fotoğraf 211: Mushaf'ın sayfa yapısından görünüm- 43a

3. TİEM 73 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 212: Mushaf serlevhası- 1b,2a

Ebat: 36.6 x 28,8 cm

Sayfa sayısı: 452 folyo

Tarih: h. 734 / m. 1333-34, İlhanlı Dönemi

Yer: Bilinmiyor

Hattat: Muhammed b el-Hac Devletşah eş-Şirâzî

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

İlhanlılar dönemine ait olan bu Mushaf'ın cildi 19. yy'de Osmanlı döneminde yapılmıştır. Bordo renkli cildin dış kapağının ortasındaki şemse ve köşelerdeki bezemeler altındır. 4b sayfasında Mushaf'ın tamiriyle ilgili ta'lik beyzi formlu bir metin yer almaktadır. Hemen akabinde yer alan serlevhanın her iki sahifesi Fatiha Sûresi'ne hasredilmiştir. Altın ve lacivert rengin kullanıldığı serlevhanın üst kısımlarında Fatiha Sûresi için *"es-sûretülleti yüzkeru fiha fatihatü'l-kitab ve ummu'l-kur'âni ve hiye seb'a ayetin" (*mealen: *"kitabın açılışı -ya da fatihası- ve kur'ân'ın anası diye isimlendirilen sûre yedi ayettir")* yazılmış, alt kısımlarında ise Vakıâ Sûresi'nin *"Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'an'dır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir."* mealindeki 77-

80. ayetleri yazılmıştır. Mushaf'ın tezhibi ise, TİEM kütüphanesindeki Mushaflar üzerine yapılan *1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm* adlı kitap çalışmasından öğrendiğimiz kadarıyla hattatı tarafından yapılmıştır.[107] Yine aynı eserde bu Mushaf'ın metninin yazı çeşidi sülüs olarak zikredilmiş olsa da bu yazının muhakkak hattı olduğunu söylemeliyiz.

Mushaf'ın serlevhasında ve müteakip sayfaların uçlarında deforme izleri görülmektedir. Sayfa yapısı dikdörtgen ve muhakkak hattıyla dokuz satırdır. Ayet metinlerinin etrafında cetvel kullanılmamıştır. Satır aralıklarında Karahanlı Türkçesiyle yazılmış meâl ibareleri vardır. Bu ibareler kırmızı mürekkep kullanılarak rika yazısını andıran basit nesihle kaleme alınmıştır.

Mushaf'ın her beş ve on ayetinde bir tahmis ve ta'şir gülleri vardır. Cüz ibareleri altın tevkî'yle yazılıp tahrirlenmiştir. Sûre başı tezhipleri yapılmayıp altın kullanılarak tevkî' yazıyla sûre bilgileri yazılmıştır. Mushaf'ın sonunda da sonra da yazılmış olduğu anlaşılan gelişmiş bir nesih hattıyla hatim duası mevcuttur.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf metni 1.5 mm kalınlığında bir kalem kullanılarak siyah mürekkeple yazılmıştır. Kitabetinde kullanılan muhakkak hattı ölçü ve tavır olarak araştırmamızın konusu olan dönemi yansıtsa da mezkûr dönemdeki Mushaflara kıyasla daha basit seviyededir. Satır ortalarındaki izlerden de anlaşılacağı üzere mıstar kullanılmış fakat genel olarak yazı mıstar çizgisinin altından yazılmıştır. Yani bu Mushaf'ta mıstar, satırın oturduğu çizgi olarak değil de satır ortası çizgisi gibi kullanılmıştır.

Fotoğraf 213: Mushaf satırından detay-3a

[107] Müjde Unustası (ed.), *1400. yılında Kur'ân-ı Kerim* (İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010), 254.

Satır aralarında Karahanlı Türkçesiyle yazılmış meal ibareleri kullanılmış olsa da satır aralığının geniş oluşu ve meal ibarelerinin Mushaf yazısının dışında kırmızı renkle yazılmış olması genel olarak ferah bir görünüm oluşturmuştur. Ayet aralarında basit çiçek motifleriyle ayet gülleri konulmuştur.

Elif harfleri Mushaf'ın birçok yerinde farklı kalınlıklarda yazılmış ve genel olarak üstten alta doğru incelmektedir. Yazının kalem kalınlığına oranla elif ve lam boyları kısa görünmektedir. Zülfeler ise harfin kalınlığına oranla büyük ve dışa doğru çıkıntılıdır. Bununla birlikte bazı yerlerde zülfeler sivrileştirilmişken bazı yerlerde kalemden çıktığı şekliyle nokta olarak bırakılmıştır. Elifler sola mâil ve alt uçlarında sola doğru küçük kıvrık hareketler vardır. Yan yana gelen elif ve lam harflerinde meyil açısından yüksek bir uyum yakalanmış olsa da nadir örneklerde bu uyumun sağlanamadığı da görülmektedir.

Fotoğraf 214: Müstakil eliflerin muvazeneli duruşuna örnek- 3a

Nun, ye ve lam gibi geniş çanakla yazılan harflerin içine müteakip gelen kelimelerin harfleri yazılmadığı için Mushaf'ın genel görünümünde boşluklar göze çarpmaktadır. Bu çanakların derinlikleri bir ile bir buçuk nokta arasındadır. Sin dişlerinin yüksekliği az, dişler ise sivri değildir. Bu hususa, uzun yazımdan kaynaklanan kalem ağzının bozulması ilk sebep olarak akla gelse de kuyruklu harflerin uç kısımlarında kalem sivriliği net bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

Fotoğraf 215: Müstakil ra harfi ve sad harfinin çanağından detay- 3a

Fotoğraf 216: Sin harfinden detay-3a

Araştırmamıza konu olan bazı Mushaflarda gördüğümüz üzere bu Mushaf'ın ha harflerinin şemreleri çapraz sivri bir çizgi şeklinde yapılmıştır. Vav harflerinin baş kısımları sağa yatık, çene kısımları ise yukarı doğru hafif kalkıktır. Gözlerinin büyüklüğü hususunda da tam bir birlik yoktur; bazı yerlerde açık, bazı yerlerde ise küçücük bir nokta şeklinde dardır. Bu harflerin kuyrukları 30 derece civarında eğimlidir. Mürsel olarak yazılan ra ve mim harfleriyle birlikte düşündüğümüzde kuyrukların eğim uyumunun yakalandığı söylenebilir.

Fotoğraf 217: Nun harfinin çanağından detay-3a

Fotoğraf 218: Müstakil vav harfi ve kuyruk eğimi-3a

Sadece bu Mushaf'ta denk geldiğimiz en ilginç harfler ise keflerdir. Başta ve ortada yazılan kef harflerinin serenleri, gövde çizgisinin bitiminin bir nokta altına birleşmektedir. Normalde gövde çizgisinin üst sınırına birleşen serenlerin bu şekilde yazılması bu Mushaf'ın en önemli özelliklerindendir. Ayrıca seren kısımları da gövde kısmına incelerek yaklaşmaktadır.

Sad harflerinin iç kısımlarının 1.5 nokta aralığında olması ve üst dönüş kısmında itibaren hafif köşe verilerek kalınlaşması konumuz olan döneme ait Mushaflarda nadiren görülmektedir. Nitekim günümüzde esas alınan ölçüyle hemen hemen aynıdır. Ayrıca sadların kürsü kısımları ise yukarı doğru kalkıktır. Bu dönemde genellikle sad harfi satıra oturur. Tı harfleri ise sad harfiyle aynı boydadır. Bu iki harfi birbirinden ayıran tek unsur üzerindeki eliftir. Bununla beraber kendinden önceki harfle birleşen tı harflerinin alt kısımlarında küçük boşlukların bırakılması da bu Mushaf'ın başta gelen özelliklerinden birisidir. Günümüz sülüs ve muhakkak yazı anlayışında da bu boşluklar vardır. Burada şunu ifade etmemiz gerekir ki, bu Mushaf'ı değerlendirirken günümüzdeki yazı ölçüsünü değil, elbette ki dönemin yazı anlayışını esas almaktayız. Fakat günümüzdeki şekliyle kullanılmış olan nüanslara rastlamak yazı sanatımızın gelişim evrelerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu Mushaf'ta, günümüzdeki yazı karakterinin ilk nüvelerinin bazılarını görüyor olmamız Mushaf'ın yazı hususiyetine dair dikkatimizi artırmaktadır.

Fotoğraf 219: Boru kefden detay- 3a

Fotoğraf 220: Tı harfinden detay- 3a

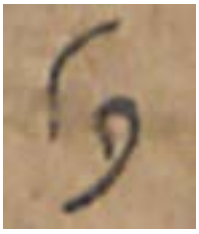

Fotoğraf 221: Kef sereninden detay- 450a

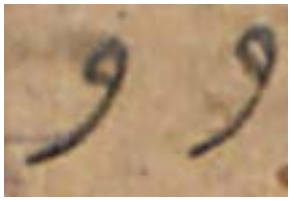
Elif harflerinin kısa olması sebebiyle sonda yazılan dal harfleri genel olarak büyük görünmektedir. Fakat dal harflerinin uzunlukları normal boyuttadır. Bununla beraber çanak kısımları yüksekliğine oranla kısadır. Yatay harflerden dik harflere geçişler köşeli ve serttir. Bu husus da dönemin genel yazı karakteristiğinde sıkça karşılaştığımız hususlardandır.

Hattatın kalem seyyaliyetinin belli bir kıvama ulaştığını söyleyemeyiz. Harf çizgilerindeki titreklikler ve ani kırılmalar, aynı harflerin farklı boyutlarda ve ölçülerde yazılması kalem akışının tam oturmadığını göstermektedir. Zikrettiğimiz bazı harf nüanslarında yenilikler olsa da kalem seyyaliyetinin sağlanamaması yazıyı dönem açısından daha düşük seviyede göstermiştir. Dişli harflerden ve kuyruklu harflerin kıvrımlarından öngörebildiğimiz kadarıyla hattatının seri olduğu kanaatinde bulunabiliriz.

Harekelerin kalınlıkları yazının üçte bir kalınlığındadır. Üstün ve esrelerde eğim uyumu söz konusudur. Ötreler kuyruklu küçük vav formundadır. Tenvinli ötrelerde ise ötrenin baş hizasından yukarıya doğru ötre boyunda bir çizgi atılmıştır. Cezmler bazı yerlerde damla formunda bazı yerlerde ise dairevidir. Buna ek olarak üst birleşimlerinde küçük açıklıklar vardır. Şeddelerin yazımında itinalı davranıldığı söylenemez. Çünkü uzunluk ve genişlik açısından birbirlerinden farklıdır. Tecvid kuralı olarak, telaffuzunda uzatılan medd-i munfasıl ve medd-i muttasılların olduğu yerde eliflerin üzerinde yatay çekerler vardır. Lam-ı tarifler üzerinde de sıla işaretleri kullanılmıştır. Mushaf'ın genelini incelediğimizde ilgili harflerin altlarında mühmel işaretlerin ve tezyini unsur olarak da tirfillerin kullanılmadığını görmekteyiz.

Fotoğraf 222: Tenvinli ötreden detay- 3a

Fotoğraf 223: Ötreden detay- 3a

Fotoğraf 224: Cezmden detay- 3a

Fotoğraf 225: Çeker işaretinden detay- 3a

Yazıda kullanılan noktaların yapısında belli bir formda söz edilemez. Birçok hususta zikrettiğimiz gibi bu husus da dönemin genel özelliklerinden biridir. Bazı yerlerde üçgenimsi, bazı yerlerde ise kalemden çıktığı gibi yuvarlağımsıdır. Çift yazılan noktalar da birbirinden ayrıktır.

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Mushaf'ın sûre başı yazılarında tezhip yoktur. Bununla beraber her sûrenin başına tevkî' hattıyla sûre ismi, ayet sayısı ve Mekkî/Medenî bilgisi yazılmış, satır kenarına da yatay formda tığlı çiçek motifi eklenmiştir. Bu yazılar altınla yazılmış ve etrafı itinasız bir biçimde tahrirlenmiştir. Bu durum, harf çevrelerindeki boşluklardan ve tahririn tamamlanmadığı yerlerden rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Tahrir içindeki altınlardan da anlaşıldığı üzere yazılar hızlı ve itinasız bir biçimde yazılmıştır.

Fotoğraf 226: Kâfirûn Sûresi'nin başlığından detay (siyahla yazılan kelime bir önceki sûrenin son ayetidir)- 450a

Cüzlerin başladığı ayetlerin kenarlarında cüz gülü motifleri yapılmayıp sadece yazıyla belirtilmiştir. Altın tevkî'yle yazılmış ve tahrirlenmiş olan bu ibarelerde cüzlerin sayısı yazılmış, tamamında olmamak kaydıyla bazı harekeler de konulmuştur.

Mushaf'ın her beş ve on ayetinde tahmis ve ta'şir gülleri vardır. Cetvelsiz olan sayfalarda ayet hizalarına konulan bu motiflerin sadece yuvarlak olanlarında kûfî hattıyla *aşr* yazılmıştır. Tahmis güllerinde ise herhangi bir yazı yoktur.

Secde ayetlerinin olduğu yerlerde de aynı cüz yazısı özelliğinde altınla secde ibaresi eklenmiş, belirtmek amacıyla herhangi bir motif formu kullanılmamıştır.

Fotoğraf 227: 30. cüzü belirten cüz yazısı-433a

Fotoğraf 228: Tahmiş işareti-433a

Fotoğraf 229: Ta'şir işareti-432b

Fotoğraf 230: Secde yazısı-446b

b. Tamir ve Vakf kaydı

Serlevhadan bir önceki sayfada, beyzi formda ta'lik hattıyla Mushaf'ın tamirini konu alan bir metin mevcuttur. Metnin latinize hali şu şekildedir:

"Sultan-ı İzâm

Firdevsi makam hazerâtının

Cevâmi'i Şerîfe'lerinde vakf ve vaz' buyurmuş

Oldukları Mesâhif-ı Şerîfe'nin ta'mirlerine Sultan-ı

Selâtînü'z-zaman ve Hâkân'ud-dehri ve'l-ekvân.es-Sultan

Abdülaziz Han hazretlerinin irade-i seniyye-i şahaneleri

Üzere cennetmekân ...[108] *hazretlerinin Cami-i Şerîf'erinde*

Züyur-u rihle-i ...[109] *olan Mushaf-ı Şerîfe'den iş bu*

Satırlı...[110] *Mushaf-ı Şerîİf'in atûfetlü Ferid Efendi*

Hazretlerinin...taraf-ı ?[111] *hümayun nezaretlerinde ve hicretin*

Bin iki yüz seksen bir senesinde layıkıyla

---

[108] Metinde boşluk bırakılmıştır.

[109] Silik haldedir.

[110] Silik haldedir.

[111] Silik haldedir.

Ta’mir ve termîmî icra olunarak şirazebend

Hüsn-ü hitam olduğunu mübeyyin iş bu matbu’

zahriyede şerh verildi harrerehu

Et-da’i Abdurrahman Nacim müfettiş

Hazainül kütüb

1281” /m. 1864-65

Fotoğraf 231: Serlevhanın öncesindeki sayfada yer alan ta'lik yazısıyla vakıf kaydı-1a

c. Ferağ Kaydı Sayfası

Nas Sûresi'nin arka sayfasındaki iki sayfaya nesih hattıyla hatim duası yazılmıştır. Gelişmiş bir nesih hattı olduğundan anlaşılmaktadır ki bu sayfalar sonradan eklenmiştir. Hatim duasının son iki satırından ketebe ve tarih kaydı vardır; mealen şu şekildedir:

... Yedi yüz otuz dört senesinin aylarında Muhammed b el-Hac Devletşah eş-Şirâzî yazdı ve tezhipledi. Allah onun halini ıslah eylesin.

Fotoğraf 232: Mushaf'ın sonunda yer alan hatim duasının ilk sayfası-451b,452a

Fotoğraf 233: Hatim duasının ikici sayfasının sonunda bulunan iki satırlık ketebe kaydı-452a

بسم الله الرحمن الرحيم
لإيلاف قريش إيلافهم رحلة الشتاء والصيف
فليعبدوا رب هذا البيت الذي أطعمهم من جوع
وآمنهم من خوف
بسم الله الرحمن الرحيم
أرأيت الذي يكذب بالدين فذلك الذي يدع
اليتيم ولا يحض على طعام المسكين فويل
للمصلين الذين هم عن صلوتهم ساهون الذين
هم يراءون ويمنعون الماعون

Fotoğraf 234: Mushaf sahifesinden örnek-449b

4. TİEM 452 Envanterine Kayıtlı Reyhânî Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 235: Mushaf serlevhası-1b,2a

Ebat: 27.7 x 36.3 cm

Sayfa sayısı: 374 Folyo

Tarih: h. 741 / m. 1340-41, Celayir Dönemi

Yer: Muhtemelen Irak-Bağdat

Hattat: Ergun el-Kâmilî

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Envanter bilgilerini verdiğimiz bu Mushaf-ı Şerîf Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'nin meşhur yedi talebesinden olan Ergun Kâmilî'ye, diğer ismiyle de Abdullah Ergun (ö. 742 (1341)'a aittir. Mushaf'ın cildinin dış kısmında bazı yıpranmalar vardır. İç kısmında şemse motifi, 3b folyosunda ise zahriye sayfası mevcuttur. Zahriyede, altın ve lacivertin kullanımıyla yıldız motifleri yer almaktadır. Bu motifler içerisinde Rûmîler ve hatâyîler kullanılmıştır. Akabinde bulunan serlevhada Fatiha Sûresi ve Bakara Sûresi'nin ilk üç ayeti yazılmış, dördüncü ayetin yarısından itibaren müteakip sayfadan devam edilmiştir. Serlevhada da lacivert ve altın yoğunlukta olup sûre isimleri ve ayet sayıları altın kûfîyle yazılmıştır. Serlevhanın her iki tarafında da Mushaf kaleminden daha ince bir kalemle keşîdeli vakf kaydı mevcuttur.

Mushaf sahifeleri dikdörtgendir ve on bir satırdan oluşmaktadır. Sayfa etrafında 0.5 mm aralığında altınla sade bir cetvel çekilmiştir. Özellikle ilk sayfaların kenarlarında küçük yıpranmalar vardır. Mushaf metninin yer altığı bölümlerde de muhtemelen rutubetten kaynaklı olduğunu düşündüğümüz irili ufaklı noktalar halinde renk tonu farklılıkları görülmektedir. Sayfa kenarlarında, her beş ayette bir tahmis, on ayette bir ise ta'şir gülleri yer almaktadır. Sûre başlarında birbirini müteakip kûfî ve sülüs başlıklar vardır. Mushaf sonunda tevkî' hattıyla yazılmış vakf kaydı vardır.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf metni takriben 1.7 mm'lik bir kalem kullanılarak reyhânî hattıyla yazılmıştır. Satır altındaki kabartma izlerinden de anlaşıldığı üzere mıstar kullanılmıştır. Bu husus Mushaf'ın genel görünümünden de anlaşılmaktadır. Konumuz olan döneme ait birçok Mushaf'ta gördüğümüz gibi bu Mushaf'ta da ayet gülleri satır ortasına değil de ayetin son bulduğu kelimenin biraz üst kısmına konulmuştur. Ayet gülleri altınla yapılmış olmakla beraber içerisinde herhangi bir yazı yoktur.

Fotoğraf 236: Mushaf'tan satır detayı- 2b

Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'nin Mushaf'ıyla karşılaştırdığımızda öğrencisi Ergun Kamilî (ö. 742 (1341)'in yazısı hocasına göre daha sert ve köşeli tabiattadır. Özellikle elif ve lam gibi dik harfler Yâkût'a (ö. 698/1299) göre oldukça incedir. Yâkût'un (ö. 698/1299) diğer talebesi Abdullah Sayrafî (ö. 745/1344)'nin yazısıyla mukayese ettiğimizde de aynı üstadın talebeleri olmalarına rağmen yazı tavrı açısından birbirlerinden farklı olduklarını görmekteyiz. Sayrafi'nin (ö. 745/1344) Yâkût (ö. 698/1299) ekolünü daha üst bir mevkie taşıdığını ve harflerdeki sertliklerin yumuşatılması gibi bazı hususlara TİEM 487 envanterine kayıtlı Mushaf'ın değerlendirmesinde değinmiştik.[112] Bu Mushaf'ın genel

[112] Dataylı bilgi için bk.

görünümünde en çok dikkat çeken husus daha önce de ifade ettiğimiz üzere harf eklemlerinde oluşan sert ve köşeli yapısıdır. Özellikle ufkî dediğimiz yatay harflerden elif ve lam gibi şakülî harflere genişte bu bariz olarak görülmektedir. Elif ve lam harflerinin ufki harflerin kalınlıklarına oranla çok ince yazılması da bu durumu daha net görünür kılmaktadır.

Eliflerin zülfeleri gövdelerine göre kalın ve dışarı doğru taşkındır. Bu harfin alt uçları ise tamamen düzdür. Yapı itibari ile de herhangi bir kıvrım olmayıp kalemden çıktığı gibi düz çizilmiştir. Vav, fe, kaf harflerinin başları sağa yatık ve çene kısmından diktir. Bununla beraber bu harfin göz büyüklükleri her yerde eşit büyüklüktedir.

Fotoğraf 237: Müstakil elif harfinden detay-2b

Fotoğraf 238: Müstakil vav harfinden detay- 2b

Fotoğraf 239: Elif ve lam harflerinin muvazenesinden detay- 2b

Sin harfinin genel yapısı biraz nesih hattını andırmaktadır. Dişlerin alt dönüşleri çok derin olmayıp düz olarak yazılmıştır. Dişler sivri ve aralıkları ise eşittir. Boru keflerde belli bir üslubun yakalandığını söyleyebiliriz. Nitekim yazılmış olduğu birçok yerde boyut, şekil ve ölçü olarak bu harfin hattatın elinde belli bir kıvama ulaştığı görülmektedir. Müstakil yazılan dal harfinin mebde kısmında çok hafif bir kavis verilmiş ve dike yakın bir açıyla yazılmıştır. Kuyruk kısımları ise düz değil de biraz oval görünümde olup uç kısmına köşe verilerek dönülmüştür. Sonda yazılan dal harfleri ise öncesindeki harfle aynı hizada ve uç kısımları kısadır.

Fotoğraf 240: Sin harfinden detay-3a

Fotoğraf 241: Boru kef harfinden detay-3a

Fotoğraf 242: Müstakil dal harfinden detay-3a

Fotoğraf 243: Sonda yazılan dal harfinden detay-3a

Bu Mushaf'ta yazılan sad harfleri, araştırmamıza konu olan döneme ait birçok Mushaf'takiyle aynı forma sahiptir. Bu dönemde sad harflerinin üst mebde kısımları köşeli olmayıp oval bir görünümdedir. Kürsüsünün dönüşü ise düz ve satır çizgisine oturur şekildedir. Yine aynı şekilde ortada yazılan ayn harflerinde de dönemin form anlayışı bu Mushaf'ta da rahatlıkla görülmektedir. Başta yazılan ayn harflerinde ise kaşlar yukarı doğru kalkıktır. Bu husus mezkûr dönemde çok örneğini göremediğimiz önemli bir gelişmedir. Müstakil yazılan he harfinde Yâkût (ö. 698/1299) ekolünün etkisi görülmektedir. Bu Mushaf'ta, tıpkı Yâkût'ta (ö. 698/1299) olduğu gibi he harfleri üçgen görünümündedir. Uç kısımları sivri olarak yazılan bu harfin gözleri de oldukça küçüktür. Günümüzde bir nokta olarak belirlenmiş olan göz genişliği bu Mushaf'ta daha dar, takribi olarak yarım nokta civarındadır.

Fotoğraf 244: Sad harfinden detay-3a

Fotoğraf 245: Tı harfinden detay-3a

Fotoğraf 246: Başta yazılan he harfinden detay-3a

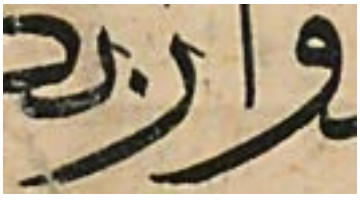
Mürsel harflerin eğimi 40 derece civarında olması Mushaf'ın genel görünümünde hareketli bir yapı oluşturmaktadır. Bu harflerin kuyruklarının daha eğik bir açıyla yazılmasından dolayı, harfler birbirine değmiyor olsa da çok da ferah bir görüntü oluşturduğu söylenemez. Vav harfinin kuyruk uzunlukları kendi içerisinde mütenasip bir görünümdeyken mim kuyrukları ise vav kuyruklarından daha uzundur. Bu sebeple satır altına en çok düşen harfler de mimlerdir. Elif haricinde be, te ve nun gibi harflerin zülfeleri çok küçük, sadece dışa doğru çekilmiş bir çizgiden ibarettir.

Fotoğraf 247: Mim harfinden detay-3a

Fotoğraf 248: Mürsel vav ve ra harfinden detay-3a

Fotoğraf 249: Vav ve ra harfinden detay-3a

Ortada yazılan ve diş olarak gösterin be, te ve ye gibi harflerin dişlerinde kalemle yukarı doğru çıkış hareketi yoktur. Bu yazım, dişten sonra kalemin sadece daha üstten sivri bir şekilde çekilmesiyle gösterilmiştir. Ortada yazılan ha harfleri genellikle bu dönemde kısa olarak yazılmıştır. Fakat bu

Mushaf'ta ha harfinin kuyrukları beş noktadan kısa değildir. Bu da günümüzde tekamülünü sağlamış olan ölçüyle aynıdır. Sonda yazılan lam ve kef harflerini ölçü itibari ile birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Zira her ikisinin çanağı da aynı derinliktedir. Fakat kef harfinin içine konulan küçük boru kefler sebebiyle bu ayrıma dikkat çekilmiştir. Konumuz olan döneme ait Mushaflarda gördüğümüz ve bu Mushaf 'ta da olan bir özellik var ki o da sonda yazılan kef harflerinin içine küçük boru keflerin yazılmasıdır. Günümüzde ise bu durum, yazı kalemi kalınlığında, daha kısa, zikzaklı kef belirtecinin konulması şekline evrilmiştir.

Fotoğraf 250: Ha harfinden detay-3a

Fotoğraf 251: Lâm harfinden detay-3a

Fotoğraf 252: Müstakil kef harfinden detay- 315a

Harekeler Mushaf'ın yazıldığı kalemin üçte bir kalınlığındaki bir kalemle yazılmıştır. Üstün ve esreler eğim açısından mütenasiptir. Bazı boşlukların olduğu noktalarda ise üstünler uzatılmamış, hemen hemen hepsi aynı uzunlukta yazılmıştır. Ötreler ise küçük kıvrak vav şeklindedir. Mebde kısımları çoğunlukla dışarı taşmasa da nadiren muhalif örneklerle de karşılaşmaktayız. Tenvinli ötreler, ötrenin sol tarafından köşeli bir çizik atılmasıyla yazılmıştır. Cemler kapalı ve dairevidir. Yazılan ama telaffuzda okunmayan med harflerinin üzerinde cezmlerin konulduğunu da görmekteyiz.

Fotoğraf 253: Ötre detayı-2b

Fotoğraf 254: Tenvinli ötre detayı-2b

Fotoğraf 255: Cezmden detay-2b

Fotoğraf 256: Üstümlerin eğim açısından detay-2b

Mushaf'ta tezyini ve mühmel unsurlar da kullanılmıştır. Tezyini unsur olarak sadece tirfil kullanılmıştır. Sad, ha ve ayn harflerinin altına bu harflerin küçük biçimleri yazılmışken mim harflerinde mühmel işaret konulmamıştır. Birçok hususta değindiğimiz gibi bu hususta da dönemin yazı anlayışında

mühmel unsur olarak mim harfi tercih edilmemiştir. Günümüzdeki hat levhalarında sıkça gördüğümüz üzere bu durum sonradan yaygınlık kazanmıştır.

			
Fotoğraf 257: Mühmel ayn harfinden detay-2b	*Fotoğraf 258: Mühmel sad harfinden detay-2b*	*Fotoğraf 259: Mühmel ha harfinden detay- 2b*	*Fotoğraf 260: Tirfilden detay-2b*

Yazı noktalarını incelediğimizde noktalarla harfler arasında bazı yerlerde kaydırmaların olduğunu görmekteyiz. Noktaların ilgili harfin dışında yazılmasından dolayı peş peşe gelen noktalı harflerde noktaların karıştırılması okuyanlar açısından güçlük çekilmesi ihtimalini doğurmaktadır. Noktalar belli bir formda değildir; genellikle baklava dilimi dediğimiz şekliyle yazılmıştır. Çift noktalar arasında ise boşluklar vardır.

Mushaf sahifeleri etrafında kâtip sehivlerinden kaynaklanan bazı eklemeler vardır. Bu eklemelerin bazıları kelime bazıları ayetin büyük bir bölümüdür. 25b ve 37a vr. numaralı unutulan bu eklemeleri incelediğimizde bazılarında nesih ve reyhânînin karışımı diyebileceğimiz bir tarz görülmektedir. Büyük çoğunluğu ise Mushaf yazısıyla aynı tarza sahiptir. Harf anatomileri, kalem hareketleri gibi bazı hususlara dikkat ederek incelediğimizde, bu eklemelerin Mushaf hattatına aidiyetinin kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

Fotoğraf 261: 25b sayfasında umutulan metinden detay.

Fotoğraf 262: 37a sayfasında unutulan metinden detay

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Mushaf'ın sûre başı yazılarında iki nev'i yazı kullanılmıştır; tevkî ve kûfî. Bu yazılar sırayla kullanılmıştır. Her iki yazının zemini de tezyinatladır. Fakat kûfî yazının olduğu Sûre başları daha yoğun tezyinat içermektedir. Sarma Rûmî dalları üzerine kırmızı, altın ve üstbeç gibi faklı renklerle yazılan kûfî başlıklarda sûre ismi, Mekkî/Medeni ve ayet sayısı bilgileri yer almaktadır. Tevkî' ile yazılan sûre

başlıkları altın zeminli ve motifler kûfî başlıklara kıyasla yazı etrafında toplanmıştır. Tevkî' başlıkların yazımında altın, üstübeç veya mavi mürekkep tercih edilmiş ve siyahla tahrirlenmiştir. Yazı kalınlığı ise Mushaf metninden daha kalındır. Araştırmamıza konu olan dönemdeki birçok Mushaf'ta da olduğu üzere bu Mushaf'ın sûre başı tezhiplerinin yanında da yatay armudi formda güller bulunmaktadır.

Fotoğraf 263: Zariyât Sûresi'nin tevkî' hattıyla yazılan sûre başı yazısı-314b

Fotoğraf 264: Cin Sûresi'nin tevkî' hattı ile yazılan sûre başı yazısı-351a

Fotoğraf 265: Enfal Sûresi'nin kufiyle yazılan sûre başı yazısı-106a

Mushaf'ta cüz başı yerleri belli plan dahilinde olmadığından Mushaf metninin herhangi bir yerinde, cetvelin dışında cüz gülleri görebilmekteyiz. Bu güller, dikdörtgen, altın bordürlü, içi lacivert ve iki ucunda da tığlar olmak sûretiyle hepsi aynı formadadır. Lacivert bölüm içerisinde tevkî' hattıyla cüz sayısı yazılmış ve siyahla tahrirlenmiştir. Bununla beraber her cüz gülünün yanına, altın kullanılarak Arap rakamlarıyla cüzün sayısı yazılmıştır.

Her beş ayette bir armudi formda alttan ve üstten lacivert tığların bulunduğu tahmis gülleri vardır. Bu güllerin iç orta kısımları altınla doldurulmuş, zemine siyah tahrir çekilerek kûfîyle hamse yazılmıştır. Bununla birlikte her gülün alt ya da üst kısmında altınla yazılıp siyahla tahrirlenmiş tevkî' tahmis yazıları vardır. Aynı şekilde ta'şir işaretleri de dairevi formda olup iç orta kısımlarındaki altın

zemine siyah tahrir çekilerek kûfî hatla aşr yazılmıştır. Tahmis gülünde olduğu gibi bu formun altında veya üstünde altın tevkî' hattıyla aşr yazıları eklenmiştir.

Mushaf'ta secde gülü kullanılmamıştır. Bunun yerine secde ibaresinin geçtiği ayetin hizasında düz, çapraz ya da dik olarak tevkî' hattıyla secde yazılmasıyla yetinilmiştir. Bu yazılar bazen altınla bazen de kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Fotoğraf 266: Cüz motifinden detay-109a

Fotoğraf 267: Ta'şir işaretinden detay-107a

Fotoğraf 268: Tahmis işaretinden detay- 106b

Fotoğraf 269: Eğik yazılmış secde ibaresinden detay- 106b

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Nas Sûresi'inin arka sayfasında serlevha gibi tasarlanmış bölüm içerisinde Ergûn Kâmilî'nin yazdığına dair ketebe kaydı ve tarih satırı mevcuttur. Bu sayfanın sol tarafında ise uzun bir vakıf kaydı mevcuttur. Ketebe kaydı mealen şu şekildedir:

"Azîm olan Allah doğru söyledi. Ve onun Kerîm Rasûlü de doğru söyledi. Biz bunun üzerine şahitlerdeniz, inanırız. Allah'a hamd ederek ve ona teslim olarak Rabbine muhtaç Ergûn Kâmiî yedi yüz kırk bir senesinde yazdı. Hamd Bir olanadır."

صدق الله العظيم وصدق رسوله الكريم
ونحن على ذلك من الشاهدين ونحن به موقنون
وإليه صائرون كتبه العبد الفقير إلى الله
تعالى أرغوز الكاملي حامداً ومصلياً ومسلماً في
سنة أحدى وأربعين وسبع مائة والحمد لله وحده

Fotoğraf 270: Ketebe kaydı-374b

Fotoğraf 271: Ketebe kaydının yan sayfasında bulunan vakıf kaydı-375a

II. XIV. Yüzyılın Son Yarısına ait Mushaflar

1. TİEM 226 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 272: Mushaf serlevhası

Ebat: 56,5 x 42,2 cm

Sayfa sayısı: 277 Folyo

Tarih: h. 780 / m. 1380 civarı, Memluk Dönemi

Yer: Bilinmiyor

Hattat: Bilinmiyor

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Envanter bilgilerini verdiğimiz bu Mushaf-ı Şerîf'in giriş kısmındaki ilk iki sayfa hariç tutulacak olursa günümüze oldukça temiz ve sağlam ulaşmıştır. Mushaf, ortasında küçük şemse ve köşe tezyinatların yer aldığı sade bir cilde sahiptir. Mushaf'ın 1b sayfasında nesih hattıyla tecvit kurallarının ve Kur'ân'da geçen her harfin sayısının yazıldığı bir sayfalık uzun bir metin vardır. Bu örneğin çiçek motifi etrafındaki benzer halini TİEM 28 envanterine kayıtlı Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1299)'nin Mushaf'ında görmekteyiz. 2a sayfasında ise, iç bölümde yıldız motifleri, orta bölümde dikdörtgen ve dairevi motifler ve dış bölümde de lacivert zemin üzerine altım rûmî sarmalarının bulunduğu bir zahriye

sayfası vardır. Bu sayfada yoğun altın kullanımıyla birlikte kırmızı, lacivert ve üstübeç tercih edilmiş renklerdendir.

Mushaf sahifeleri on bir satır olmak üzere muhakkak yazısıyla kaleme alınmıştır. Ayet gülleri dairevi formda ve içi altınla doldurulmuştur. Mushaf'ın en ilginç tarafı da normal yazımda kullanılmayan med harflerinin kelime içlerine yazılmasıdır. Bu harflerin yazımında, asıl metinden ayırmak için gül kurusu rengi tercih edilmiştir. Bununla birlikte Mushaf metni aralarında pek çok kıraat notları mevcuttur. Özelikle ayet çerçevesinin dışında, her sayfada birden çok kıraat notları yazılmıştır.

Her beş ayeti vurgulamak için üst ve alt kısmında tığların bulunduğu tahmis işareti, her on ayette ise dairevi bir form kullanılmıştır. Her sayfada olmasa da birçok sayfa kenarında cetvelin dışında vakf ibaresi sık sık göze çarpmaktadır. Mushaf'ın ferağ kaydı sayfasında hattatına dair bir ifade yoktur.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Mushaf metni 1.8 mm kalınlığında bir kalemle muhakkak hattıyla yazılmıştır. Satır altındaki izlerden hareketle kitabet esnasında mıstar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Genel olarak yazı satırı düzgün, satır aralıkları eşit olarak görülmektedir. Ayet gülleri satır hizasının üstündedir. Metnin etrafındaki cetvelde lacivertin kullanılması, metin içindeki zâid eklemelerde ise kırmızıya yakın gül kurusu renginin kullanılması Mushaf'ta renkli bir görüntü oluşturmuştur.

Fotoğraf 273: Mushaf'ın satır yapısından detay- 2b

Muhakkak hattının tabiatı itibari ile çanaklar sülüs hattına kıyasla daha az derinliktedir. Bu Mushaf'ta ise bu derinlik daha da azdır. Ye, nun ve bazı harflerin çanaklarında bu husus bariz olarak

görülmektedir. Hatta bazı yerlerdeki nun harfleri sülüste müstakil yazılan be harfine benzeyecek kadar düzdür. Kimi yerde fe harfiyle nun harfi aynı ölçülerde yazılmıştır. Elif harflerinin inceliği yazının genel görünümünde oldukça dikkat çekicidir. Zülfe kısımları ise harfin bünyesine oranla kalın ve dışa doğru çıkıntılıdır. Elif harflerinin ekserisinin alt uç kısmı düzdür. İstisnai olarak hafif sola kıvrık olanlar da vardır.

Fotoğraf 274: Nun harfinin çanağından detay-74b

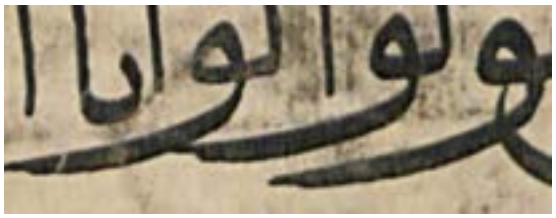

Fotoğraf 275: Fe harfinin çanağından detay-74b

Fotoğraf 276: Elif harfinden detay- 2b

Vav harfleri kendi aralarında insicam içerisindedir. Kuyruk uzunluğu, vav gözünün büyüklüğü ve çene yapısı bakımından harfin belli bir kalıba oturduğu anlaşılmaktadır. Ra, mim ve vavdaki mürsel kuyrukların akışı çok fazla meyilli değildir. Satır çizgisi esas alınacak olursa bu meyil 10-15 derece aralığındadır. Bu da harflerin kuyruklarının neredeyse satıra paralel bir yapıda olduğunu gösterir. Bu sebeple genel bir bakışla bakıldığında satırların alt kısımlarında uzamış ya da çıkıntı oluşturmuş harfler görülmez. Bu husus da genel görünüşü olumlu yönde etkileyen, gözü yormayan bir görüntü oluşturmaktadır.

Fotoğraf 277: Vav harflerinden detay- 74b

Fotoğraf 278: Mim, ra ve vav harflerinin birlikte yazıldığı bölümden detay- 74b

Be, nun veya gibi ortada yazıldığında diş olarak gösterilen harfler sivri ve sıkışıktır. Derinlik ve iniş-çıkışların olmadığı bir yazıda da haliyle durgun bir görünüm oluşmaktadır. Özellikle sin harfinde bu husus daha da dikkat çekicidir. Dişlerin uç kısımları yüksek değildir, buna bağlı olarak da derinlik azdır. Dişlerin araları ise dardır. Günümüzde bir nokta olarak tarif edilen bu ölçü bu Mushaf'ta neredeyse yarım noktadır. Buda yazıda tutukluğa sebebiyet vermektedir.

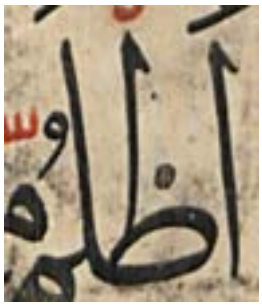
Bazı istisnai örnekler olsa da şakuli harfler ekseriyetle sola maildir. Satırın üst kısımlarında harflerin bitiş çizgisi konusunda net bir uzunluk söz konusu değildir. Çünkü elif ve lam gibi dik harflerin

üst kısmının başlama noktaları aynı hizada değildir. Sad, mim, vav, fe başları, sin dişleri gibi harflerin çok sayıda örneklerini incelediğimizde hattatın belli bir tavır yakaladığı söylenebilir. Bu Mushaf'ta aynı harflerin farklı ölçülerde yazıldığı pek vaki değildir. Bu durumdan hareketle de hattatının kalem vukûfiyetini sağlam bir şekilde edindiğini söyleyebiliriz.

Fotoğraf 279: Şakülî harflerin yazımına örnek-74b

Sad ve tı harflerinin üst kısımlarında yarı dairevi bir yapı mevcuttur. Bu da harfi bombeli bir yapıda göstermektedir. Bununla birlikte bu harfler kalem kalınlığına oranla küçüktür. Konumuz dahilinde olan çağdaş Mushaflarla bu Mushaf'ı mukayese ettiğimizde bu küçüklüğün dönemin genel yazı anlayışında da hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca başta yazılan cim ve ha harflerinin *şemre* adı verilen mebde kısımları oldukça kalın ve çıkıntılıdır. Sad ve tı harflerinde olduğu gibi bu harfler de kısa olarak kaleme alınıştır. Ortada yazılan kef harflerinin gövde kısımları da yukarıya doğru ortalama olarak altmış derecelik bir açıyla yazılmıştır. Gövde kısmı bu kadar dik ve uzun yazıldığı için seren kısmı da dik ve satır üstünden dışarı taşkındır ve uç kısımları çoğunlukla kıvrık olmayıp nesih hattına benzer formda düz bırakılmıştır.

Fotoğraf 280: Tı harfinden detay-74b

Fotoğraf 281: Sad harfinden detay-74b

Fotoğraf 282: Serenli kef harfinden detay-74b

Konumuz olan dönem Mushafları içerisinde hiç rastlamadığımız, sadece bu Mushaf'ta karşımıza çıkan bir husus ise normalde yazılmayan med elif harfinin kelimelere eklenmesidir. Fakat bu eklenmeler med olarak okunan yerlerde kelimenin aslına bitiştirilmeden yazılmıştır. Mushaf ana metninden ayırmak ve dikkat çekmek amacıyla da kırmızıya yakın gül kurusu renkle yazılmıştır.

Fotoğraf 283: Med harfinden detay- 74b

Fotoğraf 284: Med harfinden detay- 74b

Fotoğraf 285: Med harfinden detay- 74b

Mushaf'ın noktalamaları hususunda form birlikteliğinin olduğu söylenemez. Muhtemelen kalem ucunun uzun yazımdan dolayı tahriş oluşundan ve hattatın hızlı yazmasından dolayıdır ki bazı noktalar kısa ve küçük bazıları ise büyük ve kare şeklindedir. İkili yazılan noktaların arası açıktır. Bununla beraber nokta konumları ilgili harflerin tam hizasına konulduğu içi okunma açısından herhangi bir yanlışlığa sebebiyet vermemektedir. Farklı kıraatlerde ye olarak okunan te harflerinin noktaları her iki şekilde de verilmiştir. Farklı kıraat olduğunu belirtmesi açısından eklenen bu noktalar da kırmızı renkle yazılmıştır.

Fotoğraf 286: Farklı kıraat okuyuşunu belirtmek maksadıyla yazılan kırmızı nokta örneği-74b

Harekeler Mushaf kaleminin üçte biri kalınlığında kalemle konulmuştur. Üstün ve esrelerin eğimi konusunda uyumun sağlandığını söyleyebiliriz. Cezmler dairevi formda kırmızı renkle yazılmıştır. Okunmayan med harflerinin üzerlerinde de cezmler vardır. Şeddeler ekseriyetle gri mürekkeple yazılmıştır. Bunun haricinde tecvid kuralı sebebiyle idğam yapılan harflerin üzerlerine de

şedde konulmuş; idğam olduğunu belirtmesi için de bu şeddeler kırmızı renkle yazılmıştır. İdğam yapılan yerlerde konulan bu şeddelerin harekeleri de şeddeyle birlikte kırmızı renklidir. Ayrıca şimdiye kadar değerlendirdiğimiz hiçbir Mushaf'ta görmediğimiz bir husus da idğam yapılan yerlerde harfin üst kısmında bir ğayn işaretinin bulunmasıdır. Yine aynı şekilde izhar yapılan harflerin üst kısmında da zı harfi vardır. Bu harflerin kullanıldığı her yerde, Mushaf kaleminin yarı kalınlığında bir kalemle ve gri renkle yazıldığını görmekteyiz. Muhtemelen Mushaf metninde yoğun ve sıkışık bir görüntü oluşturup gözü yormama adına böyle bir tercihe başvurulduğu söyleyebiliriz.

Fotoğraf 287: Şeddeden detay-74b

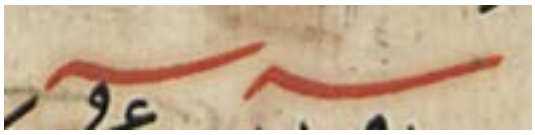

Fotoğraf 288: Üstünlerin yazımından detay- 74b

Fotoğraf 289: İdğam yapılan yerlerde kullanılan ğayn harflerinden detay- 74b

Medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl kurallarının uygulandığı yerlerde kırmızı renkli yatay çekerler kullanılmıştır. Ayet sonlarındaki bazı kelimelerin içine yazılan ince açık te ve hemen hemen her satırın üst kısmında yazılan boru kef harflerinin ne anlama geldiği konusunda net bir fikir öne süremekteyiz.

Fotoğraf 290: Yatay çekerlerden detay- 74b

Fotoğraf 291: Ayet sonlarında harf içine konulan boru keflerden detay- 74b

Kelime içinde okunan elif harflerin üzerinde küçük hemze işaretleri vardır. Bu işaretler hareke kalemi kalınlığındadır. Mushaf'ın genelini taradığımızda birçok yerde kâtip sehivlerinin olduğunu görmekteyiz. Unutulmuş olan harf ya da kelimler satır hizasında cetvelin dışına eklenmiştir. Bu eklemelerde kıraat farklılıkları unutulmamış, eğer farsa bu fark kırmızı renkli harf eklemeleriyle belirtilmiştir. Sehivden kaynaklı bu eklemeleri incelediğimizde hattatın yazısıyla örtüştüğü, bu eklemelerin başkası tarafından yapılmadığı kuvvetle muhtemeldir.

Mushaf metninde bu kadar detay işaretler kullanılmasının yanında tezyini işaretlere de yer verilmiştir. Tezyini unsur olarak ise sadece tirfil tercih edilmiştir. Bununla birlikte bazı boşluklara konulmamışken daha sıkışık yerlerde tirfilin kullanılması da dikkat çekicidir. Tirfilin kullanıldığı yerlere baktığımızda herhangi bir harfe münhasır kullanıldığını söyleyemeyiz. Tirfilin veya mimli tirfilin lam harfini kef harfinden ayırmak için ortaya çıktığı şeklindeki iddialara[113] konumuz dahilinde olan döneme ait Mushaflarda rastlamamaktayız. Bu Mushaf'ın ve araştırmamız dahilinde olan Mushafların aklâm-ı-ı sittenin teşekkül ettiği döneme yakın olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu iddianın vakıada bir gerçekliğinin olduğunu net olarak söyleyemiyoruz. Nitekim daha kesin sonuçların, çok daha fazla sayıda erken dönem Mushaflarının incelenmesi sonucunda elde edilmesiyle mümkün olacaktır.

Fotoğraf 292: Ötre ve tirfilin yazımından detay- 3a

Fotoğraf 293: Tenvinli ötrenin yazımı- 3a

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Mushaf'ın Sûre başı yazıları kûfî hattıyla yazılmıştır. Müzehhep sûre başı formunun orta bölümünde, lacivert zemin üzerinde bulunan rûmî motiflerin üzerine üstübeç mürekkeple yazılmıştır. Bazı yerlerde de altınla yazılıp siyah tahrirle zeminden ayırıldığını da görmekteyiz. Yine bu Mushaf'ta gördüğümüz en büyük farklılıklardan biri de sûre başı tezhiplerinin sağ ve sol iç kısmında, sûrede bulunan kelime ve harf sayısının yazılmasıdır. Nesih hattıyla yazılan bu ibarelerden sağ tarafta olanında sûrede bulunan kelime sayısı yazılırken sol taraftaki ibarede ise sûrede bulunan harf sayısı yazılmıştır.

[113] Yazır, *Kalem Güzeli,* nşr. Uğur Derman, III/364.

Fotoğraf 294: A'raf Sûresi'nin kûfî sûre başı yazısı: 75a

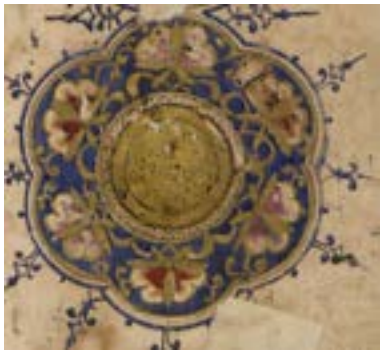

Fotoğraf 295: Nas Sûresi'nin kûfî sûre başı yazısı- 275b

Mushaf ayet berkenarnar olmadığı için cüz başlangıç ve bitiş ayetleri belli bir plana dahil değildir. Cüzün başladığı yerde altı paftadan oluşan dendanlı daire formu işaret olarak kullanılmıştır. Bu form, etrafında kısa tığların içinde çiçek motiflerinin bulunduğu bir tezyinattır. Fakat içerisinde cüze dair herhangi bir bilgi yazılmamıştır.

Kur'ân'ın her on ayetinde bir, satır hizasında dairevi formda tığlı, müzehhep bir ta'şir işareti vardır. Bu formun iç altın kısmında kûfî hattıyla aşr yazmaktadır. Yazı zemine tahririn çekilmesiyle belirtilmiştir. Aynı şekilde her beş ayette bir armudi formda tahmis işareti mevcut olup içerisinde tahrirli kûfî hattıyla hamse yazılmıştır. Bununla beraber bazı yerlerde bu işaretin altına ya da yanına tahrirli altınla tahmis yazıldığını da görmekteyiz.

Kur'ânın Ra'd Sûresi ve Alak Sûresi gibi bazı secde ayetlerinde işaret konulmamıştır. Konulduğu yerde ise kare formda, üst kısmı yarım daire altınlı bir motif kullanılmıştır. Bu motif içerisinde ta'şir ve tahmis güllerinde olduğu gibi tahrirli altınla kûfî hattı kullanılarak secde yazılmıştır.

Fotoğraf 296: 30. cüzde bulunan cüz motifi- 264b

Fotoğraf 297: Ta'şir işaretinden detay 3a

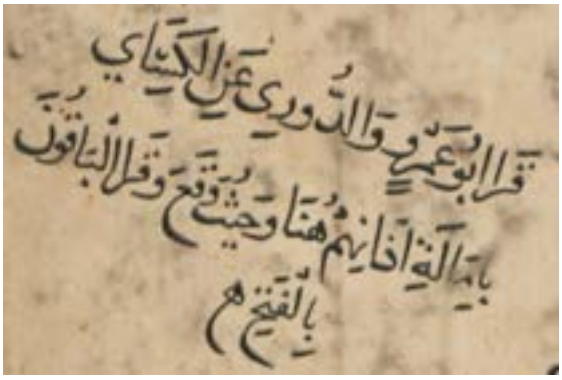
Fotoğraf 298: Tahmis işaretinden detay 3a

Fotoğraf 299: Secde yazısı-138b

b. Kıraat İbareleri

Mushaf'ın her sayfasında, cetvel dışında nesih hattıyla kıraat notları yer almaktadır. Bu notlar bazı yerlerde düz bazı yerlerde çapraz, bazı yerlerde dik akışlı olmak sûretiyle düzensiz bir şekilde yazılmıştır. Bu notlar siyah ve kırmızı olmak üzere iki renkle yazılmıştır. İlgili ayetlerde kıraat imamlarının isimleri verilerek okunuşun nasıl olması gerektiğini tarif eden ibareler içermektedir. Bu ibarelerin, Mushaf'ın tezhiplenmesinden önce eklenmiş olması kuvvetle muhtemeledir. Çünkü uzun ibarelerin bulunduğu bölümlerde cetvel içinden taşmalar mevcuttur. Ve yazı zemininde herhangi bir pürüz ve kazınmaya dair bir deformasyon da görünmemektedir.

Fotoğraf 300: Kıraat imamlarının okuyuşlarına dair ibareden detay- 3a

Fotoğraf 301: Kıraat imamlarının okuyuşlarına dair ibareden detay- 3a

c. İlk Sayfada Yer alan Mushafla İlgili Bilgiler

Mushaf'ın zahriye sayfasının yanında yer alan bir sayfalık uzun metinde nesih hattıyla Mushaf'a dair bilgiler verilmiştir. İlk olarak hemze çeşitleri ve renklerinden bahsedilmiştir. Kırmızı fasıl başlıklarıyla tecvit ilmine dair detaylar aktarılmıştır. Ardından Kur'ân'da buluna her harfin sayısı tek tek belirtilmiştir. Örnek olarak elif harfi için: 45822 harf, cim harfi için: 3322 harf, 4975 harf şeklindedir. Son olarak da kırmızı tevkî hattıyla Hz. Peygamber (s.a.v)'e salat ve selam edilerek son bulmaktadır.

Fotoğraf 302: girişte bulunan metinden detay sağ

d. Ferağ Kaydı Sayfası

Mushaf'ın son sayfasında, Nas Sûresi'nin bitiminde altın kûfîyle s*adakallahulazim ve sadeka Rasuluhu'l-Kerîm* ibaresinden sonra, lacivert zemine üstübeç mürekkeple sonradan yazıldığı anlaşılan altı satırlık bir ibare mevcuttur. Mushaf'taki harf anatomileri ile karşılaştırdığımızda bu yazının hattata ait olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yazıda ayn harfleri oldukça dikkat çekicidir. Ortada yazılan gözlü aynlarda tamamen yazı formunun dışına çıkılarak kalemle çiçek motifi şeklinde haleler yapılmıştır. Metnin latinize hali şu şekildedir:

"ve temmet kelimatu rabbike sıdkan

ve adla, la mübeddile li kelimatihi

ve huves-semiül alim.

Sadekallahul azim. Ve bellağa

Rasukuhul Kerîm. Ve nehnu ala zalike

Mineşşahidine ....."

Bu yazının yer aldığı bölüm tezhiplenmiş bir sahifedir. Hattatına dair herhangi bir ibareye de ulaşılamamıştır.

Fotoğraf 303: Nas Sûresi'nin son ayetleri ve akabindeki ketebe kaydı-276a

Fotoğraf 304: Mushaf sayfasından detay-264b

2. TİEM 252 Envanterine Kayıtlı Muhakkak - Sülüs - Reyhânî Hatlı Mushaf-ı Şerîf

Fotoğraf 305: Mushaf serlevhası

Ebat: 50.8 x 37,5 cm

Sayfa sayısı: 435 Folyo

Tarih: 14. Yüzyılın ikinci yarısı, Celayiri Dönemi

Yer: Bilinmiyor

Hattat: Bilinmiyor

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Cildinin iç kapağındaki köşe katmanlarından da anlaşılacağı üzere Mushaf'ın dış cildinde ikinci bir kaplama olduğu muhtemeledir. Cildin iç kapağında ise ortada şemse olmak üzere etrafında içi tezyin edilmiş bordür vardır. Mushaf'ın 1b folyosunda lacivert ve altın kullanımıyla tezyin edilmiş zahriye sayfası vardır. Sol tarafındaki sayfanın farklı bir renk tonunda olmasından da anlaşılacağı üzere sol zahriye sayfasının günümüze ulaşmadığı muhtemeldir. Zahriye sayfasında dairevi şekiller belli paftalara bölünerek sadece altın ve lacivertin kullanılmasıyla tezhiplenmiştir.

Mushaf'ın serlevha sahifesiyle beraber akabindeki beş sayfa, sayfaların renk tonundan ve yazı tarzından da anlaşıldığı üzere sonradan eklenmiştir. Bu beş sayfadan sonraki dört sayfa orijinal ve akabindeki iki sayfa ise ilk beş sayfayı yazan kişiden farklı bir kişinin yazmasıyla eklenmiştir.

Fotoğraf 306: Mushaf'ın sonradan eklenen sayfalarından biri- 5b

Fotoğraf 307: Mushaf'ın orijinal sayfasına örnek- 21a

Mushaf'ın ilk cüzünde yer alan orijinal sahifelerin birçoğu harap şekildedir. Fakat orta sahifeler oldukça sağlam görünmektedir. Fatiha Sûresi ve Bakara Sûresi'nin ilk ayetlerinin bulunduğu sayfada serlevha tezhibi yapılmayıp cetvellerle yetinilmiştir. Bu sayfada Sûre başı yazıları kırmızıyla yazılmış, sûre altlarına da yine aynı renkle Vakıa Sûresi'nin 79-80. ayetleri muhakkak hattıyla yazılmıştır. Fatiha ve Bakara Sûresi 2 mm kalınlığında bir kalem kullanılarak altın muhakkak hattıyla kaleme alınmıştır. Mushaf sahifeleri dikdörtgen olarak tasarlanmış, her sayfada sülüs, reyhânî ve muhakkak olmak üzere üç çeşit yazıyla dokuz satır olarak tasarlanmıştır. İlk satıra sırasıyla sülüs/muhakkak, akabinde üç satıra reyhânî, orta tek satıra sülüs/muhakkak, akabindeki üç satıra reyhânî ve son satıra sülüs/muhakkak yazılması sûretiyle Mushaf sahifeleri beş bölüme ayrılmıştır.

Cetvel kenarlarında ta'şir ve tahmis gülleri bulunmaktadır. Sûre başları müzehhep ve içinde kûfî hattıyla sûre bilgileri yer almaktadır. Mushaf'ın son sayfasında reyhânî hattıyla vakıf metni bulunmaktadır. Fakat bu metin içerisinde ve haricindeki herhangi bölümde hattatına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi Mushaf'ın ilk beş sayfası farklı bir hattat tarafından yazılarak sonradan eklenmiştir. Orijinal sayfaların yazılarıyla mukayese ettiğimizde bu sayfaların yazıları hattatın yazılarına göre daha düşük kalitededir. Nitekim tenasüp açısından harfler birbirleriyle tutarlı değildir. Dik harflerin açıları birbirinden bağımsız, yazının genel görünümü ise yuvarlağımsıdır. Satır üzerinde mıstar izleri olmasına rağmen yazının akışında iniş çıkışlar vardır. Bununla beraber bu bölümü yazan hattatın kaleminin seyyal olduğu da söylenemez.

Fotoğraf 308: Mushaf'ın satır yapısından detay- 420b

İlk beş sayfadan sonra daha koyu renkli iki sayfa gelmektedir. Bu sayfanın yazılarıyla ilerleyen sayfaların yazıları mukayese edildiğinde orijinal olduğu anlaşılmaktadır. Mushaf'ın ilerleyen iki sahifesi de yine sonradan eklenmiş fakat bu yazı ilk beş sayfadaki yazıdan tavır olarak farklıdır. Mezkûr iki sayfanın yazısı Mushaf'ın hattatının yazısından daha gelişmiş olduğu açıktır. Kalem hareketleri daha net ve yazı daha seyyaldir. Özellikle ortada yazılan lam harfleri çatallı, yani orta yarısına kadar ayrıktır.

İlk dönem Mushaflarını incelediğimizde şimdiye kadar böyle bir uygulamayla karşılaşmadığımızı söyleyebiliriz.

Fotoğraf 309: Başka bir hattat tarafından yazılıp iki sayfa halinde eklenen varakın arka yüzü- 7b

Fotoğraf 310: Ortada yazılan lam harflerinin ayrımından detay- 7b

Fotoğraf 311: Ortada yazılan lam harflerinin ayrımından detay- 7b

Mushaf metninde üç çeşit yazı kullanılmıştır; sülüs, muhakkak ve reyhânî. Mushaf'ın ilk, orta ve son satırı 2.3 mm'lik bir kalemle altınla yazılmıştır. Her satır müteakip bir şekilde sülüs ve muhakkakla yazılmış, ortalarda kalan üçer satırlar ise siyah mürekkeple 1.5 mm kalınlığında reyhânîyle yazılmıştır. Konumuzun itibariyle değerlendirmelerimiz muhakkak ve reyhânî yazılarına münhasır olacaktır.

Fotoğraf 312: Mushaf'ın sülüs satırından detay- 10b

Fotoğraf 313: Sülüs besmele detayı- 10b

Muhakkak yazılar altınla kaleme alınıp etrafına siyah tahrirlerin çekilmesi sebebiyle tabiatının üzerinde biraz dolgun görünmektedir. Tahrirler çekilirken harflerin bünyelerinde bazı genişleme ve daralmaların olduğu görülmektedir. Kuyruklu yazılan vav, mim ve ra harflerin kuyruk uç kısımları yuvarlak dönüşle sivrilmektedir. Muhtemelen bu durum tahrirden kaynaklanmaktadır. Kuyruk eğimlerinin yaklaşık 30 derece aralığında olması sebebiyle de ne satıra yakın ne de satır akışını bozacak

şekilde aşağı düşüktür. Vav başlarının alın kısımları incedir. Harfin gözüyle dış sınır çizgisi arasında kalem dolgunluğu yoktur. Bununla beraber göz büyüklükleri açısından kendi örnekleri arasında yüksek bir uyumum sağlanmıştır. Sin harfinin diş aralıkları dar ve dişler sivridir. Dönem araştırmalarımızdan da anladığımız üzere sin dişlerindeki kavis verme uygulaması sonradan ortaya çıkmıştır. İncelediğimiz birçok örnekte ve bu Mushaf'ta da olduğu üzere dişler direkt olarak kalemin kavissiz çekilmesiyle yapılmaktaydı. Bu husus ortada yazılan be, te ve ye gibi harflerin dişleri için de geçerlidir.

Fotoğraf 314: Vav harfinden detay- 11a

Fotoğraf 315: Sin harfinden detay- 11a

Dönem incelemelerimizde ulaştığımız gözlemlerden birisi de an çok gelişim gösteren harfin boru kefler olduğudur. Bu Mushaf'ta da boru kef uzunluğu belli bir kıvama ulaşmış, dönem örnekleri açısından da uygun ölçülerdedir. Hatta bu ölçünün günümüzde esas alınan ölçüyle aynı olduğunu ifade edebiliriz. Başta yazılan ayn harflerinin kaşları sağa doğru eğik, ortada yazılan şeklinde ise harfe çıkış kısmı bariz bir şekilde kavislidir. Elif harflerinin kalınlıkları yazının genel kalınlığına oranla uyumludur. Zülfeler ise harf bünyesiyle mütenasip ve uç kısımları sivridir. Muhakkak hattında daha yayık olarak yazılan çanakların derinliği bu Mushaf'ta azdır. Nun harfleri birçok yerde sülüsteki müstakil be harfine benzemektedir. Buna ek olarak bu harflerin dönüşleri ise sert ve köşelidir.

Fotoğraf 316: Boru kef harfinden detay- 11a

Fotoğraf 317: Ayn harfinden detay- 11a

Fotoğraf 318: Eliflerin yazımından detay- 11a

Satır üzerindeki izlerden de anlaşılacağı üzere mıstar kullanılması sebebiyle satırlar düzgündür. Bununla beraber bazı satırların sol kısmında yukarı doğru akışlar görülmektedir. Genellikle Mushaf yazılarında istif yapılmadan tek satır tercih edilir. Fakat bu Mushaf'ta nadiren de olsa satır

sonlarında özellikle ma'kus ye harflerinin bulunduğu kelimler satır çizgisinin üst kısmına alınarak hafif bir istif görünümü oluşturulmuştur.

Mushaf'ın orta bölümlerinde yer alan reyhânî yazılarda herhangi bir tahrir olmadığı için görünüm ve ölçü itibariyle daha nettirler. Muhakkak hattında değindiğimiz hususlar aynı şekilde bu yazı için de geçerlidir. Reyhânî kaleminin muhakkak hattına tabi olması sebebiyle bu yazı, hattatın ölçü özelliklerini aynı şekilde yansıtmaktadır. Fakat hattatın muhakkak kalemine ek olarak reyhânîde mürsel harflerin kuyruklarının daha kavisli bir görünümde olduğunu söyleyebiliriz. Muhakkak hattında dik harflerin eğimi büyük ölçüde mütenasipken reyhânîde bu hususun her zaman sağlanabildiği söylenemez. Özellikle yan yana gelen elif ve lam harflerinde bu uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Buna ilave olarak elif zülfeleri her yerde sivrileştirilmemiş, kalemden çıktığı şekliyle nokta olarak bırakılmıştır.

Reyhânîyle yazılmış metinlerde, sonda yazılan dal harflerinin çanakları çok kısadır. Ölçüyle belirtecek olursak kendi kalemiyle ortalama olarak iki nokta darlığındadır. Müstakil yazılan he harfleri küçük, göz ölçüleri ise yarım nokta civarındadır. Küçüklük açısından göze çarpan diğer harf ise sad harfidir. İç kısmı bir nokta, toplam uzunluğu ise üç noktadır. Buna mukabil tı harfi ise sad harfinden daha uzun olmakla beraber üst mebde kısmının sonu köşeli değil tam yuvarlaktır.

Fotoğraf 319: Sonda yazılan dal harfinden detay- 10b

Fotoğraf 320: Başta yazılan he harfinden detay- 10b

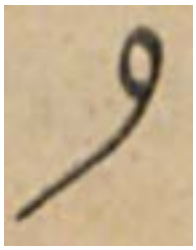
Fotoğraf 321: Sad harfinden detay- 10b

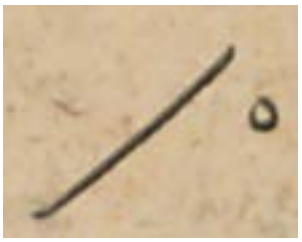
Fotoğraf 322: Tı harfinden detay- 11a

Altınla yazılan muhakkak hattının harekeleri siyah mürekkeple 1 mm'lik kalemle çekilmiştir. Fakat ötreler yazının kendi kalemi kullanılarak altınla yazılıp tarihlenmiştir. Nadiren ince yazılmış olan ötreler ise vav şeklindedir. Üstün ve esrelerin konulduğu yerlerde boşluk olsa da harekeler uzatılmamış hemen hemen hepsi aynı boyutta bırakılmıştır. Cezmler damla formundadır ve üst birleşimlerinde açıklık görülmektedir. Reyhânî yazısında ise muhakkak yazısının aksine harekeler altınla çekilip tahrirlenmiştir. Bu sebeple harekeler tabiatından daha kalındır. Ötreler muhakkak yazıda olduğu şekliyle küçük vav şeklindedir. Şimdiye kadar incelediğimiz Mushaflarda örneği olmayan üstün ve ötrenin birleşimini ilk defa bu Mushaf'ta görmekteyiz. İlk bakışta ötrenin mebde kısmının uzun çekildiği zannedilse de bu terkip, üstün ve ötrenin birleşiminden oluşmaktadır.

Muhakkak yazısından örnekler:

Fotoğraf 323: Ötreden detay- 11a

Fotoğraf 324: Üstün ve cezmin yazımından detay- 11a

Fotoğraf 325: Harekelerden ve çekerlerden detay- 11a

Reyhânî harekelerinden örnekler:

Fotoğraf 326: Üstün ve tenvinli üstünden detay- 11a

Fotoğraf 327: Ötreden detay- 11a

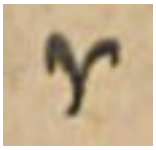
Fotoğraf 328: Ötre ve cezmin beraber kullanımından detay- 11a

Her iki yazı zemininde tezyini unsur olarak tirfillerin kullanıldığı görülmektedir. Fakat sadece muhakkak yazıda ilgili harflerin altlarında mühmel unsurlar vardır. Her iki yazıda da med harflerinin üzerinde cezmler konulmuştur. İstisnalar olsa da lam-ı tariflerin birçoğunun üzerinde sıla işaretleri yazılmıştır.

Harf noktalamaları konusunda iki yazı tarzı birbirinden ayrılmaktadır; muhakkak yazıda -muhtemelen tahrirden kaynaklı- belli bir form oluşturulamamışken reyhânî yazıda noktalar baklava dilimi şeklindedir. Konumuz dahilindeki birçok Mushaf'ta gördüğümüz gibi bu Mushaf'ta da çift noktalar ayrı yazılmıştır. Her iki yazıda da secaventler aynı kalınlıkta ve kırmızı renktedir.

Fotoğraf 329: Reyhânî bölümdeki tirfilden detay- 11a

Fotoğraf 330: Muhakkak bölümündeki tirfilden detay- 11a

Fotoğraf 331: Muhakkak yazısının noktalamasına örnek- 420b

Mushaf'ın bazı sayfalarında kâtip sehivlerinden kaynaklanan eklemeler vardır. Bu eklemeler reyhânî kaleminden daha ince bir kalemle sayfa kenarlarına yazılmıştır. Yazı türü olarak genellikle nesih tercih edildiği ve bu sebeple Mushaf metniyle mukayese edilemediği için bu eklemelerin hattata aidiyeti konusunda net bir kanaatte bulunamamaktayız.

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Sûre başı bölümleri üç paftaya ayrılarak tezhiplenmiştir. Sağ ve sol kısımda kare form, ortada ize dikdörtgen form kullanılmıştır. Orta kısmın zemininde rûmî sarmalarının üzerine kırmızı mürekkep kullanılarak, 0.5 mm kalınlığında kûfî hattıyla sûre isimleri ve ayet sayıları yazılmıştır. Fakat yazıdaki her hareketin aynı kalınlıkta olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu yazılar kesik uçlu bir kalemle yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 332: İnşikak Sûresi'nin sûre başı yazısından detay- 420b

Fotoğraf 333: Nas Sûresi'nin sûre başı yazısından detay- 433b

61b folyosu haricinde Mushaf'ta herhangi bir cüz emaresi bulunmamaktadır. Bu sayfadaki ibarede ise sade nesih hattıyla "cüz" yazılmış, sayısı belirtilmemiştir.

Mushaf'ın on ayetinde bir dairevi ve ortasının altınla doldurulduğu ta'şir madalyonları vardır. Bu madalyonun ortasında zemine tahrir çekmek sûretiyle kûfî hattıyla *aşr* yazılmıştır. Aynı şekilde her

beş ayette bir armudi armudi forma yakın dairevi ve tığlı olan motifin iç ortasında da kûfî hattıyla *hamse* yazılmıştır.

Mushaf'ta secde ayetlerinin olduğu yerde iki türlü uygulama vardır: yazı olarak ve madalyon içine yazılarak. 425b folyosunda sayfa kenarında küçük nesih hattıyla secde yazılmıştır. 376b folyosunda ise dairevi müzehhep madalyon içerisinde kûfî hattıyla secde yazılmıştır. Bununla beraber secde ayetinin olduğu birçok yerde ise herhangi bir işaret konulmamıştır.

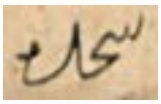
Fotoğraf 334: 5. cüzü belirten cüz yazısı- 57a

Fotoğraf 335: Ta'şir işaretinden detay- 57a

Fotoğraf 336: Tahmis işaretinden detay-420b

Fotoğraf 337: Secde yazısına örnek- 421a

Fotoğraf 338: Motifli secde işareti-372a

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Nas Sûresi'nin hemen altında Mushaf'ın vakfına ait bilgilerin yer aldığı reyhânî ve nesih karışımı Arapça bir metin vardır. Harekeli olan bu metnin cümle aralıklarında ayet güllerine benzer, deforme oluş küçük mavi noktalar konulmuştur. Fakat metin içerisinde ne hattata dair herhangi bir bilgi ne de tarih kaydı mevcut değildir.

Metnin meali şu şekildedir:

"Hamd Furkanı indirene ve Kur'an'ı öğretene olsun. Salat ve selam en mükemmel şeriatle ve en güzel fikirlerle gönderilen Rasul-ü Muhammed'e ve onun âline ve Allah'a inanan ashabına ve ona güzellikle tabi olan kimselere olsun. Bu yüce Mushaf'ı, lütuf, fazilet ve ihsan sahibi Allah'a yakınlaşma ümidiyle Vezir-i Âzâm yüce kerem ve ihsan sahibi zamanın sultanlarının sultanı İbn Sultan İbn Sultanu's Sultan Süleyman Han İbn Sultan Selim Han İbn Sultan Beyazit Han (Allah Hilafetini ahir zamana kadar baki eylesin) Veziri Rüstem Paşa hazretleri vakfetmiştir. Bunun sevabını evliyaların efendisi ve muttakilerin senedi Peygamberin ashabından olan Hz. Ebu Eyyüb el-Ensari'ye (r.a.) hediye etmiştir. Allah onun bu amelini kabul eylesin ve tüm zamanlara hasıl eylesin. Mezkûr merhumun türbesine iki şart konulmuştur. (Allah ecrini artırsın ve mekanını ebedi cennet eylesin. Ondan ve bu menkûlatı onaylayan önde gelen alimlerden sonsuza kadar övgüyle bahsedilsin.) Bu nedenle vakfedilen bu Mushaf, hibe edilemez, satılamaz, imha ve zayi edilemez, bu mekândan başka bir yere nakledilemez ve Allah'a

ve ahiret gününe iman eden hiç kimseye bunu değiştirmesi helal olmaz. "Kim ki bunları işittikten sonra bunu değiştirirse günahı değiştirene aittir. Allah işiten ve bilendir."

Fotoğraf 339: Nas Sûresi'nin hemen altında bulunan metin- 434a

Fotoğraf 340: Mushaf'ın sahifesinden örnek- 376b

Fotoğraf 341: Mushaf'ın sahifesinden örnek- 377a

3. TİEM 562 Envanterine Kayıtlı Muhakkak Hatlı Mushaf-ı Şerîf Cüzü

Fotoğraf 342: Mushaf serlevhası-1b,2a

Ebat: 47 x 35,5 cm

Sayfa sayısı: 42 Folyo

Tarih: 14. Yüzyıl sonları, Memluk Dönemi

Yer: Bilinmiyor

Hattat: Bilinmiyor

A. Mushaf'ın Genel Özellikleri

Sadece yirmi dördüncü cüzün yer aldığı bu eserin cildinin dış kapağında geometrik şekillerden oluşan kabartma motif vardır. Cilt uçlarında ve köşelerinde ufak tefek deformeler olsa da sağlam görünmektedir. İç kapaklar kahverengi kağıtla kaplı ve mikleplidir. İlk folyoda cüzün iki ayetinin bulunduğu serlevha vardır. Başlık kenarlarında yan yatırılmış tığlı armudi gül formları vardır.

Mushaf sayfaları açık krem renklidir ve bazı rutubet izleri dışında sağlam görünümdedir. Her sayfada muhakkak hattıyla beş satır yazılmış. Metin etrafına cetvel bordürleri çekilmemiştir. Her beş ve

on ayette bir tahmis ve ta'şir gülleri yer almaktadır. Ayetler arasında içlerinde herhangi bir yazının olmadığı güller vardır. Sûre başı tezhiplerinin zemini altınla doldurulmuş ve etrafına mavi renkle bordür çekilmiştir. Cüzün son sayfasında ise aynı cüz başında olduğu gibi serlevha diyebileceğimiz tezyinat yapılmıştır.

B. Mushaf'ın Yazı Özellikleri

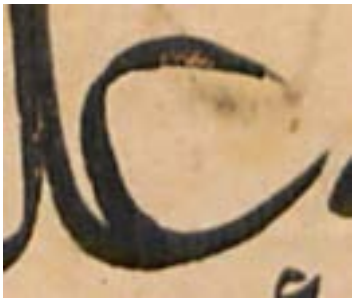
1. Mushaf Ana Metnin Özellikleri

Cüz cildinin şiraze tarafı hariç üç tarafında geniş boşluklar bırakılmıştır. Yazının beş satır olması ve satır aralıklarının geniş tutulması sebebiyle sayfalardaki metinler ferah görünümdedir. Ayrıca satır dizgisinin sıkışık olmaması da bu görünümde etkili olmuştur.

Fotoğraf 343: Mushaf'ın sayfa yapısından genel görünüm- 3b,4a

Ayet metinleri 1.5 mm kalınlığındaki kalemle yazılmıştır. Genel olarak harf ölçüleri araştırmamızın konusu olan dönemi yansıtsa da bazı harflerin bünyelerinin büyük oluşu dikkat çekicidir. Özellikle sad harfleri ve başta yazılan ayn harfleri yazı kalemine oranla büyük ebattadır. Sad harfinin iç boşluğu iki nokta, ayn harfinin kaş yüksekliği ise üç nokta ölçüsündedir. Bu döneme ait yazılarda bu harfler bu kadar büyük ebatlara ulaşmamaktadır. Ayrıca ayn harflerinin kaşları ince ve sağa doğru düşüktür.

Fotoğraf 344: Ayn harfinden detay- 3b

Fotoğraf 345: Sad ve ayn harfinden ortak detay- 4a

Elif harfleri sola doğru hafif mâil ve kalem kalınlığına oranla incedir. Elif ve lamların yüksek ölçüde meyil uyumu yakalanmış olsa da muhalif örneklerine nadiren rastlanılmaktadır. Elif harf anatomisine ilave olarak zülfelerin kalın ve dışa doğru çıkıntılı olduğunu söyleyebiliriz. Ortada yazılan fe ve kaf harflerinin üst kısımları yuvarlağımsıdır. Bu husus genellikle sivriye yakın köşeli olarak yazılırken bu Mushaf'ta sivrilik yoktur. Ufkî harflerden elif ve lam gibi dik harflere bağlanırken ani dönüşler sebebiyle yazıda sert ve köşeli bir görünüm oluşmuştur. Şakülî harflerin ince yazılmış olması köşelerin oluşmasında en önemli etkendir. Kalem kalınlığı göz önünde bulundurulunca elif ve lam harfleri genel olarak kısadır.

Fotoğraf 346: Elif harfinden detay- 4a

Fotoğraf 347: Ortada yazılan fe harfine örnek- 4a

Vav başları sağa doğru yatık, çene kısımları ise kalkıktır. Ortada yazılan he harfinin üst gözleri alt göze oranla büyük ve sağa mâildir. Sonda yazılan lam ve kef harflerinin çanaklarının derinliği bir noktadır. Bu iki harf ölçü itibari ile aynı yazılmış, sadece kef harfinin içine konulan küçük boru kefler sebebiyle farklılığı anlaşılmaktadır.

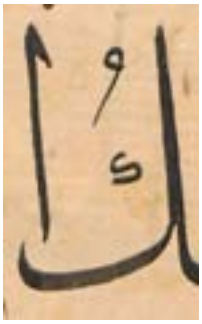
Fotoğraf 348: vav harfinden detay- 3b

Fotoğraf 349: ortada yazılan he harfine örnek- 3b

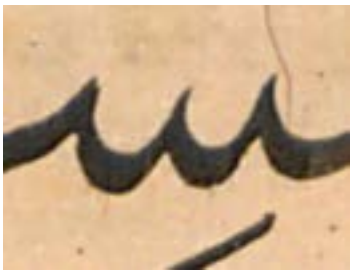

Fotoğraf 350: lâm harfine örnek- 3b

Fotoğraf 351: kef harfine örnek- 3b

Hattatın kalem akışkanlığının tam olarak oturduğu söylenemez. Özellikle uzun yazılan çanaklarda ve birçok harfte titrek çizgiler görülmektedir. Buna ek olarak çanak dönüşlerinde sert ve köşeli kırılmaların oluşu da kalem akışının iyi olmadığını göstermektedir. Sin harfinin ve ortada yazılan be, te ve ye harflerinin dişlerinde belli bir kıvam yakalanmış, birçok yerde aynı ölçüde yazılmıştır. Bu hususa ilaveten, konumuz dahilindeki Mushaflarda, dişli harflerin yazımında genellikle sertlik, darlık ve sivrilikler varken bu Mushaf'ta dişler arasındaki aralık genişlemiş ve akışkanlık daha da gelişmiştir. Buna ek olarak değerlendirdiğimiz birçok Mushaf'ta olmayan bir husus da ortada yazılan lam harflerinin ortasında aralık çizgisinin olduğudur. Günümüzdeki muhakkak hattında da kullanılan bu uygulamanın ilk nüvesini bu Mushaf'ta görmekteyiz. Daha önce değerlendirdiğimiz TİEM yazma 252 envanterine kayıtlı Mushaf-ı Şerîf'te ilk defa bu özelliği görmüştük. Fakat incelemelerimiz sonucunda bu uygulamanın olduğu bölümün daha sonraki yıllarda farklı bir hattat tarafından yazıldığı kanaatini belirtmiştik.

Fotoğraf 352: Sin harfine örnek- 4a

Fotoğraf 353: Ortada yazılan lâm harfinin aralığından detay- 3b

Fotoğraf 354: Ortada yazılan lâm harfinin aralığından detay- 3b

Harekeler yazının üçte bir kalınlığındaki kalemle yazılmıştır. Üstün ve esrelerin eğimi çok fazladır; ortalama olarak bu eğim 45 derecedir. Dönem yazılarıyla mukayese ettiğimizde bu kadar fazla

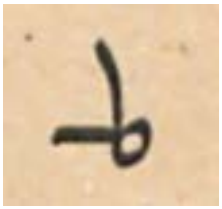
eğimin verildiği enderdir. Cezmler dairevi ve birleşimleri kapalıdır. Ötreler ise küçük vav formunda olup kuyruk kısmının akış eğimi diktir. Buradan da anlayacağımız üzere hattatın harekelerinin genelinde eğim fazladır. Hareke durumuna göre elifler alt ve üstlerine küçük hemzeler konulmuştur. Lam-ı tariflerin üzerinde sıla işaretlerinin lam harfleri ise normalden iki kat daha uzun yazılmıştır.

Fotoğraf 355: Üstünlerden detay- 3b

Fotoğraf 356: Ötreden detay-4a

Fotoğraf 357: Sıla işaretinden detay- 4a

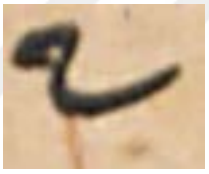

Fotoğraf 358: Cezmden detay- 4a

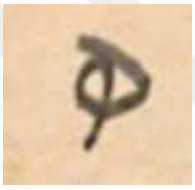
Yazının genelini incelediğimizde tezyini işaretlerin kullanılmadığı görülmektedir. Bununla beraber sadece ha, ayn ve he harflerine mühmel unsurlar eklenmiş, sad ve sin harflerine mühmeller konulmamıştır. Yazıda tezyini unsurların olmayışı ve boşlukların olduğu yerlerde harekelerin uzatılmayışı da yazının seyrek görünmesinde etkili olmuştur.

Fotoğraf 359: Mühmel ayn harfinden detay- 4a

Fotoğraf 360: Mühmel ha harfinden detay- 4a

Fotoğraf 361: Mühmel ha harfinden detay- 4a

Noktalar genellikle kare formundadır, nadiren baklava dilimi şeklinde yazılanlar da vardır. Mushaf'ın yazıldığı dönemlerde bu kadar düzenli noktaların olduğu pek fazla vaki değildir. Bu husus da dönem bağlamında Mushaf'ın en önemli özelliklerinden biridir. Çift yazılan noktalar ise çalışmamıza konu olan birçok Mushaf'ta olduğu gibi ayrık yazılmıştır.

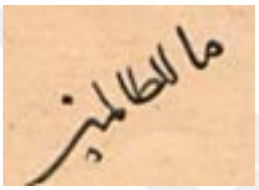
Fotoğraf 362: Çift noktalara örnek- 3b

Fotoğraf 363: Nokta örneği- 3b

Bu Mushaf'ta dikkat çeken en önemli huşulardan biri de secavent olarak sadece lamelif'in kullanılmasıdır. Genellikle birçok secaventin kullanıldığı dönemde sadece tek bir secaventin kullanılması ilginç bir durumdur.

Mushaf'ın en önemli özelliklerinden biri de reddâdelerin yazılmasıdır. Sağ sayfaların sonunda, sol sayfanın ilk kelimesinin yazılması anlamına gelen reddâadeler nesih hattıyla yazılmıştır. Araştırmamıza konu olan hiçbir Mushaf'ta görülmeyen bu özellik ilk defa bu Mushaf'ta karşımıza çıkmaktadır. Fakat hat çeşidinin Mushaf hattıyla aynı olmaması sebebiyle bu özelliğin hattata ait olup olmadığını kesin olarak ifade edemiyoruz. Binaenaleyh buradaki harekeler Mushaf metninde olduğu gibi dik açıyla yazılmıştır. Çanaklı harflerin dönüşlerinde olduğu gibi reddâdelerde de bu dönüşler aynı şekilde muhakkak hattını yansıtmaktadır. Bu özellik kuvvetle muhtemel sonradan eklenmeyip hattat tarafından yazılmıştır.

			
Fotoğraf 364: Reddadeden detay-9b	*Fotoğraf 365: Reddadeden detay - 15b*	*Fotoğraf 366: Reddadeden detay -29b*	*Fotoğraf 367: Reddadeden detay -2b*

2. Mushaf Ana Metninin Dışındaki Yazı Özellikleri

a. Sûre Başı Yazıları, Tahmis, Ta'şir İşaretleri Cüz ve Secde Gülleri

Cüz cildin serlevhasının başlığında kûfî hat tercih edilirken, ortalarda bulunan sûre başlıklarında sülüs hattı tercih edilmiştir. Tezyini altın zeminin kullanıldığı sûre başlıklarında üstübeç mürekkep tercih edilmiş, etrafı siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Ayrıca bu ibareler harekelenmiş ve yer yer tirfiller kullanılmıştır. Bu başlıklarında sûre isimleri ve ayet sayıları yazılıdır.

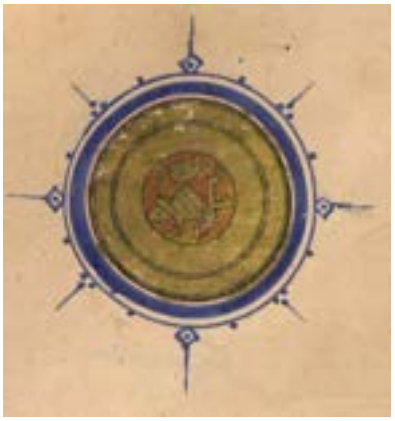
Fotoğraf 368: Mü'min Sûresi'nin sûre başı yazısı- 12a

Fotoğraf 369: Secde Sûresi'nin sûre başı yazısı- 31a

Mushaf cüz ciltlerinden oluştuğu için cüz serlevhasının üzerine kûfî hattıyla cüzün sayısı yazılmıştır. Her beş ve on ayette ise güller kullanılmıştır. Satır hizasına konulan bu güllerin onluk dilimlerde olanı dairevi ve ortası altındır. Ortasındaki altın bölüm üzerine tahrir çekilerek kûfî hattıyla aşr ibaresi yazılmıştır. Tahmis gülü ise alttan ve üstten tığ çekilmek sûretiyle armudi formdadır. Ta'şir işaretinde olduğu şekliyle orta altın zemine tahrir çekilmiş kûfî hattıyla hamse ibaresi yazlıdır.

Cüz içeresinde sadece Fussilet Sûresi'nin 37. ayetinde secde ibaresi vardır ve bu ayet içinde herhangi bir secde ibaresi ya da motifi kullanılmamıştır.

Fotoğraf 370: Ta'şir işareti-3b

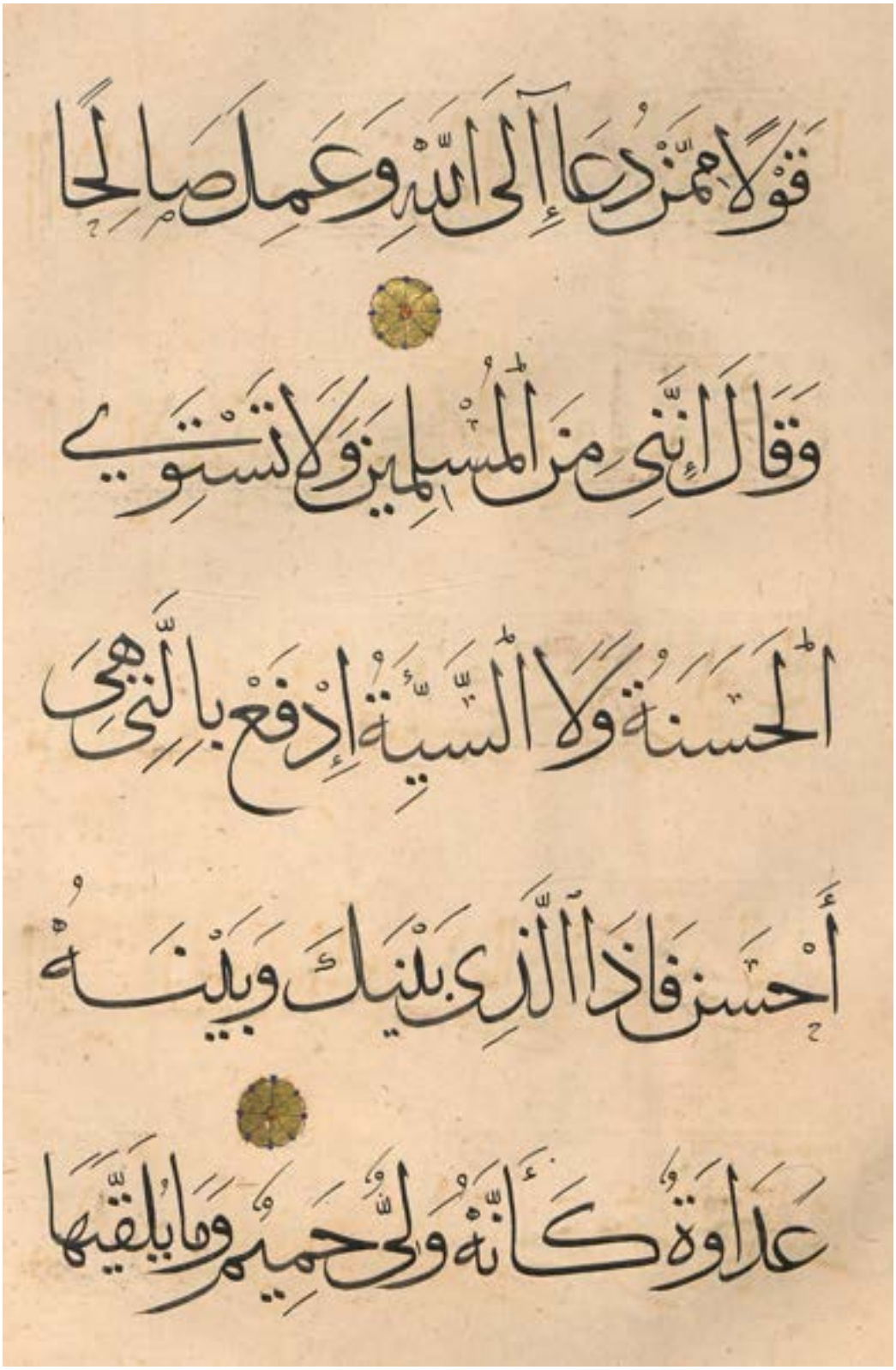
Fotoğraf 371: Tahmis işareti- 2b

b. Ferağ Kaydı Sayfası

Cüz sonu ayetlerinin yazıldığı son sayfa, cüz başındaki ayetlerin yazıldığı sayfada olduğu gibi iki serlevha şeklinde tasarlanmıştır. Serlevhanın üst başlıklarına ve alt bölümlerine üstübeç mürekkeple Vakıa Sûresi'nin *"Doğrusu bu Kitap, sadece arınmış olanların dokunabileceği, saklı bir Kitap'da mevcutken Alemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olan Kur'an-ı Kerîm'dir"* mealindeki 77-80. ayetleri yazılmıştır. Bu ayetler tevkî' hattıyla yazılmış ve takriben 1.2 mm kalınlığındadır. Serlevha haricinde herhangi bir vakıf veya ketebe kaydı ise mevcut değildir.

Fotoğraf 372: Cüzün son sayfası- 42b,43a

قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا

وَقَالَ إِنَّنِى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ وَلَا تَسْتَوِى

ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ

أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ

عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ

Fotoğraf 373: Mushaf sayfasından örnek- 38b

Fotoğraf 374: Mushaf'ın sayfasından örnek- 39a

SONUÇ

İslamiyet öncesi kullanılan Arap yazısı Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulüyle birlikte gelişme göstermiş, Emevîler ve Abbasîler Dönemi'nde ise hızlı bir şekilde ivme kazanarak gelişmiştir. Tarih boyunca Kur'ân yazısına gösterilen ihtimam neticesinde bu yazının artık İslamiyet'in yazısı haline geldiğini ve hat sanatının oluştuğunu söyleyebiliriz. Hat sanatının en güzide örnekleri ise şüphesiz Mushaflar olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi'nden itibaren yazıla gelen vahiy lafızları zaman içerisinde form değişikliklerine uğramıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Hz. Peygamber dönemindeki kitabet bahsine değindikten sonra Raşit Halifeler ve Emevîler dönemindeki Mushaf faaliyetlerinden bahsetmiştik. Çalışmamızın tarih itibari ile Abbasîler Dönemi'ne denk düşmesi ve mevcut yazı üzerindeki değerlendirmelerimizin daha sağlam temeller üzerine oturtulabilmesi için yazının arka planının bilinmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki XI-XIV. yüzyıllara ait muhakkak ve reyhânî hatlı Mushaflar, yazıya ait birçok hususiyet açısından değerlendirilmiştir. Yazıdaki üslûp değişimlerinin hızlı bir şekilde gerçekleşmeyip uzun zamana yayılması sebebiyle herhangi bir yüzyıl üzerinde kesin kanaatte bulunmak oldukça zordur. Değerlendirmelerimiz neticesinde dönemin yazı anlayışını ortaya koyan birçok çıkarım elde edilmiştir. Bu hususiyetlerden, doğrudan herhangi bir yüzyıla ait olanlar özellikle belirtilmedikçe, yüzyıl sınırlandırılmasına dahil olmayıp XI-XIV. yy. aralığının genelini kapsamaktadır. Çalışmamız neticesinde ortaya çıkan birçok hususiyet yorumdan ziyade net bilgi ifade ettiği için sonuçların maddeler halinde sırlanmasının daha anlaşılır olduğunu düşünüyoruz. TİEM'de bulunan XI-XIV. yüzyıllar arasındaki muhakkak ve reyhanî hatlı Mushafların yazı tahlili neticesinde şunları söyleyebiliriz:

- Genel olarak elif harfleri düz ve kalem kalınlığına oranla incedir.
- Mushaf metninde harflerin altında mühmel unsurlar kullanılmış fakat mim harfinin altında mühmel mim harfi kullanılmamıştır.
- Yazıda oluşan bazı boşlukları kapatıp daha estetik görünmesini sağlamak amacıyla kullanılan tezyini işaretlerde sadece "tirfil" tercih edilmiş; hiçbir Mushaf'ta günümüzde kullanılan "tırnak" unsuruna rastlanmamıştır.
- Zahriye sayfaları ve serlevhalar başta olmak üzere ta'şir, tahmis, Sûre başı yazıları gibi birçok yerde lacivert renk ve altın kullanımı yoğunluktadır. Bunun yanında kırmızı, yeşil ve üstübeç mürekkepler daha az tercih edilmiştir.
- Zahriye sayfaları geometrik formlardan oluşmaktadır. Geometrik formların içlerinde ve etraflarında ağırlıklı olarak rûmî kompozisyonlar yer almaktadır.
- Nadiren de olsa bazı Mushaflarda sülüs ve tevkî'' yazılan sûre başları ekseriyetle kûfî hattı ile yazılmıştır.

- Ayet gülleri günümüzdeki Mushaflarda olduğu gibi satır çizgisinde değil, iki satır arasındaki boşluklara konulmuştur.
- Ta'şir ve tahmis gülleri her Mushaf'ta kullanılmıştır. Buna ilaveten bazı Mushaflarda cüzlerin farklı dilimlerini de belirten işaretler vardır. Bu uygulama günümüzde ise sadece her beş sayfada bir hizblerin kullanılmasına dönüşmüştür.
- İncelediğimiz birçok Mushaf'ın muhtelif sayfa kenarlarında el yazısıyla vakf kayıtları vardır. Müze envanterine dahil oldukları için de hepsinde *"evkâf-ı İslamiye Müzesi"* damgası mevcuttur.
- Satır diplerindeki detaylı incelemelerimiz neticesinde her Mushaf'ta mıstar kullanıldığını söyleyebiliriz.
- Hem muhakkak hattında hem de reyhanî hattında harflerin genel görünümleri sert ve köşelidir.
- Elif harflerinde zülfeler genel olarak büyük ve bariz bir şekilde dışa taşkındır. Elif dışındaki harflerin zülfeleri ise çok küçük, bazılarında ise dışa doğru çizgi şeklindedir.
- Secaventler ekseriyetle büyük ve kırmızı renktedir. Bazı nüshalarda kahverenginin kullanıldığı da vâkîdir.
- Harf noktaları belirli bir şekle tabi değildir. Muhtemelen hızlı yazımdan ya da Mushaf yazımının uzun soluklu bir çalışma olmasından dolayı kalem ağzındaki tahribat buna sebep olmuş olabilir. Her ne sebeple olursa olsun nokta formunun o dönemde henüz tam şeklini aldığını söyleyemeyiz. Çift noktaların ise birbirine birleştirilmeden yazılmıştır.
- Telaffuzda okunmayan med harflerinin üzerlerinde cezmler vardır.
- Dişli harflerin dişleri sivri ve diş araları dardır.
- Ayn harflerinin kaşları çoğunlukla sağ tarafından aşağı doğru eğiktir.
- Vav başları arkaya yatık ve çene kısımları yukarı doğru kalkıktır. günümüzde ise düz şekilde yazılmaktadır.
- Mushafların hiçbiri ayet berkenar değildir. Bu sebeple cüz başlangıçları doğrudan herhangi bir sayfa başından başlamamaktadır. Buna ilaveten sayfa sonlarında ayetler son bulmadan akabindeki sayfadan devam etmektedir.
- Her Mushaf'ta muhtelif yerlerde de olsa motifli/motifsiz cüz başları belirtilmiştir.
- Yazıda oluşan boşluklarda bile üstünler uzatılmamıştır. Günümüzdeki hat eserlerinde çok sık yapılan bu uygulamanın sonradan yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Fakat bu Mushafların aksine TİEM 28 envanter numaralı Mushaf'ta kalın kalemle uzun yazılmış harekeler vardır.
- XI. yüzyılda ve XIII. Yüzyılın ilk dönemlerinde elif harflerinin kuyrukları sola doğru kıvrıktır. Fakat ilerleyen dönemlerde bu özellik görülmemektedir.
- Cezmler dairevi formdadır ve ekseriyetle birleşme kısımları kapalıdır.
- Müstakil veya sonda yazılan lâm ve keflerin çanak derinlikleri ve uzunlukları ölçü itibarı ile birbirinden neredeyse farksızdır. Bu iki harf ayrımı, kef harfinin içine konulan küçük boru

keflerle yapılmaktadır. Bu belirtecin tamamı boru kefle yapılırken günümüzde ise kalın, kıvrak kısa hali yaygınlaşmıştır.

- Sad harflerinin üst mebde kısımları oval, kürsü kısımları ise düzümsü ve satıra oturur şekildedir.
- Çanaklar hariç harf bünyeleri muhakkak hattında genel olarak küçüktür.
- Sûre başı tezhiplerine birleşik armudî, dairevi ve çiçek formlarının kullanımı yaygındır.
- Emevîler Dönemi'ndeki Mushaflar genellikle yatay dikdörtgen formda tasarlanırken, incelediğimiz dönemdeki Mushafların sayfa yapıları dikey dikdörtgendir.
- 13. yy'den itibaren birçok Mushaf'ın ana metninin etrafında cetvel bordürleri kullanılmıştır.
- Her Mushaf'ta kâtip sehivleri vardır ve sayfaların yan kısımlara sonradan eklenmiştir. Bu eklemelerin bazıları Mushafların kendi hattatı tarafından yapılırken bazıları ise hattattan sonra yapılmıştır. Matbaanın olmadığı ve İslam topraklarının genişlemekte olduğu dönemlerde Mushaf ihtiyacını karşılamak için hattatlar birçok Mushaf yazdığı için bu tür sehivlerin olması da tabi bir durumdur.
- Ferağ kaydı sayfalarında genellikle hamd ve salavat ve kısa dua cümleleri ve son olarak ketebe kaydıyla tarih yazılıdır. Bu sayfalardaki metinler kısa ve özdür. Günümüzdeki şekliyle hatim duaları yoktur. Nadiren de olsa sonradan eklenmiş olan hatim duası metinleri vardır.
- Ferağ kaydı sayfaları serlevha kadar ihtişamlı olmamakla beraber tezhiplidir.
- Bazı nüshaların sayfa kenarlarında kıraate dair notlar mevcuttur. Buna ek olarak bu nüshaların Mushaf metninde kıraat imamlarının rumuzları da yer almaktadır.
- Reddâde, en son değerlendirilen TİEM 562 ve 28 envanter numaralı Mushaf istisna tutulacak olursa hiçbir Mushaf'ta kullanılmamıştır.
- Sûre başı yazılarında olduğu gibi cüz, tahmis ve ta'şir güllerinde de kûfî yazı kullanımı yaygındır.
- Hepsinde nohudi renkli kâğıt kullanılmıştır.
- Altınla yazılan Mushaflara kıyasla is mürekkebiyle yazılan Mushaflar daha fazladır.

Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız özellikler XI-XIV. yy. Mushaf kitabetinin genel özelliklerindendir. Bu çıkarımlar, tarihi ve hattatı belli olmayan birçok Mushaf'ın takribi bir şekilde aidiyeti ve dönemlendirilebilmesi açısından önemlidir. Çalışmamız neticesinde hat sanatı tarihi kaynaklarında detaylı olarak göremediğimiz aklâm-ı sittenin hemen sonrasındaki yazı anlayışının ne olduğunu muhakkak ve reyhânî hattı özelinde Mushaflar üzerinden ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

Akay, Ali. "Kur'ân-ı Kerîm'in Kitabeti Bağlamında Hat Sanatında İcâzet ve Bir Hat İcâzetnâmesi Örneği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12 (Kasım 2014), 1-20.

Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme İlk Mushaflar Üzerine Bir inceleme.* İstanbul: IRCICA, I. Basım, 2015.

Bloom, Jonathan M. *Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*, çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, II. Basım, 2020.

Bulut, Ali. "Arap Yazısı". *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat.* ed. Mustafa Çağrıcı. 301-329. İstanbul: Kuramer, I. Basım, 2019.

Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, II. Basım, 2017.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, I. Basım, 2001.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, IV. Basım, 2021.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar.* İstanbul: Ensar Neşriyat, II. Basım, 2010.

Çetin, Nihad M. "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi-Yâkût Devrinin Sonuna Kadar", *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995), 2-50.

Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerîf.* Ankara: Fecr Yayınları, I. Basım, 2013.

Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi*. IV cilt. Kayseri: Fenomen Yayınları, IV. Basım, 2019.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, XIII. Basım, 2020.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. IV Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1420/2000.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *es-Sahîh*. IX Cilt. Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 2002.

el-Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ,* thk. Ahmed b. Rıf'at vd. VIII Cilt. Türkiye: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1334/1916.

en-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b İshak. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, I. Basım, 2019.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. IV Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1393/1974.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah. *el-Bürhân fî ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. IV Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1376/1957.

Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınlar, II. Basım, 2015.

Hamidullah, Muhammed. "Allahın Elçisi (s.a.v) ve Sahabe Döneminde Yazı Sanatı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 2/7 (1988), 95-102.

Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, I. Basım, 2018.

Hancı, Hatice Sevde. *Türkiye Müzelerinde Bulunan Yâkutü'l-Musta'sımî'ye ait Mushafların Hat Sanatı Bakımından İncelenmesi.* Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

İbn Ebî Dâvûd, Abdullah. *Kitâbü'l Mesâhif Kur'an'ın Kitaplaşması*, çev. Abdülkadir Karakuş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, I. Basım, 2018.

İsbindârî, Abdurrahman Ömer Muhammed *Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı*. çev. Veli Kayhan. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, I. Basım, 2014.

Kayhan, Veli. "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'cam ve Sonrası" *Bilimname* 12 (1/2007), 101-136.

Kelpetin, Mahmut *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer, II. Basım, 2020.

Keskioğlu, Osman. *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerîm Bilgileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V. Basım, 2010.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası.* Ankara: Otto Yayınları, II. Basım, 2015

Okumuş, Mesut. "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (1/2010), 5-37.

Özkafa, Fatih. "Asr-ı Saadet'ten Bugüne Hat Sanatının Tarihî Serüveni" *Derin Tarih* Özel Sayı 13 (Aralık 2018), 7-17.

Özkafa, Fatih. "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", *Marife Dergisi* 10/3 (kış 2010), 307-326.

Özkafa, Fatih. *Hat sanatı-Osmanlı'dan Bugüne*. İstanbul: Kapı Yayınları, I. Basım, 2023.

Öztürk, Hayrettin. “Hz. Peygamber (a.s) Döneminde Kur’an Ayetlerinin ve Sûrelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20-21 (2005), 213-235.

Paçacı, Mehmet. *Kur’an’a Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI. Basım, 2021.

Paşa, Ahmed Cevdet. *Kur’an’ın Metinleşmesi Üzerine-Hulâsatü’l-Beyân Fî Te’lîfi’l-Kur’ân.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I. Basım, 2022.

Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. çev. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: Klasik, IV. Basım, 2021.

Sa’deddîn Efendi, Müstakimzâde Süleyman. *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik, I. Basım, 2014).

Serin, Muhittin. *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, I. Basım, 2019.

Şen, Ziya. *Kur’an’ın Metinleşme Süreci.* İstanbul: Kitabi, I. Basım, 2021.

Unustası, Müjde. *1400 yılında Kur’ân-ı Kerim.* İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.

Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*. nşr. Uğur Derman. III cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, I. Basım, 1987.